bizim belde
TOPLUM
DÜŞÜN
SANAT
HAZİRAN'86 400 TL. (KDV Dahil)

SENDİKACILIK: DÜNÜ-BUGÜNÜ

MAHMUT DİKERDEM:
BARIŞ HAREKETİNİ
DEĞERLENDİRİYOR

DEMOKRASİ'YE GEÇİŞ
SORUNLARI: URUGUAY

Kapak Resmi

FERNAND LÉGER

İnşaat İşçileri (detay), 1950

DÜŞÜN

Sahibi ve Yazıişleri Müdürü: Hüseyin Ekici
Genel Yayın Yönetmeni: Oya Köymen
Teknik Yönetmen: H.Metin Tan

BARIŞ

SENDİKACILIK: dünü - bugünü

EKONOMİ

TARİH

DEĞİNMELER

EDEBİYAT-SANAT

ŞİİR

KARİKATÜR VE DESENLERİYLE

SATRANÇ - BRİÇ

Aylık Dergi Haziran '86 400 TL (KDV dahil) Yurt dışı 3 DM
Bizim Belde Toplum Düşün Sanat/**Sayı** 27 • **Ofset Hazırlık:** Kros Matbaacılık ve Anadolu Yayıncılık A.Ş. • **Baskı:** Yeni Doğuş Matbaacılık Merter-İstanbul • **Kapak Baskısı:** Ana Basım A.Ş. • **Dağıtım:** Hürriyet Holding A.Ş. • **Yönetim Yeri:** Divanyolu Işık Sok. Işık Han No 3/52, Sultanahmet-İstanbul • **Yazışma Adresi:** Nuruosmaniye Caddesi No: 5 K. 3 Cağaloğlu-İSTANBUL

ABONE KOŞULLARI: Yurt İçi Yıllık 4.500 TL. •Yurt Dışı Yıllık 36 DM (Posta ücreti dahildir) • Abone bedeli posta havalesiyle **Düşün** Dergisi Nuruosmaniye Cad.Atay Ap. No: 5, Kat 3, Cağaloğlu-İSTANBUL adresine ya da De Basım Yayım Ltd. Şti. Yapı Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi Hesap No 2558.5'e gönderilebilir. Dergimizin 1-24 sayıları ciltli olarak satışa sunulmuştur.

NOT: Dergimize gönderilen yazı ve şiirler yayımlansın yayımlanmasın geri verilmez

CAN YÜCEL

MÜLEMMA

Cemal Süreya'ya

Kaçıncı seferberliği bu şiirin
Fizan Yemen Kokayin

Bu ters çizilmiş yürek
Bu götyüzü
Kediye verdim yemiyor
Kedimin adı gece

Âşık bir tosbağa sazınnan
Kahvesi kapandığı için
Uçuyor yakin bir uzaya
Habire

Maydanozu muyum ben papahanın
Neden hiçdurma dâvet ediyor beni
Türkçesinden tutuşmuş ormana

Pır ediyor sinir uçlarım
Gümlese ya
Ve nerde o
Nerde o nedircik
O hiç üzülmeyen nüzül

Utanmadan gülüyorum hâlâ
Dayamış başını sevgi duvarına
Amamonyak helânın

Yaşamaktan başka çarem yok ki

Topa tutmak için dostum Kristofu
Bütün balyemezlerimi verirdim oysa
Terbiyeli bir köfteye

Canfeda

Buluşuruz yarın sabah
Saat beşte bre timsah
Bre yeşil
Bre güneş

HALDUN TANER'E

Baktım sana Yahya gibi Teşvikiyeden
Kimler seni etmiş olmalı ki teşvik
Küplüceye (taa) gidiyordun...
Yürüyordun aramızda
Yürüyordun aramızdan...

Giderayak
Sen belki de
İnsan Haldun
Çokbigüzel
Çokbigüzel
Çokbigüzel
Yepyeni bir İstan-buldun.

Sanki Sattıkları Salt Boyalı Kuşe Kâğıt

Bâki Uğur

Toplumdaki yozlaşma ve çürüme üzerine basında bir hayli yazı çıkıyor. Mevcut yönetimin işbitirici becerileri doğrultusunda hergün tanık olduğumuz olgular ve olaylar gazetelere, dergilere bol malzeme sağlamakta. Bütün toplumu tepeden aşağı saran «köşeyi dönme» tutkusu ve tüm dikkatlerin para üzerinde toplanması sık sık değinilen konular arasında. Bu arada fuhşun da gitgide yaygınlaştığından söz ediliyor. Ve bu olguyu, bir tür, hayat pahalılığının ardı kesilmeyen bir hızla olağanüstü artmasına, enflasyona atıfla açıklama, adeta «mazur» görme eğilimleri seziliyor.

Gazetelerde başlıklar: «Ne yapalım, çoluk çocuk aç kaldık, para yetiştiremiyoruz!»

Peki başkaları, muhabbet tellalları, ev, otel sahipleri, fuhuş kazancından ödedikleri yüksek vergilerle övünenler, müşteriler, vb., ve fuhşun daha nice tür haramisi, onlar da mı aç kaldıklarından bu işin içindeler? Fuhşun yaygınlaşması orda burda açlığa dayanamayan, çaresizliğe düşmüş «zayıf karakterli» kadın sayısının artmasından mı, yoksa bir başka şeyden mi?

İnsanoğlu hiç bir zaman ve asla çaresiz değildir. Fakat kişi «çaresiz» olduğuna inandırılacak kadar köşeye sıkıştırılıp çevresiyle birlikte şartlandırılabilir.O zaman «çaresiz»liğini önüne sürülen en kolay ve hazır yoldan aşmayı «tek çare» sanabilir. Yozluğa inen yolu böylesi dayatmalar açar. Kişi, daha ar damarı çatlamadan, o kokuşuk yola itile kakıla sokulmuştur. Hem zaten enflasyon dediğimiz şey —paranın çürümesi— de bu dayatmalardan biri değil mi? Yoksa zuhurundan, devamından sual olunmaz bir ilahı tecelli mi?

Bu bakımdan yaygın fuhuş, genel ahlaki çöküntünün en dikkati çeken arazlarından biri ve bir başka şeyden kaynaklanıyor. Hayat pahalılığıyla, açlıkla, çaresizlikle hiç bir ilişkisi yok. Tersine, hayatta her ne pahasına olursa olsun doyum sağlama tutkusuyla ilişkili. Sürekli o tutkuyu körükleyen, meşruiyetini vurgulayan, herkesi ona kul köle olmakla taşın altına gitme arasında sözde «açmaz»da bırakan bir tavrın ürünü. Bu tavır toplumun üst egemen katlarından aşağılara sürekli aşılanıyor, yayılıyor, en ücra köşe bucağa bulaşıyor: Bir çırpıda köşeyi dönme ve maddi çıkar sağlama, hazıra konma uğruna herşey yapılabilir (yapmayan enayidir!). Para ve hep daha, daha çok para! Kolay tarafından. Piyangodan yüzüyle, beş yüzüyle milyonlar... bol keseden teşvikli, vergi iadeli hayali ihracat... devletin resmi bankalarında yıkanan kirli servetler... holding bilançolarında sendikasız, grevsiz, tepeden inme toplu sözleşmeli beşer-onar milyarlı kâr hesapları... binbir türlü soygunun, dolandırıcılığın, kaçakçılığın özel aflarla, kör kör parmağım gözüne pervasız kayırmalarla, «gemisini yürüten kaptan», «ölen ölür, kalan sağlar bizimdir», «bırakınız çalsınlar!» anlayışıyla ödüllendirilmesi... Giderek vurdumduymazlığın en yüce, özenilir erdem oluşu. Bütün bunların boyalı basında adeta hayran kalınıp gıpta edilecek marifetlermiş gibi aralıksız reklamı. Ve bütün bunlara zemin sağlayan «geçiş dönemi demokrasisi»nin olağanüstü tecellilerine iş bitirenin, kılıç kuşananın diyerekten«hakkının teslimi». Fırsatçılığın, emrivakinin, gaspın kutsanması!

Şimdi bütün bunların ve sonra mesela şu ünlü Muzır yasasıyla poşete sokulan edep dışı yayınlardan kazanılan onca paranın ve ünün de mi hiç bir payı yok fuhşun bu kerte yaygınlaşmasında? Ya da o kazanca tertemiz helalinden gelir gözüyle bakılmasının? Ellerini, kollarını dirseklerine kadar o piyasaya daldırmış her bir şık ve şımarık beyzadenin her gittiği yerde özgürlük ve uygarlık kahramanı pozunda itibar görmesinin? Sanki sattıkları şey salt boyalı kuşe kâğıttan ibaretmiş gibi!

O yayınların poşete sokulması da neyi değiştirdi ki? Müstehcene —ve istihcan ticareti yapma ahlakına— yasayla bir kez daha geçerlik ve meşruiyet tanındı. Olan, basın ve düşünce, sanat özgürlüğüne oldu. Her birinin tepesinde şimdi üstelik yargı-dışı yeni Demokles kılıçları asılı duruyor. Veyl o kılıçları kuşananlara yan bakacaklara! Müstehcen yayından yine tonla haram para kazanma özgürlüğü ise işte olduğu yerde duruyor. Mazrufu satanla zarfına fetva veren, ortak noktalarında yine bir araya geldiler. Ama bir de düşünce ve yayın özgürlüğü ya da sanat ve estetik ile müstehcen yayın rezaleti arasında

sınırı çizemeyenler vardı. «Yasakçılığa hayır!» deme adına istihcana paye vermeye kalkmışlar ya da, bir başka deyişle, edepsizliğe paye vermekle edebiyatı, düşünce ve yayın özgürlüğünü ya da sanatı ve estetiği tasalluttan kurtarabileceklerini sanmışlardı. Onlar, özgürlüğü paranın mutlak kudretinin bir yan ürünü derekesine indirmeleriyle kaldılar. Şimdi sonuçlarına katlansınlar!

Fuhuş edebiyatının poşete sokulmasının özgürlüğe kasıtla hiç bir ilişkisi yok. Özgürlüğe kastedenler ne yaptıklarını çok iyi biliyorlar. Muzır yasası bunun kanıtı. Poşete karşı çıkmanın da özgürlükçülükle hiç bir ilişkisi yok. Onun için başka şeylere karşı çıkmak ve bunun kanıtını göstermek gerekiyor. Fuhşun poşette süregidecek sözlü-resimli edebiyatı da, poşet dışında giderek artan yaygınlığı da, para, daha çok para kazanma özgürlüğü dışında hiç bir özgürlüğe tahammülü olmayanların eseridir. Her ikisi de, en zorunlu acil ihtiyaçları yadsınan, en temel hakları hiçe sayılan insanlara gözlerinin içine bakıla bakıla, küstahça, «paran kadar yaşa!» denilerek azdırılan yozlaşmanın, topluma tepeden aşağı bulaştırılan çürümenin göstergeleridir. Gerçek özgürlükçülük, poşetin içinde olsun, dışında olsun fuhuş «özgürlüğü»ne —insanın insanı sömürmesinin bu en ilkel ve feci biçimine— hiç bir zaman, hiç bir gerekçeyle tahammül göstermemeyi gerektirir.

Fuhşu insan doğasının hiç iyileşmeyecek «acınılası bir yara»sı ya da hayat pahalılığının azdırdığı rasgele bir fenomen gibi görenler, fuhşun ardındaki en aşağılık ve aşağılatıcı, somut insan sömürüsünü «kişinin özgür seçimi», vb. gerekçelerle görmezden gelenler, bu sömürünün kimi çeşitlemelerine arka çıkmayı «özgürlük» ve «uygarlık» gereği sananlar kendi kaderlerini de tüm toplumun özgürlüğüne kasteden ellere emanet bıraktıklarını bir gün anlayacaklar mı?

Hepsi anlamasa da çok fazla önemi yok. Yozlaşmanın ortak paydası o kadar büyümedi.

Büyümeyecek.□

SABAHATTİN KUDRET AKSAL

BİR GECEYE BAKIŞ

Konmuş
Bacasına evin
Gözsüz kuşları bulutların.

Gece saatine bakıyor
Lambayı kısıyor
Masa.

Şişenin
Yuvarlağı tavanda
Yeşil muşambaları cücelerin.

"Barış için verilen savaşım, demokrasi için verilen savaşımdan ayrılamaz"

Barış Derneği davası nedeniyel tutuklu bulunduğu sırada —6 Kasım 1982'de— Dünya Barış Hareketi'ne yaptığı katkılar nedeniyle dünyada ikinci kez verilen Salvador Allende madalyasıyla onurlandırılan ***Sn. Mahmut Dikerdem****, Dünya Barış Hareketi konusunda dergimizin sorularını yanıtladı.*

■ Sayın Dikerdem, II. Dünya Savaşı sonrası örgütlenen dünya barış güçlerinin, bugüne gelişindeki belli başlı dönüm noktalarını özetler misiniz?

□ İkinci Dünya Savaşı arkasında milyonlarca ölü, yaralı, sakat insan ve tümüyle yıkılmış ülkeler bırakarak sona ererken, savaş karabasanının bir daha yaşanmaması için, faşizmi kesin yenilgiye uğratmış devletlerin sürekli bir barış düzenini kurmak üzere işbirliği yapacakları umulmuştu. Nitekim, daha Avrupa'da Nazi Almanya'sının askeri gücünün son kırıntıları da tahrip edilirken San Fransisco'da yeni bir uluslararası düzenin temellerini atacak Birleşmiş Milletler Konferansı toplanmış, öte yandan da Üç Büyükler denilen SSCB, ABD ve İngiltere arasında savaş sonrasının başlıca sorunlarını çözmek ve Avrupa kıtasının yazgısını belirlemek üzere Potsdam'da bir doruk toplantısı yapılması kararlaştırılmıştı. Bu arada ABD Başkanı Roosevelt'in ani ölümü üzerine başkanlığı üstlenen yardımcısı Harry Truman Potsdam Konferansı'nın başlama tarihini iki kez erteletti. Bunun nedenini Truman anılarında şöyle anlatır: "Dışişleri Bakanı Burns, tahrip gücü olağanüstü yüksek olan atom bombasının hazır olduğunu, bu yeni silahın bütün bir kenti yerle bir edeceğini ve çok sayıda insanı öldürebileceğini bildirdi. Onun düşüncesine göre atom bombası savaş sonunda Amerika'nın tüm isteklerini dikte etmesine yarayacaktı. Savunma Bakanı Stimson da bu görüşü paylaşıyor, atom bombasının bütün devletlerle ilişkilerimizde kesin bir etkisi olacağını söylüyordu". (Harry Truman: *Anılar,* 1. cilt, New York, 1955). Sonunda Truman "tarihin en büyük olayı" diye nitelediği kararını verip Japonya'nın üzerinde atom bombasının patlatılmasını onayladı.

Atom bombasının II. Dünya Savaşı'nın sonunu ne ölçüde çabuklaştırdığı hâlâ tartışmalıdır, ama tartışma götürmeyen husus, bu silahın uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmış olduğudur. Gerçekten de atom silahının meydana çıkmasıyla uluslararası ilişkilerin devletlerce kabul edilmiş ku-

"Eğer savaşa hazırlanarak barışı korumak mümkün olsaydı, barış bugün her zamankinden daha çok güvence altında sayılabilirdi."

rallara göre düzenlenmesi son derece güçleşmiş ve salt kuvvete dayanan politikaların egemen olacağı bir sürece girilmiştir. Bu sürecin özelliği, Doğu ile Batı blokları arasındaki ilişkilerde diplomasinin uzlaştırıcı rolünün iyice zayıflaması ve sorunların görüşme yoluyla çözülebileceğine duyulan inancın yitirilerek yerini salt güce dayanan politikalara bırakmış olmasıdır. Soğuk Savaş diye adlandırılan bu dönemin Batı'daki fikir babaları olarak Amerikalı diplomat George Kennan ile İngiltere'nin savaş sırasındaki başbakanı Winston Churchill tanınır. Uzun yıllar, Moskova'da ABD'nin temsilciliğini yapmış olan Kennan, Amerika'nın 1947'den 1952 yılına değin dış politika stratejisinin temelini oluşturan Kuşatma Kuramı'nı ortaya atmıştır. Kuşatma Kuramı'nın özü, Stalin'in aşırı emellerini ve komünizm ideolojisinin Avrupa'ya yayılma tehlikesini önlemenin yolunun, Sovyetler Birliği'nin bir Sağlık Kordunu ile kuşatılması, yani ABD'nin yaşam biçimini benimsemiş, iktisadi ve askeri bakımdan güçlendirilmiş devletlerle çevrilmesi önerisidir. SSCB'yi potansiyel düşman olarak gören Churchill de 1946'da Amerika'nın Fulton kentinde verdiği ve Avrupa'nın ortasına bir "Demir Perde" indiğini belirten ünlü söyleviyle, 1940'lı yılların ikinci yarısındaki Amerikan stratejisinin esin kaynağı olmuştur.

Soğuk Savaş döneminin ilk ürünleri olan Truman Doktrini ve Marshall Planı ile birlikte dünyaya Amerika'nın barış anlayışını *(Pax Americana)* dayatmayı amaçlayan yeni bir düzen biçimlenmeye başladı. 1949 yılında ilk Sovyet atom bombasının patlatılmasının yarattığı panik Truman Doktrini'ni ABD dış politikasına büsbütün egemen kıldı. 1952 yılında ise, ABD başkanlığına seçilen general Eisenhower ile onun Dışişleri Bakanı John Foster Dulles SSCB'yi kuşatma politikasını da yetersiz bularak "Komünizmi Geri Püskürtme", yani Sovyetler Birliği sınırları içine doğru gerileterek Doğu Avrupa'yı kurtarmak amacına yöneldiler. Bunu gerçekleştirmek üzere de Avrupa, Ortadoğu ve Asya'da "Askeri Paktlar Sistemi" uygulamasına girişildi. 1949 ile 1955 yılları arasında geliştirilen bu sistemle sosyalist blok bir çember içine alınmak istendi.

Soğuk Savaş döneminde Doğu ve Batı blokları arasındaki iletişimin her bakımdan kesilmesi uluslararası ilişkilerde genelinde güvensizliği ve gerginliği son sınırına dek artırmış ve dünyayı iki kez (Berlin ablukası ve Küba krizinde) sıcak savaşın eşiğine getirmiştir. İşte Dünya Barış Hareketi bu tehlikeli gelişmelere bir tepki olarak doğmuştur. Örgütsel birliğini 1950 yılında Dünya Barış Konseyi adı altında gerçekleştiren Barış Hareketi, dünyanın üstüne çöken karamsarlık havasını dağıtmaya ve savaş kışkırtıcılığını etkisiz kılmaya çalışmıştır. Nitekim barış güçlerinin yoğun çabaları sonucunda —1962 Küba bunalımından sonra— Doğu ile Batı arasında bir diyalog başlamıştır. Bu olumlu gelişmenin nedenini 1960'lı yıllarda SSCB ile ABD arasında nükleer silah dengesinin gerçekleşmesine bağlayanlar vardır. "Dehşet Dengesi" de denilen nükleer güç dengesi ABD ile SSCB arasında olası bir nükleer savaşı önlemeyi ve savaşa varabilecek çatışmaları denetlemeyi zorunlu kılmıştı. Başka bir deyişle, nükleer bir savaşın yenen ve yenileni olmayacağı, iki tarafın da karşısındakinin öldürücü darbelerine açık bulunduğu anlaşılmıştı.

Ancak, Soğuk Savaş döneminin sona erdirilerek uluslararası ilişkilerde *Yumuşama* sürecine girilmesi, herşeyden önce, halk yığınlarının siyasal yönetimler üzerinde ağırlıklarını duyurmalarından ve kendi ülkelerindeki yönetimleri Soğuk Savaş'tan barış ve *"Detant"* düzenine geçişe zorlamalarından kaynaklanmıştır. Bu bakımdan dünya barış güçlerinin gelişimindeki en önemli dönüm noktası, 1975 yılında Helsinki'de 33 Avrupa ülkesiyle ABD ve Kanada'nın devlet ya da hükümet başkanları düzeyinde katıldıkları Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve onun sonucunda imzalanan *Helsinki Nihai Senedi*'dir.

Helsinki Nihai Senedi, Soğuk Savaş döneminin mirasını tasfiye ederek, birbirinden farklı sosyo-politik sistemlerle yönetilen ülkeler arasında barışçı ilişkiler sürecini başlatmış, daha önemlisi, yeni bir "İnsan Hakkı" kavramını tescil ettirmeyi başarmıştır. Bu hakkın adı *Ulusların Barış İçinde Bir Arada Yaşama Hakkı*'dır. Pozitif hukuka Helsinki Sonuç Belgesi'yle geçen bu kavramla insanlık, Fransız ve Amerikan devrimlerinin ve daha yakın tarihteki İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin ürünü olan bireysel haklara toplumsal bir hak eklemiş oluyordu. Bu, insanlık tarihinde büyük bir aşamadır.

Aslında, Helsinki Nihai Senedi'nde ifadesini bulan ilkelerin ço-

ğu B.M. Antlaşması'nda da vardır. Ancak, Helsinki'de temeli atılan düzenin özelliği barış kavramına yeni boyutlar getirmesi, yumuşama ile barış ve barış ile silahsızlanma arasındaki bağları açık seçik ortaya koymasıdır. Helsinki Konferansı'na gelinceye değin dünyada barış, savaşın var olmadığı durum olarak anlaşılmıştır. Oysa yalnız açık şiddetin yani savaşın olmadığı bir ortam eksik bir barıştır, olumsuz bir barıştır. Gerçek, olumlu barış adaletin, eşitliğin var olduğu ve kuvvet kullanma olasılığının en aza indirildiği, güvenliğin inandırıcı olduğu bir ortamdır. Böyle bir ortamda sadece şiddete, kaba kuvvete değil, *baskı* ve *sömürü*'ye de yer yoktur.

Siyasal tarihte bir kilometre taşı değerini taşıyan Helsinki Sonuç Belgesi'nin hedef tuttuğu ve Dünya Barış Hareketi'nin benimsediği *adil, kalıcı ve gerçekçi barış*'ın ana öğeleri şöyle özetlenebilir:

1- Barış düzeni yumuşama *(detant)* sürecine girişle başlayacaktır. Yumuşama dünyada iki ayrı sosyopolitik sistemin varlığı gerçeğinden hareket etmektedir. Ancak yumuşama bu iki sistem arasındaki ideolojik karşıtlığı ortadan kaldırmayı amaçlayan bir süreç değildir. Belki de tam tersine, yumuşamanın gerekçesi bu karşıtlığa dayanmaktadır. Sistemler arasındaki ideolojik karşıtlık yumuşama sürecine ters düşmez. Gerçekçi olan tutum bu karşıtlığın silahlı çatışmaya dönüşmeksizin ve belirli kurallara uyularak ideolojik savaşım ve yarışma biçiminde sürdürülmesidir. İnsanların gönüllerini ve desteğini kazanmaya yönelik bir yarışma, kuvvete başvurmadıkça, barışa zarar vermez, hatta böyle bir yarışmanın taraflar üzerinde "uygarlaştırıcı" etkileri olabilir. Kendine güvenen taraf, savunduğu sosyoekonomik düzeni baskı ve şiddete başvurmadan başka sistemle yönetilen ülkeleri bombalamadan halklara beğendirme yollarını arar.

2- Yumuşamanın, dolayısıyla barışın sürekli olmasının vazgeçilmez koşulu ise siyasal yumuşamanın askersel yumuşama ile derinleştirilip pekiştirilmesidir. Yumuşamanın geri dönülmez noktaya varması başka yöntemlerle sağlanamaz. Yumuşamayı askeri bloklar arasında bir anlaşma düzeyine indirgemek, askeri güçler dengesine dayandırmak da mümkün değildir. "Barışı korumak için savaşa hazır olmak" düşüncesi silah teknolojisindeki hızlı gelişmeler karşısında iflas etmiştir. *Eğer savaşa hazırlanarak barışı korumak mümkün olsaydı, barış bugün her zamankinden daha çok güvence altında sayılabilirdi. Çünkü günümüzde bir milyon Hiroşima bombası gücünde nükleer silah yeryüzünde depolanmış bulunmaktadır.*

Helsinki Konferansı'nın başlattığı yumuşama süreci —özellikle Avrupa'da— ferahlatıcı etkilerini göstererek Doğu ve Batı blokları arasında iktisadi, ticari, kültürel vb. alanlardaki ilişkilerin canlanıp gelişmesini büyük ölçüde sağladıysa da, barışın en büyük düşmanı olan askersel-sanayi komplekslerin sürekli sabotajlarına uzun süre dayanamadı. 1977'de Belgrad'da, iki yıl sonra da Madrit'te toplanan "Helsinki Sonuçlarını İzleme" konferansları, ABD çevresinde kümelenmiş kimi devletlerin insan hakları konusunu ileri sürüp silahsızlanma sorununu göz ardı etmekte direnmeleri yüzünden somut bir sonuca varılamadan dağıldı. Böylece 1979 yılı sonlarında barış güçleri için olumsuz bir dönüm noktasına varıldı. NATO Bakanlar Konseyi Avrupa'ya 572 Amerikan füzesi daha yerleştirilmesini kabul ederken, Afganistan olayları da ABD Başkanı Carter'a "yumuşama ölmüştür" dedirtecek kadar büyük bir gerginlik döneminin habercisi oldu.

Ne var ki, barış güçleri Soğuk Savaş sonrasındaki kazanımlarına sıkı sıkıya sarılmasını bildiler ve 1982 yılından başlayarak Dünya Barış Hareketi yeniden yükseldi ve büyük ilerlemeler kaydetti. Günümüzde ise barış güçleri en ciddi sınavla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu, ABD Başkanı Reagan'ın savaşı uzaya sıçratma girişimine karşı halkların dayanışmasını sağlamaktır. Barış güçlerinin bu sınavı da dünya halklarının barışçı özlemleri doğrultusunda başarıya ulaştıracaklarına inanıyorum.

■ Günümüzde askeri güçlerin eriştiği boyuta göre barış güçlerinin durumu nedir?

□ Günümüzde askeri güçler bir ahtapot gibi dünyamızı sarmıştır. Askeri teknolojinin doymak bilmez gelişmesi her yıl 600 milyar dolar tutarında paranın askeri harcamalara ayrılmasına yol açmaktadır. Askersel-sanayi kompleksler denilen silah tekelleri ülkelerin iktisadi ve siyasal yaşamında büyük etkinliğe sahiptir. Nitekim bu söyleşiyi yaptığımız sırada Libya'ya karşı girişilen Amerikan saldırısı, savaş güçlerinin korkunç yüzünü ve insanlığın geleceğiyle nasıl pervasızca oynadıklarını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu ürkütücü askeri mekanizmaya karşı barış güçlerinin en etkin savunma aracı barıştan yana olan geniş halk yığınlarıdır, kamuoyu bilincidir. Aslında kamuoyunun gücü en gelişmiş silahtan daha büyüktür. Nitekim 1978'de nötron bombası yapımına, 1979'dan sonra Avrupa'ya Pershing ve Cruise füzelerinin yerleştirilmesi kararına ve günümüzde Yıldız Savaşları adı verilen tasarıma karşı Avrupa ve dünya kamuoyununu tepkisi askeri güçleri geriletmeyi başarmıştır.

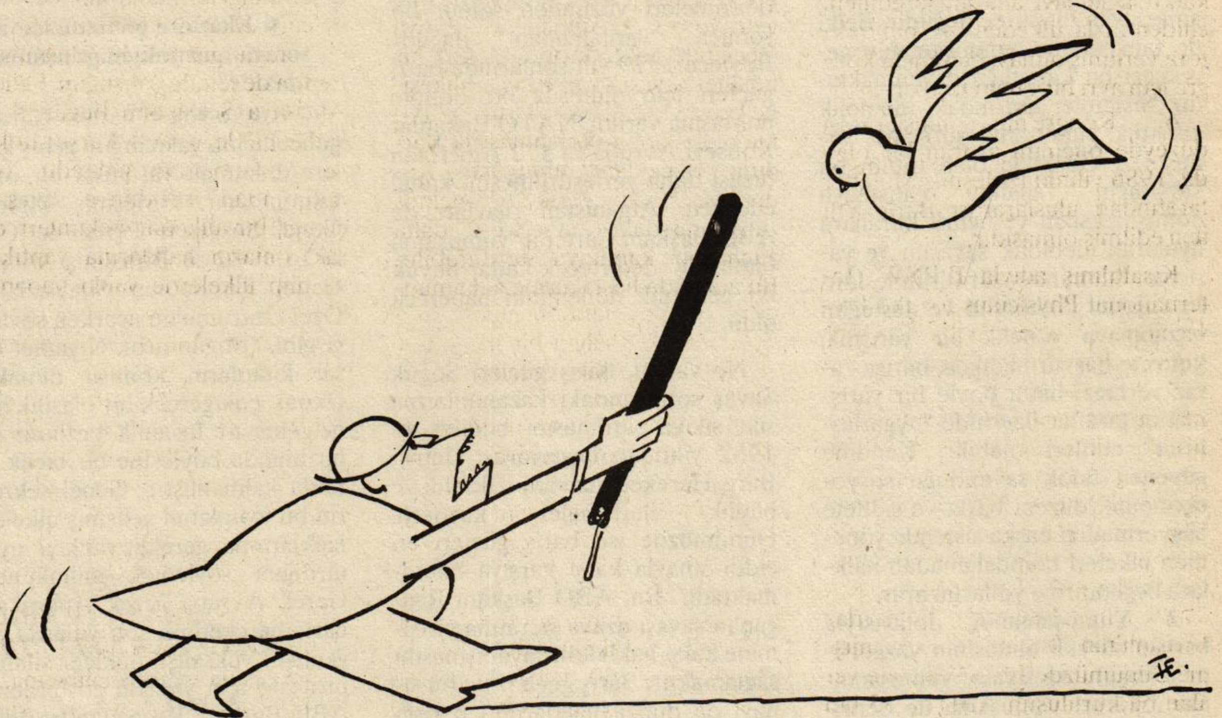
■ Kitlelere günümüzde barış sorununun yakıcılığı nasıl anlatılabilir?

□ Kuşku yok ki barış sorununun güncelliğini, yakıcılığını geniş kitlelere anlatmak yaşamsal bir önem taşımaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Perez de Cuellar'ın 1982'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Silahsızlanma Özel Oturumu'nu açarken söylediği gibi, "Bugün artık Kıyamet kutsal kitapların konusu olmaktan çıkmış, çok gerçek bir olasılık haline gelmiştir. İnsanlık, tarihinin hiçbir anında böylesine bir bıçak sırtında kalmamıştır. Genel sekreterin bu uyarısının gelişmiş ülkelerin halklarında gerekli yankıyı uyandırdığını söylemek mümkündür. Gerek Avrupa gerek Amerika'da barış hareketinin son yıllarda olağanüstü yükselişi, nükleer silahları protesto için yapılan gösteriler ve ABD Başkanı Reagan'ın sınırlı bir nükleer savaşın göze alınabilirliği ve kazanılabileceği yolundaki pla-

nının Avrupa kamuoyunda yarattığı şiddetli tepki, Federal Almanya'da sosyal demokratların *detant'ı* ısrarla savunmaları ve nihayet İngiltere'de iktidara aday olan İngiliz İşçi Partisi'nin tek yanlı nükleer silahsızlanmayı programına alması, gelişmiş ülkelerde kitlelerin barış sorununun bilincine vardıklarının somut işaretleridir. Ne ki, aynı iyimserlik emperyalizme bağımlı az gelişmiş ülkelerin halkları için geçerli sayılamaz. Oralarda barış hareketini yığınlara maletmek görevi daha çok aydınlara ve onların öncülüğündeki barış örgütlerine, demokratik kuruluşlara düşmektedir. Bu görev ne denli onur vericiyse, o denli de inanç ister, özveri ve yüreklilik ister.

■ Türkiye'deki barış güçlerinin durumunun kısa bir tarihçesini verebilir misiniz?

□ Ülkemizde barış hareketinin ilk örgütlenmesi 1950 yılında Barış Severler Cemiyeti'nin kuruluşunda görülmüştür. Büyük Millet Meclisi'nin onayı alınmaksızın Kore Savaşı'na askeri birlik gönderilmesi kararına karşı çıkan Barış Severler Cemiyeti zamanın hükümetince hemen kapatılmış ve kurucuları hapis cezasına çarptırılmıştır. İktidara yeni geçmiş olan Demokrat Parti'nin barış güçlerine karşı bu sert tepkisi İnönü zamanında Truman Doktrini'nin kabulü ile başlatılan Amerika'ya bağımlı dış politikanın bir uzantısından başka bir şey değildir. Menderes hükümeti o sıralarda NATO Paktı'na girebilmek için batılı devletlerin kapısını çalıyor ama geri çevriliyordu. Kore Savaşı'na katıldıktan sonradır ki Türkiye ABD desteği ile 1952'de NATO üyeliğine kabul edildi. Aradan bir çeyrek yüzyıl geçtikten sonra 1976 yılında Türkiye'de barış hareketi yeni bir örgütlenme olanağına kavuştu. Barış Severler Cemiyeti olumsuz bir olay sonrasında yani Kore Savaşı dolayısıyla başlamıştı. Bu kez ise olumlu bir gelişme sonucu barış hareketi örgütlenme aşamasına geliyordu. Bu olumlu gelişme Helsinki Konferansı'ydı. Ve onun Türk aydınlarına yansımasıydı. Ancak hemen şunu eklemek gerekiyor ki, barış hareketi yalnız barış örgütlerinin işi değildir. Barış güçleri denildiğinde, bir ülkede barış ve demokrasiden yana olan tüm kişi ve kuruluşlar ve giderek tüm emekçi yığınları bu tanımın içine girer. Zaten bu yüzdendir ki barış için verilen savaşım, demokrasi için verilen savaşımdan ayrılamaz.□

Ferruh Doğan

Hep Beraber Ölmek Değil, Hep Beraber Yaşamak

Tülin Tarakcıoğlu

28 Mayıs-1 Haziran 1986 tarihleri arasında Federal Almanya'nın Köln kentinde Nükleer Savaşı Önlemek İçin Uluslararası Doktorlar Girişimi'nin 6. Kongresi yukarıdaki belgi altında yapılıyor. Bu tarihlerde Köln kenti 55 kadar ülkeden gelecek binden fazla doktoru misafir etmeye hazırlanıyor.

1984 UNESCO BARIŞ ÖDÜLÜ'nün ve 1985 NOBEL BARIŞ ÖDÜLÜ'nün nükleer savaşa karşı çıkan ve onu önlemeye katkı sağlamayı ana amaç edinen, elliden fazla ülkeden 140 bin doktora verilmiş olması bu seneki kongre için ayrı bir önem taşıyor.

6. Kongre'nin uluslararası düzeyde önemini artıran bir olgu da, 1986 yılının Birleşmiş Milletler tarafından uluslararası Barış Yılı ilan edilmiş olmasıdır.

Kısaltılmış adıyla IPPNW (International Physicians for the Prevention of Nuclear War) olan girişimin tarihi 1962 yıllarına uzanıyor. O tarihlerde bir grup Amerikalı doktor atom savaşının yol açabileceği sonuçları inceleyip bilimsel olarak ortaya koymuşlardı. Bu doktorlar grubu PSR (Physicians For Social Responsibility) olarak tanınmışlardır. Bu grup 1979 yılından başlayarak Nükleer Savaşı Önlemek İçin Uluslararası Doktorlar Girişimi'nin öncülüğünü yapmıştır. Günümüzde IPPNW içinde yer alan bu kuruluşun ABD'de 35 bin üyesi bulunmaktadır.

Aralarında Prof. Lown (Harvard Üni. Tıp Fak. Kardiyoloji Kliniği Direktörü) ve Prof. Dr. Çahasov'un da (Moskova Ulusal Kalp Bilimleri Merkezi Direktörü) bulundukları Amerikalı ve Sovyet doktorlar 1980 yılında Cenevre'de bir araya gelerek IPPNW'ni kurmuşlardır. Prof. Lown Nükleer Savaşı Önlemek İçin Uluslararası Doktorlar Girişimi'nin başkanı ve kurucusu olarak Washington yakınlarındaki Airile kentinde 1981 yılında yapılan 1. Uluslararası Kongre'yi açarken amaçlarını şöyle dile getiriyordu: "Amacımız dünya ölçeğinde doktorların dikkatini bir nükleer savaşın yok edici tehlikesine çekmektir. Doktorların bu konuda halkın aydınlanmasına yardımcı olacaklarını umuyoruz. Kadermişçesine bir felakete yönelmiş zamanımızdaki bu gidişi daha güçlü bir kamuoyu durdurabilir. Bu anlamda hastalarımıza, kamuoyuna, politikacılara bir nükleer savaşın insanlığı salgın bir hastalığın etkileri gibi etkileyeceğini anlatmak gerekmektedir. Nükleer silahlanmanın bugün bile bir hastalık etkisi yaptığını onlara anlatmalıyız. Bu silahlanma psikolojisi içerisinde gençlerin geleceğe olan inançları yıkılmaktadır."

1982 yılında Cambridge'de (Britanya) yapılan 2. Uluslararası Kongre'ye çoğunluğu NATO ve VARŞOVA paktları ülkelerinden olmak üzere 160 delege katılmıştır. Bu delegeler uluslararası düzeyde 31 ülkeyi temsil ediyorlardı.

1983 yılında Amsterdam'da yapılan 3. Kongre'ye 43 ülkeden temsilciler katılmışlardır. 4. Kongre 1984 yılında Helsinki'de, 5. Kongre 1985 yılında 51 ülkeden temsilcilerin katılımıyla Budapeşte'de yapılmıştır. 4. ve 5. kongrelerde nükleer denemelerin durdurulması temasına özellikle yer verilmiştir.

Bu yılki kongrenin ev sahibi durumunda olan Federal Almanya Seksiyonu, Federal Almanya'nın çeşitli bölgelerindeki nükleer savaşa karşı olan doktorların 1982'de bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Benim de içinde çalıştığım Federal Almanya Seksiyonu bugün 5 bin kadar nükleer savaş karşıtı doktoru içinde barındırmaktadır. Topraklarından iki dünya savaşının çıktığı bir ülkenin hekimleri olarak, onların halklarına yaptıkları ve tüm ülkelerde yankı yapan şu çağrı, hiç şüphem yok ki nükleer savaş tehlikesi dünyamızdan tamamen kaldırılıncaya kadar geçerliliğini koruyacaktır:

"Atom savaşı öncesi sizleri uyarıyoruz. Eğer bir atom savaşı çıkarsa yaşayanlar ölenleri kıskanacaklar."

NÜKLEER SAVAŞA KARŞI OLAN DOKTORLARI BİR ARAYA GETİREN OLGULAR NELERDİR?

Delicesine süren silahlanma yarışı dünyada birçok ülkenin karşılaştığı acil iktisadi ve sosyal sorunların çözümünü zorlaştırmakta ve

yine insanlığı mümkün olabilecek gelişmelerden mahrum bırakmaktadır. Dünya çapındaki nükleer silahlanma korkunç boyutlara erişmiş bulunuyor. Nükleer silahların toplam gücü 13.500 megaton olarak biliniyor. Bu Hiroşima'ya atılan bombanın 1 milyon mislidir. Nükleer silahlanmanın günümüzde aldığı korkunç boyutları daha iyi kavrayabilmek için şu örnekleme yeterli olabilir: Bu nükleer güç 30 sene boyunca her gün II. Dünya Savaşı'nın yaptığı yıkımı yapacak boyutlardadır.

Yeni kitle imha silahlarının geliştirilmesi ve üretilmesi için dünyada her yıl 800 milyar dolar veya bir dakikada 1 milyon dolar harcanmaktadır. Aynı anda gelişmekte olan ülkelerde açlık ve hastalıktan günde 40 bin çocuk yaşamlarını yitirmektedir. Yine 250 milyon çocuk için öğrenme, eğitim olanağı sağlanamamaktadır. 570 milyon insan yeryüzünde kronik beslenme yetersizliği ile karşı karşıyadır. Askeri harcamaların yalnızca %60'ı ile yalnızca bir senede 400 milyon çocuk için 600 bin okul veya 18 milyon yataklı 30 bin hastane kurulabilir.

Bir nükleer savaş durumunda tıbbın çaresiz kalacağı bilinmektedir. Günümüzle karşılaştırıldığı zaman önemsiz kalan Hiroşima'ya atılan atom bombasının koskoca şehri yerle bir ettiği ve 75 bin insanın ölümüne, 100 bin insanın ağır yaralanmasına yol açtığı biliniyor. Yine Hiroşima'da 298 doktordan sadece 18'i, 1.780 hemşireden 135'i yaşayabilmiş, 45 hastaneden 3'ü vazife görebilir durumda kalabilmiştir. Milyonluk bir şehir 1 megatonluk atom bombası atılmış olsa bu insanlara yardım edebilmek için 3 binden fazla doktora 10 binden fazla hemşireye ve sağlık personeline ihtiyaç vardır. Genel bir nükleer felakette (10 bin megaton) tıbbi yardım için 30 milyon doktor ve 100 milyon hemşire gereklidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün bilgilerine göre bugün dünyada 3-3.5 milyon doktor, 7.5 milyon hemşire bulunmaktadır. Böyle bir atom bombası patlamasında bunların büyük bir kısmının da yaralanacağı veya hayatlarını kaybedeceğini he-

Çernobil'in düşündürdüğü

Teknoloji bazen, insanoğlunun elinde sımsıkı tuttuğu dizginlerden boşanarak trajik sonuçlara yol açabiliyor. Çernobil'de de böyle oldu. Dünyanın en büyük nükleer santrallarından birinde meydana gelen kaza tüm dünyanın dikkatini üzerine çekti. Çeşitli çevreler bunu, sosyalizmi kötülemek için bir araç olarak da kullanmaya çalıştılar. Kazanın iletişim araçlarında kapsadığı yerin büyüklüğünü biraz da buna borçluyuz.

Çernobil'den yükselen radyoaktivite yüklü su buharı, rüzgarlarla Avrupa semalarında «bir hayalet gibi dolaştı». Ülkelere taşıdığı radyoaktivite, yeryüzünün doğal radyoaktivitesinin iki katıyla altmış katı arasında değişen bir yoğunluktaydı. Doğal radyoaktivitenin yüz katının bile insan sağlığına olumsuz bir etkisinin bulunmamasına karşın, Avrupa semalarında dolaşan bulutlar birçok ülkede «dehşet bulutu» olarak algılandı ve adlandırıldı. Avusturya'nın bazı bölgelerinde çocukların sokağa çıkmaması istendi. Polonya'da küçük çocuklara radyoaktif zehirlenmeye karşı ilaç dağıtılmaya başlandı.Halktan süt içmemeleri talep edildi. Romanya'da yalnızca şişelenmiş su içilmesi tavsiye edildi. İtalya'da taze sebze-meyve satışı durduruldu; çocukların süt içmemesi istendi. İsveç'te hayvanların ahırlardan çıkarılmaması istenirken Yugoslavya'da hamile kadınların ve çocukların uzun süre dışarıda kalmamaları tavsiye edildi. Trakya'ya yağmur yağması üzerine Edirne'de halk uyarıldı; birçok köyde cami hoparlörleri kullanılarak hayvanların ahırlardan dışarı çıkarılmaması, sahil köylerinde balıkçıların balığa çıkmaması istendi.

*Acaba, **insan iradesine aykırı** olarak enerjinin kabından taşması sonucu ortaya çıkan tehlike, insanın enerjiyi kabından **bilinçli olarak** boşaltmasının, yani nükleer bombaların «zincirleme reaksiyonlarla» ardı ardına patlatılmasının insanlığa getireceği yıkım hakkında, duyageldiğimiz soyut korkunun somutlaşmasına hizmet etmiş midir? Çocuklarını, sağmal hayvanlarını kapalı mekanlarda tutmaya çalışan,süt içmeyen, taze sebze yemeyen insan, bir kazaya karşı değil de, bir nükleer savaşa karşı tedbir almak zorunda kalsaydı, yapacak hiçbir şeyi olmayacağını, korkunç bir çaresizlik içinde bulunacağını şimdi daha iyi kavramış mıdır?*

*Kazadan birkaç gün sonra Moskova radyosunun yorumcusu şöyle diyordu: «Bu kaza, nükleer teknolojinin barışçı kullanımının bile ne kadar tehlikeli olabildiğini göstermektedir.» Eğer Çernobil kazası, insanlığa bu mesajı iletebilmişse, nükleer teknolojinin savaş için kullanılmasının sonuçlarını daha kolay anlatabilme olanağını da yaratmıştır. Bugün radyasyon yüklü bulutların ülke semalarındaki gezintisini endişeyle izleyen insanlar, bir savaş sonrasında gezinecek olan bulutun dehşetini daha iyi kavrama olanağına sahipler. Şair'in «**Badem gözlüm beni unut / Üstümüzden geçti bulut**» dizelerini bir kez daha hatırlayarak ve orta da bu dizeyi okuyacak bir sevgilinin de kalmayacağını anlayarak...*

sap etmek gerekir. Hangi çılgın, nükleer bir savaşta yaşama şansı görür? Nükleer savaş düşüncesi bile yalnızca dehşet verici ve tabiata aykırıdır.

Düşününüz bir kere, doktorlar, erken doğan bir çocuğu kurtarabilmek için ne kadar zahmetli yöntemlere başvuruyorlar. Çocuğu hayata kazandırmak pek çok tıp mensubunun kollektif çalışmasının sonucudur. Çocuğu olmayan annelere o mutluluk anını yaşayabilmeleri için hangi zor yöntemler uygulanıyor. Her şey dünyaya yeni bir insanın doğumu, yaşamın devamı için. Böyle bir dünyada bir atom bombası bir seferde milyonlarca insanı yok edebiliyor, zengin kaynaklarla donanmış ülkeler çöle dönüşebiliyor.

Ben şuna inanıyorum ki nükleer bir felaketin etkilerini iyi tanıyan, milyonlarca insanın etkilenebileceğini veya yok olabileceğini bilen hiçbir insanın özellikle hiçbir doktorun buna sessiz kalmaya hakkı yoktur.

Prof. Dr. Çahasov (IPPNW'nin başkanlarından biri) nükleer savaşın önlenmesi için çaba harcayan dünya doktorlarına şöyle sesleniyor: "Yeryüzünde yaşamı korumak için görevlendirilmiş olan biz doktorlar, bir nükleer savaşın gerçek tehlikesi hakkındaki hakikatleri saklamak ve insanoğlunun yaşam içgüdüsünü baskı altına almak denemelerinin uygulandığı zamanımızda bunlara seyirci mi kalacağız? Bunun tek bir yanıtı vardır. Hayır. Biz asla seyirci kalamayız. İşte bu yüzden kendimi bir nükleer savaşın önlenmesine adamış bir hekim olarak bizim en acil görevimiz bir nükleer felaketin önlenmesidir diyorum."

Nükleer bir felaketin önlenmesi için doktorların nasıl katkıda bulunabilecekleri sorusuna yanıtlar şöyle somutlaşıyor:

* İlk görev, atom silahlarının korkunç tıbbi sonuçlarını kamuoyuna ve politikacılara en iyi biçimde açıklamak.

* Yığınların bilincinde atom savaşının yapacağı etkilerin ne olabileceği canlandırılabilirse atom silahlanma yarışının sona erdirilmesi için gayretler de artacaktır.

* Atom silahları üreten devletlerin bu silahları ilk kullanacak taraf olma durumunda olmayacaklarını açıklamaları için çaba sarfetmek (Sovyetler Birliği bunu yapacağına söz vermiştir).

* Bütün atom silahlarının, kitlesel yok etme silahlarının ,bakteriyolojik ve kimyasal silahların yasaklanması için uluslararası anlaşmaların sağlanmasına katkıda bulunmak.

* Uzayın bütün insanlığın ortak malı olduğundan çıkarak silahlardan arındırılmış kalmasına çaba sarfetmek.

* Hastalarımıza atom silahlarının kullanılması halinde kısa veya uzun sürede bizim de yardımcı olamayacağımızı anlatmak.

* Sınırlı bir nükleer savaş tezinin, bugün silah deposuna döndürülmüş dünyamızda olanaksız olduğunu, bunun bir barut fıçısının üst kısmını ateşlemeye benzediğini dile getirmek.

İşte bu ana temalar çerçevesinde Nükleer Savaşı Önlemek İçin Uluslararası Doktorlar Girişimi'nin Federal Almanya'nın Köln kentinde yapılacak Uluslararası 6. Kongre'sinde işlenecek başlıca konular şöyle:

— Uzayın barışçı amaçlar için kullanımı,
—Uzayın askerselleştirilmesi,
—Politikacı olarak doktorlar,
—Pasifik'te atom silahları,
—Atom silahları ve temel teknik bilgiler,
—Atom savaşının kısa ve uzun vadeli sonuçları,
—Atom silahlarıyla kitlelerin yok olmasının önlenmesi için doktorların görevi,
—Silahlanma yarışı psikolojisi,
—Silahlanma yarışının tarihi,
—Tıp mensupları ve Nasyonal Sosyalizm,
—Nükleer kış ve atom savaşının ekolojik etkileri.

Uluslararası 6. Kongre'ye Türkiye'den de davetliler var. Barış Derneği yöneticilerinden ve IPPNW Federal Almanya Seksiyonu onur üyesi Prof.Dr. Metin Özek ve yine Türkiye Barış Derneği yöneticilerinden Dr. Erdal Atabek özel olarak davet edildiler.

Ayrıca bugüne kadar IPPNW'nin uluslararası kongrelerine katılamamış olan Türk Tabibler Birliği Merkez Konseyi de kongreye davet edildi. Dileğimiz Türkiye'de de Nükleer Savaşı Önlemek İçin Uluslararası Doktorlar Girişimi'nin Türkiye Seksiyonu'nun kurulmasıdır.

Kongrede çeşitli uluslardan misafir doktorlar, Hipokrat yeminine ilave ettikleri şu sözlerle yeniden bu hareketi güçlendirecekler.

"Nükleer silahlar benim mesleğimin mensuplarına ileri derecede büyük bir sorumluluk getirmektedir. Bir topyekün atom savaşı insanlık için son salgın olabilecektir. Bu yüzden ben böyle bir savaşı önlemek için elimde olan herşeyi yapacağım."

DOĞU II

Onat Kutlar

Tren hareket etmek üzereydi. Tek başıma oturduğum kompartıman'ın penceresinden o tuhaf görüntüye bakıyordum. Bu, sararmış, değerli bir ipek rulo üstüne ince ince çizilmiş, uzun ve erotik düşlerle dolu bir yazın öyküsünü anlatan resimlerin ilkiydi. Bir istasyon. Belki bilirsin, incelikli demiryolu mühendisleri, Anadolu'da her istasyon binasını, o kentin yapı özelliklerine, geleneksel mimarisine uygun düşünürler. İstasyon binası sarı ve büyük taşlarla yapılmıştı. Pencereleri dar ve hafif kemerliydi. İçerdekileri çılgın güneşten korumak için. Az ilerde, istasyonu kente bağlayan yolun sağında uçuşan, yırtık pırtık ve soluk tenteleriyle küçük kır kahvesi görünüyordu. Yeni gözlüklerimi takarak resmin koyu yeşil fonuna dikkatle baktım. Çayırlar, ince bir dere, kavak ve söğüt ağaçlarının sık dokusu. Çimenlerin üstünde bir delikanlı ile bir genç kız karşılıklı oturmuş, satranç oynuyorlardı.

Kavaklar pamukluyordu. Esmer ve düşünceli yüzüne güneş vuruyordu sevgilimin. Dudağının üstündeki ince tüyleri görebiliyordum. İkimiz de ürkek, birer piyon sürdük. İkimiz de yenilmek istiyorduk. Ona Rabindranath Tagore'dan bir şiir okudum. "İzin ver, yanıbaşına oturayım bir an" diye başlayan şiiri. "İşte yaz, iç çekişleri ve fısıltılarla penceremde..." Uzun ve pırıltılı siyah saçlarına baktım sonra, güçlükle gizleyebildiğim bir okşama isteğiyle. Formasının altından beliren göğüslerine, ince gövdesine. Bir öyküye başlar gibi kendi serüvenimin merak duygusuyla doluydum. İki yaşamı örtüştürmek, kendi yazgımı birleştirmek onunkiyle. Kupkuru tepeler ve ıssız bir bozkırla çevrili bu yaz başlangıcı gününde bir bahçeyi çizmek. Çok uzaklarda bile olsa.

"Biliyor musun?" dedim, "ben Hindistan'a gideceğim. Tagore'un üniversitesine. Santiniketan." Şaşkınlıkla baktı yüzüme.

Kentin tepelerinden birinin en yüksek noktasında yanyana iki bina vardı. Öbür yapılardan hemen ayrılıyordu ikisi de. Öbürleri gibi yöresel, hafif sararmış taşlardan yapılmışlardı, ama duvar köşelerine gelen taşlar koyu kahverengi boyalıydı. Amerikan Hastanesi ve Koleji. Kolej yarım yüzyıl önce kapanmıştı. Bir metodist papazını andıran yaşlı Mr. Shepard'la karısını orada unutarak. Mr. Shepard, sallanır iskemlesine oturur, bütün gün pencereden bu Güneydoğu Anadolu kentinin güneş içinde ve tozlu sokaklarına bakardı. Yakın bir taşocağından gün boyu boz eşek sürüleriyle kaba yontulmuş taşlar taşıyan yorgun ustalara.

Kolej binasının büyük ve tertemiz yağlıboyalı kapısından girince, her zaman olduğu gibi önce kentin "fabrika" dışında elektrik üreten tek harikası olan yüksek rüzgâr fırıldağına baktım. Ağır ağır dönüyor ve büyük bir kuşun kanatları gibi hafif sesler çıkarıyordu.

Hiç unutmuyorum, Şehreküstü'lü bir arkadaşımla kârlı bir değiş-tokuş yaptığım, yıpranmış bir Milli Eğitim klasiği, Budala'nın birinci cildi karşılığında pırıl pırıl bir sustalı bıçak aldığım gündü. Iowa gibi anlamsız Amerikan kentlerinden birinde doğmuş olan Mr. Shepard, altın çerçeveli gözlüklerinin ardından gülümseyerek otuz yıldır sürdürdüğü İngilizce kurslarından birini daha bitiriyordu. Az sonra Mrs. Shepard, her yıl kursun son günü yaptığı gibi biraz yanmış elma kekleriyle dolu bir tepsiyle odaya girecekti. Yaşlı misyonerle başbaşa kalmak için can atıyordum. Mr. Shepard, Longman Press'in Hintli sömürge çocukları için yayınladığı kurs kitabını kapadı, yeşil boyalı tahtaya "Shashi fall asleep" yazdı. Hepimiz dönüp uyuklayan şaşı arkadaşımıza baktık ve hoca'nın bozuk türkçesiyle dalga geçerek "Şaşı uyku düştü..." diye bağrıştık. Mr. Shepard da bizimle birlikte güldü. "İnanç", "Erdem" ve "Orman" konusunda genel bir konuşma yaptı.

Az sonra yaşlı misyonerin ormancılık konusunda kitaplarla dolu odasında yalnız kaldığımızda ona gizimi açtım. Bir Hindistan üniversitesine başvuru için İngilizce bir mektup yazmak istediğimi söyledim.

Akşam, evimizin yüksek duvarlarla çevrili avlusunun bir köşesinde, sevgilime okumak üzere Gitanjali'den yeni bir şiir ezberlemeye çalışıyordum. Mor gecesafalarının yanında, Maraş işi ceviz masada rakısını yudumlayan babam, birden kalkarak bana ilk ve son kez bir tokat attı. Annem, cebimde bir sustalı bıçakla bir mektup bulduğunu söylemişti. "Bir daha o hindularla görüşmeyeceksin..." dedi babam. Gözümü kırpmadan baktım yüzüne. İçim isyanla doluydu.

Resimde vakit geceyarısıydı. Pırıl pırıl bir dolunay tropikal ağaçlar ve bitkilerle çevrili kısa bir yolu aydınlatıyordu. Bir delikanlı ile bir genç kız, elele yürüyorlardı o yolda. Genç kızın siyah ve uzun saçları ayışığında zaman zaman mavileşiyordu. Delikanlının yüzü gölgeliydi, iyice seçilmiyordu. Hemen yanındaki resimde ikisi de bir tapınağın duvarı önünde görülüyorlardı. Duvarda Tanrı Siva ile sevgilisinin büyük bir kabartması. Figürlerin ikisi de çıplaktı. Hafif bir esinti, ürpertiyordu tenlerini. Gövdeleri birbirine geçmişti. Bir ağacın

köklerıyle toprak gibi. Kadın bacaklarını Siva'nın beline dolamıştı. Erkeğin kolları ise sevgilisinin sırtını sarıyordu. Siva bir eliyle kadının belinden yukarı çıkan incelikli çizgiye dokunuyordu. Belli belirsiz çukurları izleyerek. Kadının hem ayaklarında hem de bileklerinde kalın, taş bilezikler vardı. Her ikisi de gizemli bir biçimde uzak bir yere bakarak gülümsüyorlardı. Kama: Aşk. Bir sitar sesi duyuluyordu. Bir yaz gecesinin tümünü dolduran dev bir ağustos böceği gibi.

"Ey lotus çiçeğinin ortasındaki değerli taş!"

"Yağan yağmur ulaştı yasemin'in kucağına ve dedi ki: N'olursun hep yüreğinde tut beni..." Tagore'un şiirini sesim titreyerek bir çırpıda okudum, sonra birden eğilerek öptüm sevgilimi. İlk kez. Onun odasında gene satranç oynuyorduk ve yalnızdık. Kıpkırmızı kesildi, koşarak çıktı odadan.

Kentin geveze berberlerinden biri, daha mayıs gelmemişken, bir nisan günü akşamı müşterilerden birine haber verdi: İki hindi gelmişti ve Keyvanbey Kahvesi'nde oturuyordu. Ana caddelerde bile sık sık hindi sürüleri gören müşteri bu habere doğrusu pek önem vermemişti. Ama akşamüzeri, kentin merkezindeki büyük bahçeli kahvenin önünden geçerken o garip görüntüyle karşılaşınca yanlarına yaklaşıp bir süre seyretmeden edemedi. Gerçekten garip bir resimdi bu: Büyük çınar ağaçlarından birinin altındaki mermer masanın çevresinde dört kişiydiler. Biri yaşlı öbürü genç iki Hintli, bir lise öğretmeni bir de öğrencisi esmer delikanlı, birer put gibi sessiz, duruyorlardı. Kimse konuşmuyordu ama yaşlı Hintli'ye göre genç olan öbür üçü, büyülenmiş gibi ona bakıyorlardı. Yaşlı adam, kemikleri derisini delecek kadar zayıftı. Gözleri çok derinlerde ve dumanlı. Üstünde ulusal giysileri vardı. Biraz kirlenmiş bir türban, boynunu sıkıca kapatan dar ve çok düğmeli bir ceket, açık renk ve dar bir pantolon. Hafifçe gülümsüyor, arada sırada önündeki bardakta duran çok açık çaydan bir yudum alıyordu. Çevrelerinde, garsonların sinekler gibi kovdukları çocuklardan bir çember vardı.

Bütün gün öylece oturuyorduk kahvede. O, caddeden akan insan kalabalığına, bir ırmağa bakar gibi bakıyordu. Biz de ona. Öğretmenim zaman zaman elinde bir tesbih gibi çevirdiği ipe dizilmiş küçük kare biçimindeki kartonlara göz atıyordu. Kartonların bir yanında sözcüklerin İngilizcesi, öbür yanında Türkçesi vardı. Bu yöntemle dört dil öğrenmişti. Ama hiçbirini konuşamıyordu. Geceleri ise büyülü bir dünya açılıyordu gözlerimizin önüne. Akşam yemeğini hızla atıştırıyor, anneme, öğretmenimle çalışacağımızı söyleyerek fırlıyordum.

Yalnız yaşayan ve kafası dazlak olduğu için fötr şapkasını evde bile çıkarmayan orta yaşlı öğretmenimin kitaplarla dolu odasında buluşuyorduk dördümüz. Raflarda Kutadgubilig'ten Radloff'un Sibirya ciltlerine, "Grande Encyclopedie Universelle"den Upanishad'lara kadar hep her dilden, her konuda kitaplar tozlanıyordu. Bir köşeye, yer minderlerine oturuyorduk. Önce yaşlı Hintli'nin bambu kamışından yapılmış büyük sepeti getiriliyordu ortalığa. Sepet açılıyor, bir tepsinin içinde lotus çiçeği tütsüsü yakılıyordu. Tuhaf, ağır bir kokuydu. Sonra bir sitar çıkarılıyordu sepetten. Genç Hintli, akord mu ezgi mi olduğu belli olmayan, uzun tahta yongaları gibi sesler çıkarıyordu çalgıdan. Ve yaşlı Hintli, bütün bu hazırlıklardan sonra başlıyordu törene. Bambu sepetten çıkardığı sararmış ipek ruloyu açıyordu. Eğiliyorduk rulonun resimleri üstüne. Yaşlı adam dişlerini kapalı tutarak konuştuğu İngilizcesiyle anlatıyordu öyküyü. Ve biz de o öykünün olağanüstü resimlerine dalıp gidiyorduk.

"Bu, Linga Puranah..." diyordu Yaşlı Hintli. Sitar sesi, öykü anlatılırken canlanıyordu. Gene Tanrı Siva'yı görüyorduk resimde. Karısı ya da sevgilisi Durga ile sevişiyordu. Akla gelebilecek tüm biçimlerde. Sonra birden arkalarında Brahma görünüyordu. Yeryüzünün tekerleğini ilk kez yürüten tanrı. Arkasında Vishnu ve öbürleri. Siva onları görmüyordu. Sürdürüyordu sevişmeyi. Durga, bir an onun erkeklik organına tapınmayı bırakıyor, ikisi tek bir gövde oluyorlardı. Ve tam o anda görüyorlardı tanrıları. Öylesine utanıyorlardı ki, oracıkta, birbirlerine geçmiş olarak ölüyorlardı. Binlerce Hintli görüyorduk sonra. Ellerinde Kutsal Kent Benares yapısı erkeklik organı simgesi Lingam'larla aşk yüzünden ölen tanrıyı kutsamaya gelen.

Düşlerimde, kendimi sevgilimle birlikte, sevişirken ölmüş görüyordum. Sabahları, ona, benimle birlikte Hindistan'a gelmeyi öneren, Tagore'un şiirleriyle süslü mektuplar yazıyordum. Pek azını verebildim o mektupların. Ağlıyor ve gelmek istemiyordu.

Hindu'lar bir gün, geldikleri gibi sessizce gittiler. Yaz'ın turuncu ipeği ağır ağır soldu, saman sarısına dönüştü. İkindi saatlerinde sevgilimin penceresinin önünden bir kaç kez geçtikten sonra kahvede arkadaşlarımla kâğıt oynadım. Bahçe havuzlarında yüzdük. Bütün Veda'ları kök söker gibi okudum. Kendi öykümün tamamlanmasını bekliyordum.

Santiniketan yerine Hindistan'ın Aligarh Üniversitesi'nden yanıt, sevgilimin bir başkasıyla evleneceğini öğrendiğim gün geldi. Kabul edilmiştim.

Son resimler, bir baba ile oğluna aitti. Orta yaşlı, yapılı ve kızgın bakışlı adam, sokak giysisiyle rakı masasının başında oturuyor, oğlu ayakta duruyordu. Bir güz günü ve sabaha karşı olmalı. İpeğin sararmış toprağına yaseminler ve kuru yapraklar dökülüyordu ve ortalık alacakaranlıktı. Geride, demir parmaklıklı pencerenin iç tarafında anne görülüyordu hayal meyal. Ağlıyordu.

Babam Hindistan'dan gelen mektubu yırttı ve ben, hiç uyumadığımız o gecenin şafak vakti bir daha dönmemek üzere evi terkettim.

Akşama kadar dolaştım, çocukluğumun kentinin yağmurla ıslanan sokaklarında. Tren, üç kısa iki uzun düdük çalınca, doğruca istasyona gittim.

Kompartımanın penceresinden genç bir adam bakıyordu. Tren ağır ağır hareket etti. Cama ve camın ardındaki yüze vuran koyu bulut görüntüleri, kemerli dar pencereler, kır kahvesinin soluk tenteleri usulca kaydı. Tren batıya doğru gidiyordu.

Bazan düşünüyorum, acaba bütün bu öyküyü ben tek başıma mı yaşadım? Krishna Menon Atmananda'nın dediği gibi kendi yüreğimizde mi evrenin gerçeğinin tümü? Ve adı yaşam olan o Hint ipeği yanınca nereye gider üstündeki tüm resimler? Sonraki yıllarda bunu çok düşünüm.

ATAOL BEHRAMOĞLU

KIZIMA MEKTUPLAR

gizlilikte

1

Küçük kızım küçük kızım küçük kızım
Işıl ışıldın son gördüğümde
Mutluydun, güvenliydin

Oysa seni son kez görmeye gelişimdi
Ayrılık öncesinde.

Nerden bilecektin bir öksüz olduğunu
Daha o anda, nerden

Öptüm yüzünü, gözünü
Uzaklaştım sonra bir kaçak gibi
Evimizden, mahalleden.

Kaldığım odanın inik pancurlarını
Sert bir rüzgar dövüyor şimdi
Küçük yüreğinde tanımsız kaygılar
Sen de beni düşünüyorsun belki.

Uzun bir ayrılık var önümüzde
Aylarca, belki yıllarca sürecek olan
Ben ya tel örgüler arkasından
Bakacağım sana yine
Yüzünü, ellerini
Öpüp koklayamadan
Ya da uzakta, bir sürgünde
Sesinle yetineceğim sadece.

Evimizde, bir gün önce
Karanlık bir önseziyle
Banta aldığım o türküleri
Yeniden karşılaştığımızda
Söyler misin bana yine

İçimde bir katran acılığı var
Başımda bir ağrı
Ancak senin elin dokunsa geçer
İçimde bir katran acılığı var
Zifir gibi bir keder

Bilsem senin büyümeyeceğini hiç
Bekleyeceğini bile

Öğrendiğin o türkülerle
O dört yaş şirinliğinle
Katlanırdım yıllar sürecek acılara
Hapise, sürgüne

Bana bütün bu acılardan
Büyük ayrılıklardan
Daha acı gelecek olan
Benden uzakta büyüyecek olman

Ben ki ruhunun, bedeninin
Her milimetreciğinin
Büyümesini görmek isterdim
Ellerimin sıcaklığında
Bir çiçeği
Büyütür gibi özenle

Küçük kızım küçük kızım küçük kızım
Ne olur bekle dönüşünü babanın
Seni çocukluğunda
Biraz daha sevebilsin

Ey uzun ve
Ağıtlı gece
Ey
Acıyan tomurcuğu sevginin...

20.11.1983

DÜZELTİ: *Geçen sayımızda yayımlanan Ataol Behramoğlu'nun şiirinin 6. dizesi «Yağmur geceden yıkamış çiçeklerini» değil «Yağmur geceden yıkamış çiçekleri» olacak. Düzeltir özür dileriz.*

Sendikalaşma Hakkının Kazanılması

Mehmet Doğanay

19. yüzyılın son otuz yılı toplumsal yapının tüm alanlarında önemli değişiklikler sergiledi. Kapitalizmin daha ileri ve yaygın gelişimi, sanayi devriminin çok sayıda ülkeye ve kıtaya yayılması, ücretli işçiler ordusunda muazzam bir büyümeye yol açmıştı. 1870'lere kadar hemen hemen tüm fabrikalarda işgünü en az 10 saatti, kimi ülkelerdeyse 12 saat ve hatta daha fazlaydı. Çalışma koşulları son derece sağlıksız ve her türlü güvenlik önleminden yoksun olduğu için her yıl binlerce işçi iş kazasında ölüyor, on binlercesi sakat kalıyordu. İş kazalarının oranı özellikle maden, metalurji işkolları ve demiryollarında ürkütücü boyutlardaydı.

Fabrikaların, madenlerin, inşaatların dışında geçen sürede de işçiler sürekli olarak kötü koşullarla karşı karşıyaydılar. Uzun işgünü, yetersiz beslenme ve hastalıklar yalnızca bedenlerini kemirmekle kalmıyor, işçileri manevi olarak da etkiliyordu. İşçi kitlelerinin, insanlığın yarattığı kültürel değerlere, birikime ulaşma, onlardan yararlanma olanakları yoktu.

İşçi sınıfının gelişmesi, kapitalist sömürüye karşı koyma gücüne, yaşama ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için aktif gayret göstermesine bağlıydı. İşte, özellikle bu yıllarda bazı ülkelerde sendikalaşma hakkının ilk kez kazanıldığı, işçilerin birliğinin sağlanması ve pekiştirilmesi yolunda önemli adımların atıldığı gözlendi. Bir araya gelme ve grev hakkının tüm diğer ülkelerden daha önce tanındığı Britanya'da bile 1870'lere gelinceye kadar sendikalar pek çok yasal hakka sahip değildi ve işçilerin sendikal örgütlenmelerinin yasallığı sık sık tartışma konusu ediliyordu. Greve öncülük edenler ve katılanlar, işletmeye karşı "yıkıcılık", "şiddet", "engelleme" vb. suçlamalarla mahkemeye çıkarılıyorlardı. 1871 yılında Britanya sendikaları yasal olarak tanındılar ve fonlarını, mallarını kendi tasarruflarında bulundurma hakkını elde ettiler, ama daha ileri adımlar ancak 1875'te İşverenler ve İşçiler Yasası'nın kabul ettirilmesiyle atılabilecekti. Bu yasayla toplusözleşme hakkı, işverenlerin şiddetli karşı çıkışlarına rağmen, elde ediliyordu. Diğer kapitalist ülkelerde benzer hakların elde edilebilmesi ise daha uzun yıllar alacaktı.

Yüzyılın sonları hızla gelişen bir sendikalaşma hareketine tanık oldu. Kapitalist ülkelerin pek çoğunda, daha önce işkollarına göre oluşturulan küçük küçük örgütlenmeler, ülke çapında birleşerek, büyük ve güçlü birlikler oluşturdular. Bu durum, işçi sınıfına iktisadi, sosyal ve siyasal kazanımlara ulaşmada önemli bir araç sağlıyordu. Yüzyılın sonlarında sendikalaşma hareketinde özellikle merkezileşme yönünde önemli gelişmeler görüldü.

Uluslararası sendikacılık hareketinde uzun yıllar etkisini duyuran *üç tür sendikal oluşum,* 1880-1890'larda az çok şekillenmişti. Bunlar, özellikle Britanya, ABD, Kanada ve Avustralya'da yaygın olan türde sendikal örgütlenmeler; işçi sınıfının şu ya da bu ölçüde sosyalizme bağlı siyasi partilerine dayanan sendikalar (Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, Hollanda, İsviçre ve İskandinav ülkelerinde olduğu gibi); üçüncü olarak da, özellikle İspanya ve Fransa'da güçlü bir eğilim olarak, anarko-sendikalizmin etkisi altındaki örgütlenmelerdi.

İşçi sendikalarına karşı işverenlerin kurdukları örgütlenmeler de bir başka türü oluşturuyordu.

TEMEL ÇELİŞKİNİN REDDİ

İşçi sınıfının en eski örgütlenmeleri olan ilk türdeki *sendikalar,* işçi sınıfı ile burjuvazi arasında temel bir çelişkinin varlığını reddediyor ve bu hareketin önderleri, işçilerin yaşama ve çalışma koşullarının var olan sistem çerçevesinde iyileştirilmesi gereğini savunuyorlardı. Bunlar kitle örgütleriydiler ve iktisadi mücadelede, özellikle grev mücadelesinde, bazı elle tutulur sonuçlar elde ettiler. "Sendikaların sağladığı karşı koyma vasıtaları olmaksızın, işçi kendisine ücretli emek sisteminin yasalarıyla öngörüleni dahi elde edemeyecekti."

Sendikalar uzunca bir süre yalnızca üyeleri olan işçilerin çıkarlarını savundular. 1890'larda sendika sayısındaki hızlı artışla birlikte, giderek daha artan ölçüde, belirli bir sanayi dalındaki tüm işçilerin çıkarını gözetmeye, onlar adına konuşmaya başladılar.

Britanya sendikaları bu türün en tipik örneğini oluşturuyorlardı. Bunlar 1880'lerin sonunda, saflarına yalnızca belli başlı kalifiye işçi-

leri kabul eden kapalı örgütlere dönüşmüşlerdi. Tasarrufları altında büyük fonlar bulunan ve özellikle makine, pamuk, metalurji, matbaacılık ve diğer bazı dallarda kurulmuş olan bu sendikalar üyelerine hastalık, yaşlılık vb. ödemelerinde bulunabiliyorlardı. Ama içlerine kapalı, işçilerin çıkarını gerçek anlamda ve kararlılıkla savunmaktan uzak oldukları için etkileri de sınırlıydı.

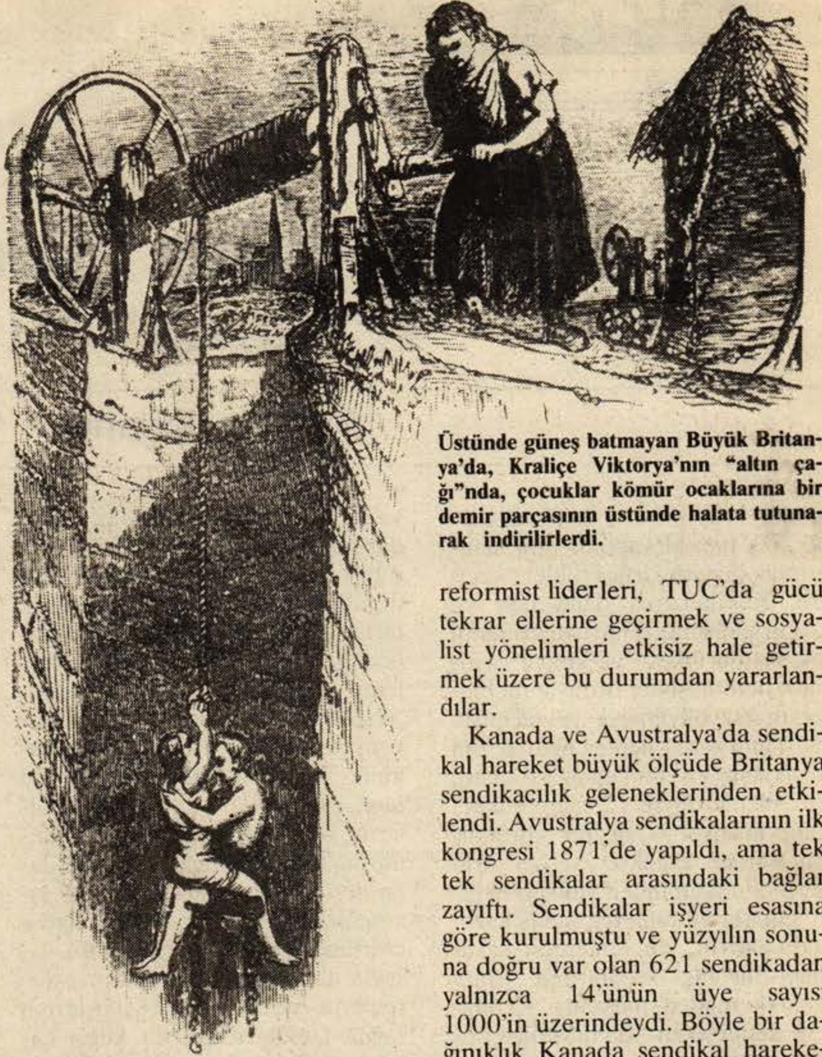
Aynı yıllarda yaşanan büyük grevler ise, örgütsüz olan yarı-kalifiye ya da vasıfsız işçileri bir araya getiren "yeni sendikalar"ın ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Çok sayıda sendikanın kurulduğu ve daha önce kayıtsızlık içinde olan yüz binlerce işçinin bunlara aktif olarak katıldığı gözlendi. "1889'da Britanya'da eğitilmemiş ve vasıfsız işçilerin yeni ve taze bir hareketi... ortaya çıktı, bu, yeni ve devrimci ruhla belirlenen bir hareketti."

"Yeni sendikalar"da bilimsel öğretiden etkilenen küçük ama etkin bir grubun önemli bir rol oynadığı gözlendi. Bu "yeni sendikalar" aktif örgütlerdi ve grevi, verdikleri mücadelenin başlıca ve çoğu durumda yegâne aracı olarak görüyorlardı. İşçilerin en geniş kitlesini birleştirme amacını güderek, iki temel talebi vurguluyorlardı: Teminat altına alınmış bir asgari ücret (belirli bir şirketin mallarının fiyatlarında görülecek düşmelerden bağımsız kılınacak bir ücretti bu) ve sekiz saatlik işgünü.

Bu hareketlenme eski sendikal örgütlenmeleri de etkiledi, bunlar da kapılarını yarı-kalifiye ve vasıfsız işçilere açmaya zorlandılar. Yalnızca iki yıl içerisinde (1889-1890) Britanya sendikalarının üye sayısı iki kattan fazla arttı. Yüzyılın sonunda üye sayısı toplamı 1.950.000'e ulaşmıştı ki, bu sayı 1876'da 456.000'di.

Aynı zamanda, ülke çapında bir örgütlenme yönünde de önemli bir eğilim gözlendi. 1889'da Büyük Britanya Madenciler Federasyonu kuruldu. Bu ülke çapında ilk büyük sendikal örgütlenmeydi. Daha sonra başka sanayi dallarında da federasyonlar kuruldu. Çeşitli işkollarından işçileri birleştirmede Meslek Konseyleri önemli rol oynadı. Bunların sayısı 1889'da 11 iken, 1890'da 19'a, 1891'de 21'e ulaştı. Sendikalarda yükselen aktif faaliyet Britanya Sendikalar Kongresi'ni (TUC) de etkiledi. 1890'da TUC, eski sendikaların önderlerine rağmen, sekiz saatlik işgününün yasallaşması talebinde bulundu. 1893'te üretim araçlarının kollektif mülkiyeti ilkesini kabul eden milletvekili adaylarını desteklemek üzere bir seçim fonu oluşturulmasına karar verildi. Toprağın, madenlerin, tüm üretim araçlarının kamulaştırılmasını talep eden bir karar ise 1894'te kabul edildi.

1890'ların ikinci yarısındaysa, Britanya sendikal hareketi iktisadi kriz ve işverenlerin lokavt yoluyla giriştikleri sindirme hareketinden önemli ölçüde etkilendi. En büyük darbeyi yiyen vasıfsız işçilerin örgütleri, yani "yeni sendikacılık" hareketi oldu. Eski sendikaların reformist liderleri, TUC'da gücü tekrar ellerine geçirmek ve sosyalist yönelimleri etkisiz hale getirmek üzere bu durumdan yararlandılar.

Üstünde güneş batmayan Büyük Britanya'da, Kraliçe Viktorya'nın "altın çağı"nda, çocuklar kömür ocaklarına bir demir parçasının üstünde halata tutunarak indirilirlerdi.

Kanada ve Avustralya'da sendikal hareket büyük ölçüde Britanya sendikacılık geleneklerinden etkilendi. Avustralya sendikalarının ilk kongresi 1871'de yapıldı, ama tek tek sendikalar arasındaki bağlar zayıftı. Sendikalar işyeri esasına göre kurulmuştu ve yüzyılın sonuna doğru var olan 621 sendikadan yalnızca 14'ünün üye sayısı 1000'in üzerindeydi. Böyle bir dağınıklık Kanada sendikal hareketinde de gözleniyordu. Aynı yıllarda Kanada sendikalarının toplam üye sayısı 80.000 dolayındaydı.

ABD'de ise sendikal hareketin gelişimi 19. yüzyıl sonlarında önemli engellerle karşılaştı. İşçilerin örgütlenme girişimlerine işverenler şiddetle karşı çıkıyorlardı. Sendikaya üye olma "Amerikan hayat tarzı" ile bağdaştırılmıyor, sendika üyeleri derhal kara listeye alınıp, işten çıkarılıyorlardı. Ama objektif koşullar işçilerin birleşmesini dayatıyordu ve 1881'de Emeğin Şövalyeleri (Knights of Labour) örgütlenmesi, kimliğini açıkça ortaya koyup, eski sendikalardan farklı olarak, vasıfsız işçileri de üye yapmaya başladı ve işkollarına göre kurulan sendikalar ve onların yerel dallarının yanı sıra, çeşitli işkollarından işçileri ve zanaatkarları da bir araya getirdi. 1880'lerin ortalarında birliğin yaklaşık

730.000 üyesi vardı. Ama birlik yönetiminin gerçek kazanımlardan çok, birkaç reformist düzenleme ile yetinme yolunda olması ve bu arada sekiz saatlik işgünü mücadelesinden de kaçınması bu örgütlenmenin itibarını sarstı, bir yandan vasıflı işçileri birleştiren sendikaların güçlenmesi, diğer yandan hükümetten gelen baskıların da eklenmesiyle birlik 1890'ların başında yavaş yavaş silindi. Bu yıllarda Amerikan İş Federasyonu (AFL) ABD'nin başlıca sendikal odağı olmuştu. 1886'da yapılan AFL kongresine 300.000'den fazla işçiyi temsilen 25 sendikanın delegeleri katıldı. Kongre işçilerle kapitalistler arasında sürekli yükselen anlaşmazlıklara dikkat çekerek, bağımsız bir siyasi çizgi izleyeceğini ve sekiz saatlik işgünü için aktif çaba göstereceğini belirtiyordu. AFL bu doğrultuda bir dizi büyük grev düzenledi. 1888'de toplanan kongrede ise 1890'dan başlamak üzere sekiz saatlik işgünü elde edilene kadar 1 Mayıs'larda genel greve gidilmesini kararlaştırdı. Ama 1889 sonrası AFL'de hakim olan eğilim bu hareketlenmenin önünü kesecekti. AFL esas olarak işyeri esasına göre örgütlenmişti. Vasıflı işçilere üyelikte ayrıcalık tanınıyordu ve pek çoğu Avrupa'dan gelmiş göçmenler ve siyahlardan oluşan vasıfsız işçilere kapılar kapatılıyordu. AFL'nin uzlaşmacı niteliğinin giderek, iyice belirginleşmesi 1890'larda bağımsız sendikaların ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlar arasında en büyükleri demiryolcuların kurdukları birliklerdi. Bu gelişmeler AFL'yi yine de etkilemekten geri kalmadı.

1901'de ABD sendikalarının bir milyondan fazla üyesi vardı ve bunların 780 bin kadarı AFL'ye üyeydi. Bu büyümeye rağmen sanayi ve ulaştırma işçileri arasında sendikalaşma oranı % 10'u pek geçmiyordu.

SINIFSALLIK TEMELİNDE ŞEKİLLENME

Sendikal harekette görülen ikinci şekillenme, özellikle Almanya'da göze çarpıyordu. Meslek birliklerinin oluşturulması meselesi 1868'de Nuremberg ve 1869'da Leipzig'de yerel birliklerin toplantılarında tartışıldı. Sınıfsallığa dayandırılan ve tüzüklerinin esası August Bebel tarafından çizilen bu örgütlenmeler özellikle tekstil, maden, metal, inşaat, yapı, fabrika işçileri ile kunduracılar, ciltçiler, terziler arasında yaygındı. Kuruldukları andan başlayarak, işkolu sendikaları işçi sınıfının iktisadi mücadelesinde aktif yer aldılar. Bu sendikaların ilk kongresi 1872'de Erfurt'ta toplandı, delegeler 11.358 işçiyi temsil ediyordu. Hızla güçlenmeye başlayan sendikalar özellikle Bismarck hükümetinin 1878'de çıkardığı Anti-Sosyalist Kanun'dan sonra sürekli baskılara maruz kaldılar. 17 merkezi ve sayısız yerel sendikal örgüt ve hemen hemen tüm sendika yayınları yasaklandı. Sendika aktivistleri işten atıldı, polis tarafından sürekli gözaltında tutulmaya başlandı. Ancak 1880'lerin ilk yarısında Sosyal-Demokrat Parti'nin yönlendiriminde sendikalar gizli yürütmek zorunda kaldıkları çalışmalarını, karşılıklı yardım kurumları, emniyet sandıkları vb. türünden serbest örgütlenmeler halinde yaygınlaştırmayı sürdürdüler. 1885'e gelindiğinde bu örgütlenmelerin toplam üyesi 80 bini buluyordu ve bu sayı yasaklamalar öncesi sendikaların sahip olduğu üye sayısından fazlaydı. Sendikal hareketin yasaklamayla ortadan kaldırılamayacağı görülmüştü. 1890'da sosyalistlere karşı olan bu yasa kaldırıldığında Almanya'da 58 merkezi sendikanın 300.000'den fazla üyesi bulunuyordu. Hâlâ işçi sınıfının yalnızca bir kısmını kucaklamakla birlikte sendikal örgütlenme, tüm işçilerin çıkarı doğrultusunda güçlü bir uğraşı yürütecek konumdaydı.

Sendikaların yasallaşması kitlelerle bağlarını güçlendirmiş, örgütlenmelerini geliştirmişti. Ülke çapında bir örgütlenme ise 1890 Kasım'ında Berlin'de toplanan konferansta Sendikalar Genel Komisyonu'nun kurulmasıyla ileri bir aşama kaydetti, Mart 1892'de Halberstadt'ta toplanan sendikalar ilk ulusal kongresinin de hazırlık adımını oluşturdu. Daha sonra toplanan bu kongrede sendikaların kalıcı örgütlenmesi şekillendi. 1896'da 329.230 olan sendika üyesi sayısı, 1900'e gelindiğinde 680.427'yi bulmuştu.

Almanya'da 1868'den sonra gelişen, emek ve sermayenin çıkarları arasında "uyum"u gözeten bir sen-

13 Kasım 1887: Bir "Kanlı Pazar". Londra'nın Trafalgar Meydanı'nda gösteri yapan işsizlere polis saldırıyor.

dikacılık da vardı. 19. yüzyılın sonunda bu sendikaların üye sayısı yaklaşık 90.000 kadardı. Bunların yanı sıra 1890'larda Katolik örgütlerin etkisinde olan sendikalar da bulunuyordu. Ulaştırma işçileri ve memurlar ise "bağımsız sendika"larda örgütlüydüler, bunların grev hakkı yoktu, greve katılanlar "devlet düzenini ihlâl"den derhal mahkemeye veriliyordu.

Avusturya-Macaristan'da ilk sendikalar 1860'ların sonlarında oluşmaya başladı. Ama ülke çapında merkezileşmesi, yaygınlık kazanması resmi makamlarca engellendi. 1873 yılında yaklaşık 33 bin üyesi olan 100'den fazla sendika bulunuyordu. Ancak sayının kesin olarak saptanması mümkün değildi, çünkü yalnızca sendikalarda değil, eğitim örgütlenmeleri, yardımlaşma fonları ve benzer örgütlenmeler şeklinde de sendikalaşma söz konusuydu. 1888'de Heinfeld kongresinde birleşik partinin oluşturulmasıyla birlikte sendikal hareket de ivme kazandı. 1891'de Avusturya'da yaklaşık 300 sendikanın 60.000 kadar üyesi bulunuyordu. Ülke çapında örgütlenme yolunda engelleri aşmayı başaran ve bunu ilk gerçekleştirenler metal işçileri oldu (1892). Değişik işkollarındaki sendikaların bir araya geldiği ülke çapında merkezi bir örgütlenme ise ilk kez Aralık 1893 kongresinde gerçekleşti. Yüzyılın sonlarında Avusturya sendikalarının 120 binden fazla üyesi vardı. Macaristan'da ise 23 bin üyeyi kapsayan 126 sendika bulunuyordu. 1898'de Sendika Konseyi'nin kurulmasının ardından Mayıs 1899'da sendikalar ilk kongrelerini topladılar.

Belçika'da sendikal hareket işçilerin herhangi bir örgütlenmesini suç sayan kanun hükmünün kaldırılmasının ardından (1866) hızla gelişme gösterdi. İşçi birliklerinin federasyonu olan Emek Odası, Brüksel'de 1875'te kuruldu. 1891'de sendika üyelerinin sayısı 60-70 bin kadardı, yani tüm ülkedeki erkek işçilerin onda birinden biraz fazla. Merkezi bir sendika, Belçika Sendika Komisyonu 1898'de kuruldu ve Belçika işçi sınıfı hareketinde reformizmin başlıca bileşenlerinden birini oluşturdu.

1888'de Londra'daki Kibritçi Kızlar'ın grevi büyük yankılar uyandırmıştı. İsteklerini kabul ettiren Kibritçi Kızlar ayrıca kendi sendikalarını da kurdular.

İskandinav ülkelerinde sendikal hareketin ortaya çıkışı Danimarka Enternasyonal İşçiler Birliği'nin çalışmalarıyla yakından bağlantılıdır. Birlik, I. Enternasyonal'in Danimarka seksiyonuydu. Israrlı çabaları sonucunda Danimarka hükümeti 1873'te fabrika yasasını kabul etti. Yalnızca Danimarkalı işçileri değil, bu ülkede yaşayan İsveçli ve Norveçli işçileri de birleştirerek, Enternasyonal İşçiler Birliği aynı zamanda İsveç ve Norveç'te sendikal hareketin gelişmesine de yardımcı oldu. 1872'de Oslo'da matbaa işçileri bir birlik kurdular, 1876'da da Bergen'de benzer bir örgütlenme gerçekleştirildi. Bununla birlikte İskandinavya'da sendikaların pek çoğu 1880'lerde ortaya çıktı. Danimarka'da 1879-1889 arasında 189 sendika kurulmuştu. İsveç'te 1890'ların başında çalışma yürüten sendika sayısı 275'e ulaşıyordu; ülke çapında işkolu sendikaları ilk kez 1886-1889 yılları arasında kurulmaya başlanmıştı.

Sendikaların merkezi olarak birleşmeleri ise Danimarka ve İsveç'te 1898'de, Norveç'te ise 1899'da gerçekleşti. Bu yıllarda İskandinav sendikal hareketinin işçi sınıfının siyasi partileriyle ilişkileri konusunda zaman zaman sorunlar belirdi, işçi sınıfının iktisadi, politik ve ideolojik çalışmalarının bütünlüğünü zedeleyen sendikaların "bağımsızlığı" yaklaşımı sık sık tartışıldı. Öte yandan üç ülkenin sendikaları başından itibaren yakın ilişkilerini korudular, düzenli olarak kongreleri topladılar. Bunlardan ilki 1886 yılında Göteborg'da oldu.

1899'da Danimarka sendikaları ağır bir darbeyle karşı karşıya kaldı. Sürekli lokavtlarla, Sendikalar Birliği yönetimi Eylül Anlaşması adıyla anılan ve grev hakkını kısıtlayan bir belgeyi imzalamak zorunda bırakıldı. Buna göre sendikalar işverenleri grev öncesi iki kez —biri 14 gün, diğeri bir hafta önce olmak üzere— uyarmak zorundaydılar. Daha sonraki yıllarda bu durum sendikaların çalışmalarını güçleştirdi ve Danimarka işçi sınıfı hareketinde reformizmin gelişmesinde önemli rol oynadı.

LATİN ÜLKELERİNDE SENDİKAL HAREKET

Latin ülkelerinde sendikal hareketin gelişmesi özgün biçimlerde gerçekleşti, sendikaları işçi sınıfının temel örgütlenme biçimi ve sosyalist devrimin ana gücü olarak gören anarko-sendikalistlerin büyük ve çoğu zaman belirleyici biçimde etkisi altında gelişti. Anarko-sendikalistler genel grevi sömürü sisteminin ortadan kaldırılmasında temel araç olarak görüyor ve ona mücadelenin tüm diğer biçim ve yöntemlerinin üstünde yer veriyorlardı. Gelece-

ğin toplumu da üretimi ve değişimi yönlendirecek sendikaların (birliklerin) bir federasyonu olacaktı.

Fransa'da sendikaların varlığı nihayet 1884'te kabul edildi. Bu sırada işçi sınıfının politik örgütlenmeleri sendikaları şekillendirmede inisiyatifi ele almıştı. 1886'da Fransız İşçi Partisi'nin girişimiyle ayrı sanayi dallarındaki işçileri birleştiren Ulusal Sendikalar Federasyonu Lyon'da toplanan kongre sonucunda kuruldu. Fransız İşçi Partisi sendikaları aktif çabaya yöneltmekte her türlü gayreti gösterirken, yalnızca iktisadi taleplerden kaynaklanan hareketlerin işçi sınıfının sosyal kurtuluşu için yeterli olmayacağını vurguluyordu. Ama güncel iktisadi talepler için mücadeleyi yeterince değerlendiremedi. Ulusal Sendikalar Federasyonu yine de büyük çaplı bir örgütlenmeyi gerçekleştirdi, Fransa'da sekiz saatlik işgünü ve 1 Mayıs kutlaması için mücadeleyi başlattı.

Yerel plana dayalı bir başka örgütlenme 1887'den başlayarak şekillendi. Bu, işçilerin karşılıklı yardımlaşması, iş bulmalarına yardımcı olma vb. şeklinde yer alıyordu. 1892'de reformist yaklaşımların etkisinde merkezi bir örgütlenme oluşturuldu ve 1890'ların ortasında bu örgütlenme yaklaşık 250 bin işçiyi, Fransa'daki sendikalı işgücünün % 65'ini içine alıyordu. İşçilerin yönetime karşı duydukları rahatsızlıklardan, sosyalist gruplar arasındaki dağınıklıklardan ve sendikal hareketin birliğinin sağlanması isteklerinden yararlanan anarko-sendikalistler bu sırada epey yol aldılar. 1895'te Limoges'da kurulan Fransa Genel İş Konfederasyonu'nda (CGT) bir süre sonra anarko-sendikalistler güçlerini gösterdi, bu durum işçi sınıfının politik ve sendikal örgütlerinin mücadelesinin bütünlüğünü zedeledi, fiilen engelledi ve bir süre sonra da reformizme yol açtı.

İtalya'da ilk sendikalar karşılıklı yardım dernekleri biçiminde ortaya çıktı. Çeşitli birlikleri ilk birleştirme girişimi ise ilk kez 1882'de oldu. 1890'larda İtalya'da şiddetli bir mücadele sürerken sendikaların üye sayısı 150 bine ulaşmıştı.

1889'daki büyük Londra Liman İşçileri grevinde başlıca iki hak talep ediliyordu: Kontratla çalışmanın kaldırılması ve saat başı en az 6 "pence" ücret. Londra limanını felce uğratan grev, işçilerin zaferi ile bitti.

İtalyan sendikal hareketinin esas gücünü, dallara göre kurulan federasyonlar değil, yerel sendikal örgütlenmeler oluşturuyordu. Bunların ilk örnekleri, 1891'de Milano, Turin ve Peacenza'da işçilerin koşullarını iyileştirmek, onlara iş bulmak, kooperatifler kurmak, eğitim görmelerini sağlamak vb. amaçlarla yola çıkan örgütlenmelerle ortaya çıktı. Merkezi federasyonun kurulması ise 1893'te gerçekleşti. Gerici güçlerin saldırıları bu örgütleri direniş odaklarına dönüştürmüştü. Örneğin 1898'de Milano'da işçilerin barikatlar kurması bunun bir ifadesidir. 1890'ların ikinci yarısında İtalyan sendikaları giderek işçi sınıfının politik örgütünden ayrı düşmeye başladılar. O sırada Sosyalist Parti'nin yeraltında çalışmaya zorlanması, sendikal hareketle pratikte canlı bağlar kurmanın zorlukları, parti yönetiminde görülen reformist eğilimler, 20. yüzyıl başlarında İtalyan sendikacılık hareketinde anarkosendikalizmin güçlenmesini getirdi.

İspanya'da ise 1881'de Barcelona'da kurulan İşçilerin Bölge Federasyonu daha başından anarşist bir yaklaşımdan hareket ediyordu. Federasyon siyasi partilerle işbirliğini ve işçi sınıfının nihai hedefine ulaşmada siyasi mücadelenin önemi ve belirleyiciliğini reddediyordu. 1882'de 70 bin üyesi olan bu sendikal örgütlenme 1888'de yasaklandı ve yerini daha da uç noktalara savrulan bir başka örgütlenme aldı. 1888'de kurulan ve Sosyalist Parti'nin etkinliğindeki Genel İş Birliği'nin ise pek bir etkisi olmadı, 1899'larda üye sayısı ancak 15 bin kadardı.

YAYGINLAŞAN SENDİKALAŞMA

19. yüzyılın son 25 yılında sendikal harekette kaydedilen hızlı gelişme ile Japonya, bazı Latin Amerika ülkeleri ve Yeni Zelanda'da da sendikalar kuruldu. Demokratik hiçbir hak ve özgürlüğün tanınmadığı, kadın ve çocuk emeğinin yoğun biçimde kullanıldığı Japonya'da işçilerin karşılıklı-yardım örgütlenmelerine ilkin 1880'lerin sonunda rastlandı. Özellikle metal işçileri arasında yerel örgütlenmeler görüldü. Japonya tarihinde ilk modern sendika örgütlenmesi olarak bilinen Metal İşçileri Sendikası 1897'de kuruldu. Ertesi yıl sendika, ülkenin belli başlı sanayi merkezlerinde 32 şube kurmuştu. Lokomotifçilerin Birliği (1898) ve Matbaacılar Sendikası (1899) onu izleyen örgütlenmeler oldu. Matbaacıların örgütlenmesinde önce emek ve sermaye arasında "uyum"dan söz eden yöneticiler görüldüyse de, sendikada sosyalist düşünce kısa sürede güçlü biçimde kök saldı.

1890'ların sonlarında Avrupa ülkelerinin pek çoğunda ve ABD'de ülke çapında merkezi sendikalaşma gerçekleştirilmiş, işçiler sendikalaşma hakkını kazanmışlardı, ama bu hakkın hayata geçirilmesi, korunması ve geliştirilmesi aktif ve sürekli bir gayreti gerektirecekti.□

Tek Parti Döneminde Çalışma Yaşamı ve Amele Teali Cemiyeti

6.10.1946 tarihli Gün Dergisi'nin kapak deseni.

Zafer Toprak

Türkiye'de sendikal örgütlenmeyle ilgili mevzuat 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu'na kadar sarkar. Bu yasanın 8. maddesi kamuya hizmet götüren işyerlerindeki sendika kuruluşunu yasaklayarak, diğer işyerlerinde sendikal gelişmeleri zımnen onaylamış olur. Meşrutiyet'in ilk yıllarında cemiyet olarak kurulan sendikalar yine 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'na tabidirler.

Cumhuriyet döneminde sendikalara ilişkin mevzuatın ana dayanağı 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Cumhuriyet'in bu ilk anayasasının 70. maddesi toplanma ve dernek kurma hakkını düzenler. Böylece sendika hakkı da dernek kurma hakkı bünyesinde ele alınmış olur. 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu sendika kurma hakkını ortadan kaldırırsa da, 1926'da benimsenen Türk Medenî Kanunu ile dernek kurma hakkı geniş bir biçimde düzenlenir.

Ancak, Medenî Kanun'un der-

nekler ve dolayısıyla sendikalar açısından getirdiği serbestiyet uygulamada önemli engellerle karşılaşır. Takrir-i Sükûn Kanunu ertesi ve özellikle 1928 sonrası Tek-Parti yönetimi gücünü çok daha belirgin bir biçimde ortaya koyar. Türk Ocakları'ndan Mason localarına, sendikal örgütlerden Türk Kadınlar Birliği'ne, birçok derneğin kapısına Parti kararıyla kilit vurulur. Spor örgütleri (idman ocakları), esnaf dernekleri Parti'yle organik bağ kurarlar. Tüm kültürel faaliyetler Halkevleri ve Halkodaları aracılığıyla Parti tarafından yönlendirilir.

1938 Cemiyetler Kanunu, dernek ve dolayısıyla sendika kurma hakkını ve faaliyetlerini geniş ölçüde sınırlar. Dernek kurmayı devletin izin şartına bağlar. Dernekleri sıkı bir devlet denetimi altına koyar. Bu tür bir hukuki düzenleme sendikalara hayat hakkı tanımaz. Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesi açıkça "sınıf esasına ve adına dayanan" cemiyetlerin kurulmasını yasaklar. Mesleki amaç bir yana, sportif amaçla bile işçilerin bir araya gelmesi bu yasayla kolaylıkla yasaklanabilir.

1938'le getirilen yasal sınırlamalar kuşkusuz 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesine ters düşer. Ancak güçler ayrımının olmadığı bir ortamda Cemiyetler Kanunu'nun anayasaya aykırılığı hukuken öne sürülemez.

1920'li yıllarda sendikal gelişmelerde Amele Teali Cemiyeti'nin ayrı bir konumu vardır. 12 Ağustos 1924 günü kurulan Cemiyet çalışma yaşamıyla ilgili gelişmelerde ön planda yer alır. Sendikalar arası eşgüdüm ve uyumu sağlar. İstanbul sendikalarının bir anlamda bağlantı noktasıdır. Daha önceki Türkiye Umum Amele Birliği'ne oranla çok daha etkin bir kuruluştur. Aydınlık çevresiyle diyaloğu vardır.

Amele Teali Cemiyeti aslında Türkiye Umum Amele Birliği yerine kurulmuş bir sendikadır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte hükümetin giderek Amele Birliği'ni denetleme çabası içerisinde olduğu gözlenir. Birlik başkanı Şakir Rasim yönetimin mutemet adamıdır. Onun yanı sıra Halk Fırkası İstanbul Mutemedi Refik İsmail Bey'in Birlik yürütme kurulu başkan yardımcılığına getirilmesi işçi çevrelerince olumsuz karşılanır. Bu nedenle 1923 Aralık'ında 19 bin dolayında üyesi olan Birlik dört beş ay içersinde 7 bin üyeye düşer. Bu nedenle Mürettibîn Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şömendöferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti başta olmak üzere İstanbul'un belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek Amele Teali Cemiyeti'ni ku-

Amele Teali Cemiyeti'nde 1 Mayıs Bayramı

1 Mayıs bayramı münasebetiyle dün Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezinde bir resm-i kabul yapılmış ve şehrimiz amelesi yekdiğeriyle bayramlaşmıştır.

Cemiyetin muhtelif şubelerine mensup birçok şirket ameleleri sabah saat ondan itibaren Amele Teali Cemiyeti'ne gelmeye başlamışlar ve kırmızı renkte tefriş edilen ictima odasında toplanmışlardır.

Kıpkırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi bulunuyordu. İctima odası kırmızı renkli bezler üzerine siyah renkli yazılmış levhalarla süslenmişti.

Levhalardan bazıları bervech-i âtî yazıları ihtiva etmekte idi: "Türk amelesi irtica'a karşı amansız bir mücadele açmalıdır", "Burjuvazinin zulmünü protesto ediyoruz", "Bütün dünya işçileri birleşiniz", "8 saat iş, 8 saat istirahat, 8 saat uyku".

Saat onbir buçukta cemiyet binası göğüslerinde kırmızı kurdelalar bulunan amele ile dolmuştu. Merasime cemiyet reisi Abdi Receb arkadaşın hulasaten bervech-i âti nutku ile başlanılmıştır:

"Arkadaşlar;

Bugün bir hareket var. Bu hareket işçinin muhtekir kapitalizme karşı müşterek protesto hareketidir. Bütün işçi aleminin tezahürat yaptığı bu günde biz de kendimize has vakar ve sukunetle bazı tezahürat yapmak istedik. Hükûmete beş maddelik bir programla bir de beyanname verdik. Hükûmetimiz açık mahalde tezahürat yapmaklığımızı muvafık görmedi. Ancak resm-i kabul icra etmekliğimizi ve amelenin hissiyat ve temenniyatının hükûmet-i mezkureye arz ve iblağı için bir heyetin vali beyi ziyaret etmesi hususundaki ricamızı kabul etti.

Hükûmetimizin programımızın bu iki maddesini kabul etmesi bugünün resmen tes'idinin ve meslekî mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibariyle tarihî bir hadise teşkil etmekte ve hükûmet-i cumhuriyyemizin hüsnüniyet ve hayırhahlığını isbat etmektedir.

Yaşasın Cumhuriyet".

*"1 Mayıs Bayramı: Amele Teali Cemiyeti'nde dünkü resm-i kabul ve nutuklar," **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1925, s.3.*

rarlar.

Amele Teali Cemiyeti değişik işkollarının yoğunlaştığı yörelerde şubeler açar. Şirket-i Hayriye'yi Kürkçüler Kapısı Şubesi'nde, Gaz Şirketi'ni Dolmabahçe Şubesi'nde, kunduracı işçileri Divanyolu Şubesi'nde örgütler. Bir ara Emekçi adıyla bir gazete çıkarma girişiminde bulunur. Bünyesinde sanatkârları toplayarak Amele Sahnesi adı altında tiyatro faaliyetinde bulunmayı kararlaştırır.

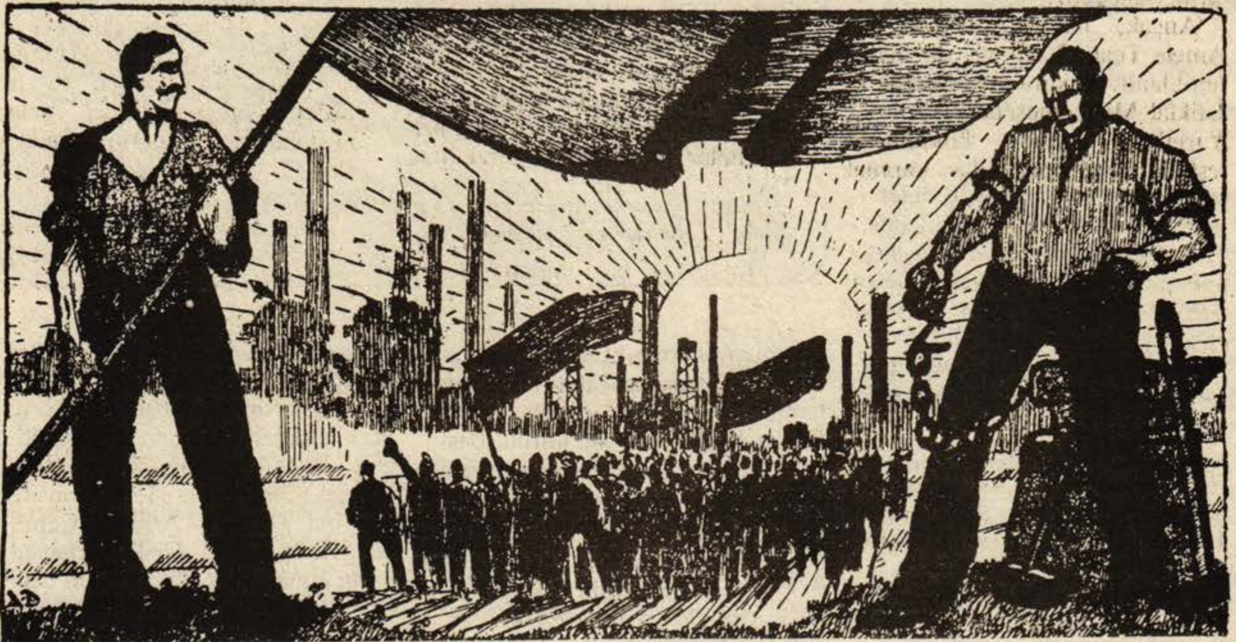
1925 yılı Amele Teali Cemiyeti'nin en faal olduğu yıldır. İş yasası olarak düzenlenen Mesai Kanunu projesi üzerine görüş bildirmek için toplantılar düzenler. İstanbul'un hemen hemen tüm işçi sendikaları 13 Şubat 1925 günlü toplantıya katılırlar:

Mürettibîn Cemiyeti, Bahriye Millî Sanatkârân Cemiyeti, Tahmil ve Tahliye Maden Kömürü Amelesi Cemiyeti, Emval-i Ticariyye Tahmil ve Tahliye Cemiyeti, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Balat Un Fabrikaları Amelesi, Seyrüsefain Fabrikaları Amelesi, Şirket-i Hayriye Amele Cemiyeti, Şirket-i Hayriye Memurîn Cemiyeti, Perukâr Esnafı Cemiyeti, Hasköy Değirmen Amelesi, İnşaat Irgat ve Rençber Amelesi Cemiyeti, Kaptan ve Makinist ve Müntesibîn-i Bahriye Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şömendöferleri Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Edirne Cemiyeti, Kazancı Amelesi, Makriköy Fabrikaları Amelesi, Tramvay İşçileri Amelesi Cemiyeti, Kalafatyeri Fabrikaları Amelesi ve İstinye Dok Şirketi Amelesi toplantıya temsilci gönderirler.

Katılan sendika temsilcilerinden 19 kişilik bir komisyon (encümen) kurulur. Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezinde toplanarak o sırada TBMM Ticaret ve Ziraat Encümeni'nde görüşülmekte olan Mesai Kanunu hakkında bir "layiha" hazırlarlar.

1925 1 Mayıs Işçi Bayramı Amele Teali Cemiyeti tarafından örgütlenir. Cemiyet 21 Nisan günü Vilayet'e başvurarak 1 Mayıs İşçi Bayramını kutlayabilmek için izin ister. Vilayete verilen bayram programına göre işçiler öğleden sonra saat birde Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki genel merkezi önünde toplanacaklardır. Orada bir miting düzenlenecek, konuşmalar yapılacak, şiirler okunacak; ardından toplu olarak İstanbul Hükümet Konağı'na gidilecektir. Burada işçi temsilcileri Vali'yi ziyaret ederek işçilerin duygularını ve

1925 Şubat tarihli Aydınlık Dergisi'nde yer alan bu desenler, zamanın sendikalaşma hareketindeki canlılığın bir yansımasıydı. 1925 yılı Amele Teali Cemiyeti'nin en faal olduğu yıldı.

dileklerini Vilayet aracılığıyla Hükümet'e bildireceklerdir.

Daha sonra gösteri yürüyüşüne geçilecek, Sirkeci, Eminönü, Karaköy üzerinden Şişli'ye, Hürriyet-i Ebediyye tepesine gidilecektir. Burada bayram kutlanacak, eğlenilecek ve akşam üzeri dağılınacaktır.

Vilayet, Amele Teali Cemiyeti'nin başvurusunu Polis Müdüriyeti'ne havale eder. Üçüncü, İkinci ve Birinci şubeler durumu değerlendiririrler. 28 Nisan günü Amele Teali Cemiyeti temsilcileri Polis Müdüriyeti'ne çağrılarak kendilerine miting ve gösteri yürüyüşünde bulunamayacakları bildirilir. Cemiyet, ancak genel merkezinde bayramlaşabilecek ve ardından Vali'yi ziyaret edebilecektir.

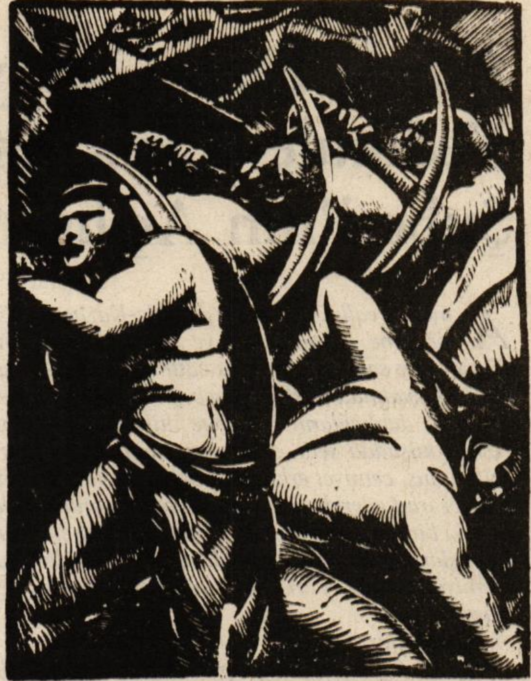
Amele Teali Cemiyeti 29 Nisan günü tekrar Vilayet'e başvurarak yer darlığı nedeniyle bayramlaşmayı Cemiyet genel merkezi yerine Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda yapmak isterse de izin alamaz.

1 Mayıs 1925 günü Cemiyet merkezinde bayramlaşılır. Aynı gün işçilere Amele Teali Cemiyeti yayınlarından "Mayıs 1 Nedir?" başlıklı kitapçık dağıtılır. 16 sayfalık bu broşür, işçilerin birlik ve dayanışma günü 1 Mayıs'ın doğuşunu ve Türkiye'de 1 Mayıs'ların kısa tarihçesini verir.

Ancak, bu broşür nedeniyle Amele Teali Cemiyeti yöneticileri tutuklanır. Ankara'ya gönderilerek İstiklâl Mahkemesi'ne çıkarılırlar. Yargılama sonucu "komünistlik teşkilat ve propagandası yapmak suretiyle dahilî emniyeti ihlâl ve binnetice hükümet şeklini değiştirmeye matuf fiil ve hareketlerde bulunmak"tan suçlu bulunurlar. 7 yıldan 15 yıla kadar küreğe mahkûm edilirler.

Amele Teali Cemiyeti 1927 sonbaharına kadar faaliyetini sürdürür. Bu arada 1927 1 Mayıs'ını kutlar. Bu tarihe kadar Babıali'deki genel merkezin yanı sıra Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta şubeler açmıştır.

1927 Ekim'inde zabıta Cemiyet'in kayıt ve defterlerine el koyar. İşlemlerinde yolsuzluk olduğu gerekçesiyle soruşturma açar. Ve kısa bir süre sonra kapatılır. O tarihlerde diğer sendikaların da faaliyetlerine son verilmiştir.

İşçilerin ağır koşullar altında çalışmaları o dönemdeki sendikal faaliyetlerin başlıca konusu olmuş, dönem dergilerinde çıkan desenler, özellikle maden işçilerini konu almıştı.

Türkiye'de sendikal yaşam 1946'da, çok partili döneme geçişle birlikte tekrar canlanır. Ancak, 1923-1946 Tek-Parti dönemi çalışma yaşamını düzenleyen bazı gelişmelere sahne olmuştur.

Cumhuriyet döneminin hizmet sözleşmesi hukukuna ilişkin ilk ve en önemli yasası 1926 tarihli Borçlar Kanunu'dur. Yasanın 313-354. maddeleri hizmet sözleşmesini düzenler. Mecelle'deki çok sınırlı hükümler bir yana bırakılırsa Türkiye tarihinde hizmet sözleşmesi ilk kez sistematik bir biçimde ele alınmış olur. Aynı tarihli Medeni Kanun'un bazı hükümleri de hizmet sözleşmesine uygulanır. Objektif hüsnüniyet, sübjektif hüsnüniyet, hakkın kötüye kullanılması, yargıcın takdiri, haklardan faydalanma, hakları kullanma ehliyeti bunlar arasındadır.

Ereğli ve Zonguldak Havza-i Fahmiyesi Maden Amelelerinin Hukukuna Müteallik Kanun, TBMM'nin hizmet sözleşmesini bu sözleşmeden doğan hak ve borçları düzenleyen ilk özel kanundur. 1921'de çıkarılmışsa da Cumhuriyet mevzuatı içerisinde yer alır. Bu yasa ülkemizde ilk kez günlük iş süresini 8 saat olarak belirler. Ancak, tarafların anlaşması ile ve iki kat ücret karşılığında fazla mesaiye izin verir. Yasa, aynı zamanda asgari ücret tesbiti için biri resmi olmak üzere üç kişilik bir komisyon saptar. Tüzel kişiliği olan bir işçi birliği ve Teavün (yardım) Sandığı kurulmasını emreder.

1924 tarihli Hafta Tatili Kanunu işçiye hafta sonu dinlence izni sağlar. On bin ve daha fazla nüfusu olan kentlerde resmi ve özel türden müesseselerde çalışan müstahdem ve işçilerin haftada altı günden çok çalıştırılmasını yasaklar.

İşçi sağlığıyla ilgili bazı önemli esaslar 1930 tarihli Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'nda yer alır. Çocuk ve genç işçiler ve gebe kadınlar bu yasayla korunur

1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatil Günleri Hakkında Kanun'la hafta tatili 36 saate çıkarılır. Ulusal bayram günleri için zorunlu tatil getirilir.

Çalışma yaşamını düzenleyici önlemler 1936 İş Kanunu'yla birlikte daha kapsamlı bir biçimde ele alınmış, işçi-işveren ilişkileri devletin aktif katılımıyla düzenlenmiştir.□

Amele Teali Cemiyeti Yedikule-Kazlıçeşme Şubesi'nin Açılışı

Amele Teali Cemiyeti Yedikule-Kazlıçeşme'de bir şube küşad etmiş ve bu şubenin resm-i küşadı dün saat onbeşte icra edilmiştir. Mezkur şubenin küşadında başlıca sebeb, bine yakın amelesi bulunan debbağların cemiyete iltihakkıdır. Dünki resm-i küşadda yedi, sekiz yüz kadar amele hazır bulunmuş, cemiyet erkânının bir kısmı muhtelif hitabeler irad ederek amele arasındaki tesanüdün daha sıkı bir surette temini lazım geldiğini ameleye anlatmışlardır. Resm-i küşadda evvela Amele Teali Cemiyeti reisi Sırrı arkadaş atideki hitabeyi irad etmiştir:

Arkadaşlar!

İşçileri her vakit olduğu gibi ihtiyaç ve zaruretler birleştirir. İşte bu birleşmelerdir ki işçilerin refahının tahakkuku için ilk ve şuurlu adımdır.

Bugün debbağ işçilerinin duygu ve isteklerine açılan Türkiye Amele Teali Cemiyeti, Kazlıçeşme şubesini açmakla bahtiyardır.

Türkiye amelesinin öteden beri yer yer maruz kaldığı gayr-ı insanî muamele ve müşkülatlar vardır ki orta devirlerde bile nadir görülmüştür. Bu haller tabii ki herkesin her hususta müsavi hukuka malik olduğu Cumhuriyet düzeninde artık devam edemez.

Biz işçiler bir paçavra gibi istenildiği ve icab ettiği gibi kullanılır ve işe yaramıyacak bir hale az zamanda getirildiği vakit atılırız. Çalışmak kabiliyeti uğrunda hayatını tükettiği müessese ve fabrikalar önünde bütün sefalet ve perişaniyetle bırakılmasına tahammül edip aciz bir vaziyette kalamayız. Bunun içindir ki yer yer işçiler birleşecek ve temeddün etmiş memleketlerde olduğu gibi memleketin iktisadî ve içtimaî sahasındaki mevkiini tutarak vazifesini yapacaktır. Çünki iktisadî ihtiyaç ve zaruretler düşünen insanları ve medenî olan işçileri birleştirmeyi bugün artık bir mecburiyet haline koymuştur.

Arkadaşlar!

İşçi teşkilatlarından beklenen faideler herbirimizin çalışması ve ittihadı ile temin edilir.

Bunun içindir ki işçi sınıfının teali edebilmesi için bütün işçilerin daimi bir alaka ile vazifedar olduğunu hiç bir zaman unutmamalıdır. İşte bu vazifeler bir ahenk ve intizam dahilinde yapılır ise şerait-i hayatiyyemizin günden güne iyileşeceğine kani olmalıyız.

Arkadaşlar!

Debbağ işçi arkadaşlarımızı böyle aniden toplanıp teşkilatlanmalarına saik olan esbâbı hepimiz biliyoruz. Bu öyle bir saikti ki senelerden beri her gün biraz daha mütezayid bir şekilde devam ediyordu. Fakat son zamanlarda sermayedarlar tarafından daha ziyade istismar edilmemiz için yapılan bazı haris teşebbüsler şimdiye kadar olduğu gibi debbağ işçileri daha muntazam bir surette yoksulluk ve çaresizlik zinciri altında ve sermayedar teşkilatı içinde bunaltmak ve boğmak istedi ve hatta icbar etti.

Arkadaşlar!

İşte arz ettiğim bu ve emsali hareketler debbağ işçilerini geç olsa dahi maksat ve gayeleri müşterek olan işçi arkadaşlarla birleştirdi ve bu günkü mes'ud netice hasıl oldu.

Amele Teali Cemiyeti'nin maksat ve gayesi nedir?

Her sınıf amelenin içtimaî, iktisadî ve meslekî hukukunu suret-i daimede tetkik, muhafaza ve müdafaa maksadiyle istihsalde doğrudan doğruya amil olan ve servet-i milliyenin izhar ve inkişafını temine kuvvet ve vasıta olan amelenin icabat-ı asriyye ve fünun-ı hazıraya göre terakki ve tealisine çalışarak müttehid bir unsur olarak yetişmesini temin, her bir amelenin içtimaî, iktisadî ve meslekî hukukunu müdafaa etmek, amelenin kitle halinde temsilini mucib olan yerlerde vazife-i temsili ifa etmek, amele arasındaki meslekî ahlakın tenmiyesiyle buna muhalif olan bilumum hareketlerde hakim sıfatıyle harekete gelmek, ferdî küçük sermayelerin ittihad ve himayesi esbabını ihzar ile umumî darüssınaaların vücud bulmasına çalışmak, amelenin terfihi ve tehvin-i maişeti için havaic-i zaruriyye kooperatifleri tesis etmek, muhtaç-ı muavenet cemiyet efradına maddi ve manevi yardımlarda bulunmak, amelenin fikren tenviri için hususî mektepler ve meslekî kurslar küşad, gazete, risale ve kitaplar neşretmek, hulasa cemiyet efradının gerek seviye-i irfan, gerekse umur-ı iaşe ve iskan itibariyle muhtaç olduğu bilcümle mevaddın temini hususunun mütevakkıf bulunduğu umurun kaffesini hükûmet-i cumhuriyyenin kavanin-i mevzuasına tevfiken teşebbüsat-ı mütemadiyye ile istihsal mekasid-i hayriyyesini takip etmek cemiyetin cümle-i vezaifindendir. Amele Teali Cemiyeti'nin son senelik kongresinde taht-ı karara alınan mevaddan, yardım sandığı, kuvvet-i lâyemût geçinen işçilerin fikren ve bedenen inkişaflarını temin maksadiyle işçilerin spor klübünü dahi tesis etmiştir.

Her Amele Teali Cemiyeti azası gerek yardım ve gerek spor klübünün tabii azası addedilerek şubelerde bu hususta faaliyetlerde bulunmasını temin eder.

"Cemiyetin yeni şubesi dün açıldı" ***İkdam,*** *18 Haziran 1927, s. 1-2.*

1946 Sendikacılığı*

Kırk yıl önce, Haziran 1946'da yapılan bir yasa değişikliği ile Türkiye işçi hareketi tarihine «1946 Sendikacılığı» olarak geçen dönem başladı.

1946 sendikacıları kendi işlevlerinin bilincinde idiler. Sendika Gazetesinin 31 Ağustos 1946 sayısında, «Türkiye İşçileri Uyanıyor» başlıklı bir yazıda şöyle deniyordu:

«Hayret edilecek gayretler ve akıl durduracak vasıtalarla ön ayak oldukları teşekküllerini besleyip yaşatma ve kuvvetlendirme seferberliği içinde, müthiş fedakârlıklarıyla bütün engelleri aşıp yıkmaya azmetmiş bu bir avuç kahraman işçi çocuklarını ileriki nesiller hayranlıkla selamlayacaklardır.»

1946 sendikacılarının ve bu önemli sosyal uyanış hareketine katılanların anıları önünde saygı ile eğiliyoruz.

Orhan Yılmaz

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI VE İŞÇİ SINIFI

1939-1945 yıllarının Türkiye'si, geniş çaplı bir savaşın, savaşa katılmayan ülkelerde bile yaptığı yıkımların büyüklüğünü gösteren bir örnektir. 18 milyonluk nüfusun 1 milyonunun silah altında tutulması, bütçe kaynaklarının üçte birinden çoğunun doğrudan askeri harcamalara ayrılması, dış ticarette savaş koşulları dolayısıyla karşılaşılan güçlükler ve benzerleri 1930'ların görece yüksek oranlı ve istikrarlı gelişmesini yok etmiştir. Dönem boyunca sabit fiyatlarla milli gelir dörtte bir oranında düşmüştür.

Ne var ki, savaş yıllarının en önemli özelliği ekonominin köklü bir bunalım içine düşmesi değildir. Savaşın getirdiği yüklerin son derece adaletsiz bir biçimde paylaşılması, CHP'nin otoriter tek parti yönetimi altında savaşın, sömürünün yoğunlaştırılması için bir fırsat olarak kullanılması geniş kitleler bakımından daha da önemli sonuçlar doğurmuştur. Günümüz Türkiye'sinin büyük kapitalistlerinden çok önemli bir bölümü ilk vurgunlarını İkinci Dünya Savaşı yıllarında vurmuşlardır. Örneğin, 1961 ve 1974'te yapılan iki araştırma, orta ve büyük sanayi kuruluşlarından savaş yıllarında ya da savaştan hemen sonraki yıllarda kurulanların sayısının daha önceki yıllarda kurulanların toplamından daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.(1) Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Rum ve Ermeniler'e ait çiftlik, atölye ve fabrikalara el konulması ya da bunların yok fiyatına kapatılması nasıl Türkiye burjuvazisinin ilkel birikim sürecinde önemli bir sıçrama yapmasını sağlamışsa, İkinci Dünya Savaşı da benzeri bir işlev görmüştür... O dönemde, toplumun bir bütün olarak zor, sıkıntılı günler yaşadığı iddiası kaba bir yalandan ibarettir.

Savaş yılları boyunca, ancak 1976-1986 döneminde aşılan rekor düzeyde bir enflasyon ve bazı dönemler iki-üç ayda bir olmak üzere çıkartılan yeni yeni kanunlarla artırılan vergiler köy ve şehir emekçilerinin gerçek ücret ve gelirlerini hızla düşürmüştür. Elde var olan bilgiler, yaşam düzeyindeki bu düşüşten en çok etkilenen grubun işçi sınıfı olduğunu göstermektedir.

Savaş dolayısıyla işçi sınıfına karşı girişilen saldırının gerçek boyutlarını kavrayabilmek için, zaten dönemin başında Türkiye'de ücretlerin ne kadar düşük olduğunu göz önüne almak gerekir. O dönemde genel ortalamadan daha

(*) **Bu yazı, yazarın Uluslararası Sendikal Hareket Tarihçileri Kongresi'ne —Linz, Eylül 1985— sunduğu "Türkiye'de İşçi Hareketi'nin Amerikan Sendikacılığı Doğrultusunda Yeniden Örgütlenmesi, 1945-1955" başlıklı tebliğinin ilk üç bölümünden özetlenmiştir.**

II. Dünya Savaşı'nın Başında ve Sonunda Milli Gelir, Fiyat ve Ücretler (2)

	1938-1939	1944-1945
Gerçek Milli Gelir Endeksi	100	75
Toptan Fiyat Endeksi	100	449
Parasal Ücret Endeksi	100	271
Gerçek Ücret Endeksi	100	51

yüksek ücretlerin ödendiği ve devlet işletmelerinin asıl ağırlığı oluşturduğu dokuma sektörü ile ilgili olarak yapılan ve yalnız en büyük sanayi şehri İstanbul işçilerini kapsamına alan bir araştırma bu açıdan ilgi çekicidir.İlgili araştırma, işçi sınıfı içinde bu görece yüksek ücret düzeyine sahip grubun bile, Avrupa ülkeleri işçileri bir yana, Peru, Şili, Brezilya, Arjantin ve hatta Hindistan işçisinden daha düşük bir satın alma gücüne sahip bulunduğunu, üstelik bu düzeyin 1950'ye kadar giderek daha da düştüğünü göstermektedir.(3) Başta madencilik olmak üzere birçok sektörde ücretler öylesine düşük, çalışma koşulları öylesine ağırdır ki, «işçilerin devamsızlığı» ve «işçi devrinin yüksekliği» dönemin burjuva iktisatçılarının en baştaki ilgi konusunu oluşturmuştur.

«İşçilerin çalışma kuvvetlerinin sık sık tükenmesi, bedeni sıhhatlerinin ve aldıkları gıdanın bazan gördükleri işe mukavemet bakımından kafi gelmemesinin ortaya çıkardığı umumi yorgunluk (...) bilhassa kadın ve çok genç yaştaki işçilerle, müzmin bir hastalığa müptela ameleler arasında ehemmiyetli bir devamsızlık sebebi teşkil etmektedir.»(4)

Kadın ve «çok genç yaştaki» yani çocuk işçiler, her anlamda savaşın yükünü en büyük oranda taşıyanlar oldular. Resmi verilere göre genel istihdam oranı yalnızca yüzde 3'lük bir artış gösterirken, kadın işçi sayısı yüzde 12 ve çocuk işçi sayısı ise yüzde 122 arttı. Öte yandan, savaşla birlikte, başta verem ve sıtma olmak üzere kötü beslenme ve sağlık koşullarına bağlı hastalıklar büyük bir yaygınlaşma gösterdi...

Bilindiği gibi, bu sıralar, patronların daha büyük kâr için işçileri içine soktukları koşulları bir ölçüde olsun dizginleyebilecek herhangi bir genel yasal düzenleme de söz konusu değildi. 1923'ten sonra her yıl ertelene ertelene nihayet 1936'da çıkarılmış olan İş Kanunu koruyucu önlemlerden çok yasaklamalarla doluydu. Var olan birkaç koruyucu hüküm de savaş bahanesiyle askıya alındı. 1940'ta çıkartılan Milli Korunma Kanunu ile çalışma saatlerinin

Tan Oral

8'den 11'e çıkartılması, kadın ve çocuk işçilerle ilgili sınırlamaların ve Pazar tatilinin kaldırılması fırsatı da patronlara yasal olarak tanındı. Bazı sektörlerde işyeri değiştirme ve işten ayrılma yasaklandı, zorunlu çalışma uygulaması getirildi. Asgari ücret saptanması ise 1951'e kadar ertelendi... Böylece Mussolini'nin iş kanunundan esinlenerek hazırlanan bu kanunun işçilere sağlayabileceği birkaç avantaj da yok edilmiş oldu.

Burjuvazi, CHP iktidarı eliyle, işçileri koruyan kimi yasal hükümleri askıya almasının yanı sıra, işçilerin kendi kendilerini korumalarını, çıkar ve hakları için mücadele etmelerini de büyük bir sertlikle önlemeye çalıştı. İşçilerin öfkesinin patlamalara dönüşmemesi ya da örgütlenmeye akmaması için, 1933'te Ceza Kanunu'ndaki değişiklikle getirilen grev ve 1938'de Cemiyetler Kanunu'ndaki değişiklikle getirilen sendika ve dernek yasakları göz açtırmadan uygulanmaya çaba gösterildi. 1938, 1941/42 ve 1944/45'te girişilen «komünist tevkifatları» ile işçi sınıfının politik örgütlenmesi ve bir faşizmle mücadele cephesinin örgütlenmesi de önlenmeye çalışıldı. Bu arada şuna da işaret etmekte yarar vardır: 1944/45 «tevkifatı», işkencenin *sistemli ve yaygın* bir araç olarak kullanılması ve emniyet müdürlüklerinden aşağı atarak adam öldürme geleneğinin de başlangıcı olmuştur. Savaşın bu son yılı, aynı zamanda, Milli Korunma Kanunu'nun işçi düşmanı hükümlerinin bir bölümünün daha da ağırlaştırıldığı bir dönemdir.

CHP'NİN YALNIZLIĞI, SÖZDE DEMOKRASİ VE SOSYAL PARANOYA ORTAMI

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, CHP iktidarının

kimliğinde Türkiye burjuvazisi, kendini koyu bir yalnızlık içinde bulmuştu. Özellikle 1943'e kadar sürdürülen Mihver Devletleri yanlısı politika, Türkiye'nin Franco İspanya'sı ve Salazar Portekiz'i ile birlikte Avrupa'nın üç anti-demokratik bir rejimle yönetilen ülkesinden biri olması CHP iktidarını dış dünya ve savaşı zaferle bitiren Anti-Hitler Koalisyonu karşısında yalnızlaştırmıştı. İçte ise savaş yıllarında iyice büyüyen hoşnutsuzluk ve halk muhalefeti her fırsatta kendini belli etmekteydi.

Burjuvazinin genel yalnızlığı ve prestijini yitirmişliği içinde CHP yönetici kadrolarının katmerli bir izolasyonu söz konusuydu. Halkın büyüyen hoşnutsuzluk ve muhalefeti, bir yandan demokratik, sol hareketin baskılara rağmen önü alınamıyan bir canlılık ve etkinlik içine girmesine, öte yandan bir kanadını daha sonra DP'yi kuracak Bayar ve Menderes gibi kişilerin, bir başka kanadını Mareşal Çakmak ve Eski Dışişleri Bakanı Aras'ın başını çektiği Atatürk'ün eski yakınları grubunun oluşturduğu burjuva muhalefet akımlarının ortaya çıkıp güçlenmelerine temel oluşturmaktaydı. Üstelik sol hareketle görece liberal burjuva grupların ortak bir mücadele içine girmelerine uygun bir genel politik hava da vardı. DP'nin kuruluş hazırlıkları sırasında, kimi basın organlarında ve İnsan Hakları Cemiyeti içindeki gelişmeler bu eğilimin bir potansiyel olmakla kalmayıp somut bir tehlikeye dönüşebileceğini CHP iktidarına kanıtlamaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın genel olarak demokrasi güçlerinin zaferi ile sonuçlanmış olmasının ötesinde doğrudan doğruya komşu ülkelerde bir bütün olarak burjuvaziyi ürküntüye sürükleyen gelişmeler söz konusuydu. Balkanlar'da birbiri ardı sıra halk demokrasilerinin kurulması, Yunanistan'da halkın büyük çoğunluğunun sol güçleri desteklemesi, İran'da özerk Azerbaycan ve Mehabat cumhuriyetlerinin ilanı son derece önemli yankılar uyandırmaktaydı.

Bu koşullar altında, CHP'nin ve temsil ettiği kesimlerin iktidarlarını korumaları, bir yandan dış dünyadaki yalnızlıklarına son vermelerine, öte yandan içte muhalefetin gelişmesinin ve özellikle ortak mücadele eğilimlerinin engellenmesine bağlıydı. Türkiye'de bir şeylerin değiştiğinin, bazı reformlara girişildiğinin görülmesi, fakat temelde hiçbir köklü değişikliğe olanak tanınmaması, «bon pour l'Orient» bir demokrasi ile yetinilmesi... CHP için, bu gerekliliklerin tümünü yerine getiren strateji keskin bir anti-sovyetizm ve koyu bir Batı, özellikle A.B.D. hayranlığı politikası oldu. Daha 1936'da Montreaux Antlaşması'na ilişkin görüşmelerden itibaren iyice açığa çıkan Sovetler'le dostça ilişkiler ve tarafsızlık politikasından uzaklaşma tutumu kesinlik kazandı... Süresi dolan Türkiye—Sovyetler Birliği Dostluk Antlaşması'nın yenilenmesine ilişkin görüşmeler öncesinde Sovyet diplomatları tarafından ortaya atılan gayrıresmi pazarlık unsurları, hemen açılan geniş çaplı bir «Sovyet tehdidi» kampanyasının malzemesi olarak kullanıldı... Birçok yerli ve yabancı araştırmacının ayrıntılarıyla ortaya koydukları gibi, Türkiye soğuk savaşın en erken ve en çıplak bir biçimde yaşandığı bir ülke olmanın ötesinde, yöneticileri eliyle soğuk savaşın ilk kışkırtmalarının örgütlendiği bir ülke durumuna düşürüldü.[5]

Bekleneceği gibi, tüm ülke çapında örgütlenen «Rusya'yı telin» miting ve gösterileri aynı zamanda demokratik, sol harekete, işçi hareketine yöneltilmiş tehdit ve saldırılara dönüştü. *Tan, Yeni Dünya, La Turquie* gazete ve basımevlerinin tahrip edildiği «baskın» ve gösterilerin küçük çaplı benzerleri birçok yerde tekrarlandı.

1946 SENDİKACILIĞININ DOĞUŞ KOŞULLARI

1946 sendikacılığı her şeyden önce yukarıda kısaca özetlenen son derece elverişsiz politik koşullarla boğuşa boğuşa doğumunu gerçekleştirdi.

Sendikacılık hareketimizin bu önemli aşamasına kaynaklık eden temel öğe İkinci Dünya Savaşı yıllarının artık çekilmez duruma getirdiği koşullarla mücadele kararlılığı idi. Bu kararlılık daha savaş yıllarında işçilerin 1920'lere ve 1930'lara göre daha büyük bir bölümünün sol hareketle ilişki kurmalarıyla kendini belli etmişti. Ancak legal olanaklardan yoksunluk bu ilişkinin etkisini sınırlamıştı. İşçiler sendikalarda, derneklerde, yardımlaşma sandıklarında örgütlenmelerinin hak ve mücadeleleri bakımından taşıdığı değeri biliyorlardı.

5 Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan yeni bir değişiklikle 1938'deki yasaklamanın kaldırılması ve CHP'nin demokratik reformlar programının bir parçası olarak işçilere örgütlenme hakkının tanındığının ilan edilmesi önemli bir gelişmenin yasal dayanağını oluşturdu. Bir yıl kadar önce bir başka yasa ile Çalışma Bakanlığı'nı kuran, daha sonra İşçi Sigortaları Kurumu'nun oluşturulması ve iş kanunu çerçevesindeki işçilere iş ve meslek kazaları ve gebelik sigortası sağlanması için çalışmalara girişen CHP iktidarı, böylece yeni bir adım atıyordu. Bu adımın atılmasında, Uluslararası Çalışma Örgütü'ne ve genel olarak dünya demokratik kamuoyuna hoşgörünmek, 21 Temmuz'da yapılacak seçimler öncesinde işçilerin desteğini kazanmaya çalışmak, işçi sınıfının alttan alta büyüyen hoşnutsuzluğunu legal ve olanaklı olursa CHP kontrolündeki kanallara akıtmak gibi bir dizi unsurun payı olmuştur. Konu üzerine yazmış araştırmacılar bu unsurlara farklı ağırlıklar tanımaktadırlar. Yalnız şurası kesindir: CHP iktidarı bu kanun değişikliğinin kendi temsil ettiği sınıf çıkarları bakımından önemli bir sakınca doğurmasını da önlemek istemiş ve olası gelişmeleri kontrol altına almak için de, yalnız bir hafta sonra, Ceza Kanunu'nun 141. maddesinin kapsamını genişleterek var olanlara ek olarak yeni bir tehdidi yasalaştırmıştır. «Memleket içinde, cemiyetin siyasi veya hukuki herhangi bir nizamını zorla değiştirmek gayesiyle cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse, beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır» hükmü ile tüm sol kuruluşlar ve işçi örgütlerine, en kaba ve kaypak bir yöntemle, sınırlar bir kere daha hatırlatıl-

mıştır.

Konuyu yalnız sendikalarla sınırlayarak ele aldığımızda, 1946'da CHP'nin bu tutumuyla, 20. yüzyılın başından gelip son çeyreğine kadar uzanan bir siyasal geleneği sürdürdüğü görülmektedir. Bu geleneğe göre bir yandan «amele sınıfının dizginini tutmak» için «sendika kuvveti(nin) mevcud»iyeti yararlı görülmekte, öte yandan «sendikalar için her türlü sosyalist emellerden kaçınmak kat'iyetle lazımdır. Hayatlarını ancak bu suretle muhafaza edebilirler» kesin koşulu konulmaktadır.[6] Ve sonra da, bu düzenin adı «demokrasi» olmakta, hatta böylece bir sosyal sınıfın bir başka sosyal sınıf üzerindeki tahakkümünün de önlendiği iddia edilmektedir.

Gün

25 kuruş — HAFTALIK KULTUR VE AKTUALİTE DERGİSİ Cumartesi 21-9-946

BU SAYIDA:

Yapıcılar, Yıkıcılar
ESAT ADİL

Türkiyede İşçi Teşkilâtı
Hüsamettin ÖZDOĞU

Fikreti Anıyoruz
RUŞTU ŞARDAĞ

İçelim
Rifat ILGAZ

Kuru Ekmek ve Taze Şarap
A. SARP.

Eğitim Alanında
Hasan TANRIKUT

Hindistan
M. BÖRKLÜCE

Emekçi Münevver Gözüyle
F. HİKMET

Sendikaların Kuruluşu
Mustafa BÖRKLÜCE

Üç Arkadaş
Orhan KEMAL

Sayı : 23

1946 SENDİKALARI: BURJUVAZİNİN KAYBETTİĞİ YARIŞ

Haziran 1946'dan hemen sonra, koşulların tüm elverişsizliğine ve tehditlerin ağırlığına karşın, Türkiye işçi sınıfı büyük bir coşku ile örgütlenmeye başladı. En başta büyük sanayi şehirlerinde olmak üzere hızla işçi dernekleri, işçi kulüpleri, sendikalar ve sendika birliklerinin kurulmasına girişildi.

14 Mayıs 1946'da kurulmuş olan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) yandaşları çeşitli sektörlerde Türkiye çapında sendikaların kuruluşuna başladılar. Kendi kuruluşunu 20 Haziran 1946'da tamamlayan Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) yandaşları ise 16 sektör ve 16 bölge saptayarak, daha sonra ülke çapında yan yana getirmek üzere önce yerel sendika ve sendika birliklerinin kuruluşu doğrultusunda örgütlenme çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Bu arada CHP, sendikalaşma yerine dernekleşmeyi teşvik etmeye, kendi yandaşlarına dernekler kurdurmaya ya da bağımsız olarak kurulmuş derneklerin yönetimini ele geçirmeye çalıştı.

1946 sendikaları ve sendikacılığı ile ilgili bilgilerimiz, aradan yalnızca 40 yıl geçmiş olmasına rağmen, ne yazık ki hayli sınırlıdır. O günlerde aktif olarak örgütlenme çalışmalarında yer almış sendikacılardan Sayın Rasih Nuri İleri'nin, gelişmeleri yakından izlemiş gazeteci-yazar Sayın Kemal Sülker'in özetlemeleri ve birkaç resmi belge ile dönemin dergi ve gazeteleri başlıca orijinal kaynakları oluşturmaktadır. Resmi bir açıklamaya göre, 100 civarında sendika ve diğer işçi örgütü kurulmuştur.[7] Dönemin gazeteleri 600 işyerindeki işçilerin sendikalarda örgütlenmiş olduğunu yazmıştır.[8] Toplam üye sayısıyla ilgili iddialar birbirinden çok farklıdır, ne var ki bazı sendikaların binlerce, hatta on binlerce üye kaydettiğini belirten kaynaklara güvenmek için epeyce çok neden vardır. İstanbul, İzmir ve Çukurova'daki sendikalaşma çalışmalarının en büyük sayıda işçinin katılımıyla yürüdüğü anlaşılmaktadır.

Kurulan işçi örgütlerinden Ekim 1946'da, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin desteği ile kurulan İstanbul İşçi Kulübü özel bir yere sahiptir. Konferanslar, geziler düzenlemek, kültür çalışmaları yapmak, işçiler arasındaki dayanışmayı, deneyim alışverişini sağlamak gibi yöntemlerle, İşçi Kulübü, işçi sınıfının «medeni dünyada lâyık olduğu mevkii işgal etmesi için icab eden maddi şartları olgunlaştırmayı» amaçlamaktaydı.

Sendikaların örgütlenme çalışmalarına paralel olarak canlı ve bugün bile ilgi çekiciliğini, öğreticiliğini koruyan bir sendika yayıncılığı da gelişmekteydi. Gerek örgütlenme, gerek basın alanında ilk haftalarda en büyük inisiyatif iki sol partinin, özellikle TSEKP'nin yandaşlarından gelmekle birlikte, çok sayıda genç giderek sendika kadrolarını doldurmaktaydı.

1946 yılının Sonbahar aylarından itibaren işçilerin örgütlenmesine yönelik çalışmalar iyiden iyiye CHP yandaşları ile CHP kontrolünü reddeden işçi ve sendikacılar arasında bir yarışa dönüştü. Bu yarışı bir yabancı gözlemci şöyle özetlemektedir:

«İyi örgütlenmiş yetişkin kadrolarla ve geniş fonlarla olanaklarla donatılmış kendi politik örgütüne ve yeni bakanlığa dayanan hükümet, işçileri adım adım sendikacılığa yöneltmek istedi. Ne var ki, o zamana kadar geçerli olan koşulların tersine, meydan artık yalnız hükümet ve CHP'ye ait değildi. Birkaç ay boyunca, hükümet ve CHP ile solun güçlenen muhalefet partileri ve militanları arasındaki üstünlük ve etkinlik mücadelesi devam etti. Kasım ayına gelindiğinde, hükümetin özgürlük politikasını bir yana bırakmak niyetinde olduğu açıkça görülmekteydi.»[9]

O dönemin önde gelen sendikal yayın organı *Sendika* 28 Eylül 1946 tarihli sayısında, CHP iktidarının tutumuna şu teşhisi koymuştu:

«İktidardakileri şaşırtan ve kuşkulandıran cihet, kurulmakta olan ve ilgili emekçi yığınları tarafından büyük rağbet gören sendikalarımızın, hakim sınıfın siyasi teşkilatları ve idare makinası karşısında tamamiyle müstakil, kendine buyruk ve inkilapçı bir ruhta gelişmesidir. Çalışanları ebedi bir vasilik altında, diledikleri istikamette sürükleyebileceklerini sananlar için bu vakıa, ne suretle olursa olsun önüne geçilmesi gereken, tahammül edilmez bir küstahlık sayılıyor.»

Gerçekten de, burjuvaziden bağımsızlık 1946 sendikacılığının ana özelliğiydi. Daha sonra gerek CHP'li politikacılar —bu arada Çalışma Bakanı Prof. Irmak— ve gerek DP sözcüleri «kuruluşlarına müsaade edilmiş olan... dernekleri devletin (ihtilafları önleme ve doğanları bertaraf etme) görevini üzerine alacak birlikler değil, yardımlaşmayı ve mesleklerinin gelişmesini sağlayacak teşekküller say» dıklarını belirttiler, sendikaları «devlet içinde sendika-devlet dışında ve devlete karşı sendika» gibi gruplara ayırmakta birleştiler.[10]

1946 sendikacılığının burjuvazinin şimşeklerini üzerine çeken bir başka özelliği enternasyonalizmi, kendini dünya işçi ve sendika hareketinin bir parçası olarak görmesiydi. Bu tarihte dünyada sendikal hareketin henüz tek bir çatı altında toplanmış oluşu 1946 sendikacılarına ayrı bir güç ve güven vermekteydi. Bilebildiğimiz kadarıyla Dünya Sendikalar Federasyonu ile daha herhangi bir resmi bağ kurulmamış olmasına karşın, sendikalar kendilerini bu örgütün bir birimi saymışlardır. Sendika toplantılarında «işçilerin dayanışmaya, birlikte çalışmaya, sendika hareketinin güçlendirilmesine ve böylece 1946 yılında, tüm dünyada 66 milyon kişiyi kapsayan Dünya Sendika Hareketi'ne katılmaya davet edildikleri» anlaşılmaktadır.[11]

1947 Sendikalar Kanunu'nun —ki İngiliz uzmanların danışmanlığıyla hazırlandığı bilinmektedir— Meclis'teki görüşmeleri sırasında, bir milletvekilinin 1946 sendikalarının «gizli menfaatlere, şüpheli cereyanlara alet oldukları»nın, «dış cereyanların» belgesi olarak okuduğu bir mektup ilgi çekicidir. Bir sendika başkanının ortak bir başvurunun reddedilmesi üzerine ilgili bakana yazdığı satırlar o günün yüksek moralinin, mücadele kararlılığının ve bilincinin iyi bir örneği olsa gerektir:

«Biz yeni dikilmiş elma veya armut ağacı değiliz ki filizlenelim, büyüyelim de meyve verelim. Biz bütün dünya işçilerinin haklarının korunması gayesiyle milletlerarası kurulmuş, Hükümetimizce de kabul ve tasdik edilmiş iktisadi bir kuruluşun şubesiyiz. Bu teşekkül filizlenmek değil koskoca bir ağaç halinde bugünkü medeni dünyanın her tarafında meyvesini vermektedir. İşte bizim de bu milletlerden biri olduğumuzu kimse inkar edemez.»[12]

1946 sendikacılığının, daha sonra 1947 Sendikalar Kanunu hazırlanırken «kafa işçileri»nin sendikalaşmasının yasaklanmasına varan tepkilere konu olan bir başka temel özelliği, işçi-aydın birliğini güçlü bir biçimde gerçekleştirmiş olmasıdır. Burjuvazi tarafından «bu sınıf ile alakası olmayan insanların müdahale ve tesirine maruz kalmak» olarak adlandırılan[13] söz konusu birlik iki önemli yararı birlikte getirmiştir: Sendikaların hızlı bir gelişme gösterebilmeleri ve sendikal hareketle işçi sınıfı düşüncesinin birleşmesi yönünde güçlü bir eğilimin varlığı bu birliğin katkıda bulunduğu sonuçlar olmuştur.

1946 SENDİKACILIĞININ TÜRKİYE İŞÇİ VE SENDİKA HAREKETİ TARİHİNDEKİ YERİ

CHP iktidarının kimliğinde burjuvazi kaybettiği yarışı zorbalıkla kazanmak istedi. Önce kurulan sendikaları denetimi altına alacak bir sendikalar federasyonu kurdurulacağına ait söylentiler duyuldu. Sonra «işçi meslek derneklerinin salim bir yolda gelişmelerini sağlamak üzere» bir yasa hazırlandığı ilan edildi.[14] Ancak kitle uyanışı ve örgütlenmesi karşısında telaş içinde olan, kendine güvensiz yönetim, bu yasa hazırlıklarının bitmesini bile beklemedi. Kasım 1940'tan beri süregelen Sıkıyönetim eliyle 16 Aralık 1946'da sol partiler ve Sıkıyönetim bölgesinde çalışmalarını yürüten sendikalar ile yayın organları kapatıldı. Bu örgütlerin yöneticilerinden önemli bir bölümü, dinleyicilere kapalı olarak sürdürülen uzun bir duruşmalar dizisinin sonunda ağır hapis cezalarına mahkûm edildi. Sendikaların öteki yönetici ve üyeleri ise yıllarca ağır ve sinsi baskılara uğradılar. Sıkıyönetim tarafından kapatılmayan işçi dernekleri ile yetki bölgesi dışında kalan sendikalar ise ya estirilen hava içinde varlıklarını sürdürme olanağını bulamadılar, ya da çıkartılan yeni yasa gereği olarak üç ay içinde yeni bir kimliğe sokuldular.

CHP iktidarı aceleyle hazırlattığı yasa tasarısını Şubat 1947'de Meclis'ten geçirterek, burjuvaziye bağımlı, güdümlü, milliyetçi, demokratik bir işleyişten uzak ve politikadan (kuşkusuz işçi sınıfı politikası anlamında politikadan) işçi sınıfı düşüncesinden kopartılmış sendikacılık dönemini açtı.* 1947 Sendikalar Kanunu'nun değerlendirilmesi, yalnızca 1946 sendikacılığı üzerine kısa bir hatırlatmayı amaçlayan bu yazının kapsamı dışındadır. Yalnız, şu kadarı söylenebilir: Yukarıda sayılan özelliklerine ek olarak en ilkel anlamıyla grev ve toplu sözleşme hakkını bile tanımayan, sendikaları güçsüz kuruluşlar olmaya mahkûm eden 1947 yasasının, genel çizgileriyle, işçi ve sendika hareketinde ileri bir adım olduğu çok kuşkuludur. Herhangi bir alanda yasa çıkartılmasını bu alanda yeni ve ileri haklar tanınması olarak değerlendiren bir ele alışın mekanik ve tarihsel gerçekleri bütünlüğü içinde görmeyen bir ele alış olarak kalması çok muhtemeldir. 1946 sendikacılığının çok

---

*** Böylece «Sıkıyönetim Komutanlığı' nın keyfi kararlarına bir legallik» görüntüsü verilmek, işçi örgütlenmesi dağıtılmak ve bölünmek istendi.[15]**

iyi niyetli araştırmacıların çalışmalarında bile hemen hemen hep arka planda kalması, değinilip geçilen bir konu olması temelde bu yaklaşımın bir yansıması olmuştur. 1947 yasasının, ilgili Meclis görüşmeleri sırasında Fuat Köprülü'nün de belirtmekten kendini alamadığı «göz boyamaktan ibaret bir şey» olma özelliğinin[16] farkında olunması, kuşkusuz bu yasanın çerçevesini çizdiği 1947-1960 dönemi gelişmelerinin yok sayılması anlamına gelmez. Tam tersine 1947 Sendikalar Kanunu'nun temelde bir reaksiyon yasası olduğunun kavranması, bu yasadan sonra sürdürülen mücadelenin çeşitli yönleriyle yerli yerine konularak değerlendirilmesi olanağını sağlar...

1946 sendikacılığı, toplam olarak altı aydan daha kısa bir dönemi kapsamasına karşın, 1908-1910 ve 1919-1923 yükselişlerinin yanı sıra, 1960 öncesi işçi ve sendika hareketinin en önemli birkaç gelişmesinden biridir. 1946 sendikacılığı hareketini yaratanlar,o dönemde Türkiye toplumunun ve işçi sınıfının içinde bulunduğu maddi koşulların yarattığı sınırlamalara, CHP'nin politik manevralarına, İkinci Dünya Savaşı'nın demokrasi güçlerinin zaferi ile sonuçlanmasının Türkiye'deki politik güç ilişkilerine beklediklerinden daha az yansımasına ve iç sorunlara dikkat ve enerjilerinin azımsanmayacak bir bölümünü ayırmalarına karşın, son derece öğretici bir mücadele sürdürmüşlerdir.

1946 sendikacılığı rejimin antidemokratik niteliğini örtmek isteyen egemen güçler tarafından ya tümüyle unutturulmaya çalışılmış ya da bir avuç militanın çevirdiği zararlı işler kategorisine sokularak gözlerden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Halbuki bu sendikacılık anlayışı ve pratiği 1967-1980 arasında sürdürülen mücadelenin, bazı açılardan gelişkinliğine bu ikinci dönemde ulaşılmamış bir kaynağıdır. 1980'lerde elverişsiz koşullarda işçi sınıfının sendikal birliğinin sağlanması gibi daha karmaşık, zorlu görevlerle boğuşan sendikal hareketin 1946 döneminin ayrıntılı bir biçimde incelenip derinlemesine değerlendirilmesinden öğrenebileceği çok şey vardır.□

---

(1) A. Payaslıoğlu, *Türkiye'de Özel Sanayi Alanında Müteşebbisler ve Teşebbüsler*, Ankara 1961, s. 36 ve E. Soral, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, Ankara 1974, s. 29-33

(2) K. Boratav, «Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri ve 'Rantlar' Sorunu», *Yapıt*, Aralık 1984 – Ocak 1985, s. 45

(3) S. Zaim, «Türkiye Mensucat Sanayiinde Ücretler», *Sosyal Siyaset Konferansları*, Cilt 8, İstanbul 1956, s. 39-40

(4) A.A. Özeken, «Türkiye'de Sanayi İşçileri», *İçtimai Siyaset Konferansları*, Cilt 1, İstanbul 1948, s. 75 ff

(5) Bu gelişmelerle ilgili olarak D.Avcıoğlu, M.Dikerdem ve Y.Küçük'ün değerli çalışmalarına ek olarak yeni bir yayın ilgi çekici açıklıklar sağlamaktadır: Rainer Pöschl,*Nom Neutralismus zur Blockpolitik*, München 1985.

(6) H.Onur, «1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler», *Yurt ve Dünya*, Mart 1977, s. 293.Alıntı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez organı *İttihat ve Terakki* gazetesindendir.

(7) Çalışma Bakanı S. Irmak, *TBMM Tutanak Dergisi*, 20 Şubat 1947, Cilt 4, s. 300

(8) R.N.İleri, «1946 Sendikacılığı», *Vatan*, 26 Ocak 1978

(9) S.M.Rosen, «Turkey», *Labor in Developing Countries*, Los Angeles 1962, s. 282.

(10) K.Sülker, «Bindokuzyüz Kırk Altı Sendikaları», *Sosyalist KültürAnsiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul 1980, s. 203.

(11) *Gün*, 30 Kasım 1946, zikreden Y.N. Rozaliev, *Türkiye Sanayi Proleteryası*, İstanbul 1974, s. 248.

(12) V.Dicleli, *TBMM Tutanak Dergisi*, 20 Şubat 1947, Cilt 4, s. 296-97.

(13) S.Irmak, *ibid*

(14) K.Sülker, *ibid*

(15) R.P. Korniyenko, *The Labor Movement in Turkey: 1918-1963*, (İngilizce Çeviri), Washington 1967, s. 90.

(16) F.Köprülü, *TBMM Tutanak Dergisi*, 20 Şubat 1947, Cilt 4, s. 305

Käthe Kollwitz. Dayanışma-«Pervane Şarkısı», 1931/32.

1980 Sonrası Sendikal Hareket ve Sorunları

Can Şafak

Bütünüyle ülkeyi, halkın tüm kesimlerini sarsan,köklü iktisadi ve siyasi değişimler doğuran 1980 Eylül'ü, işçi sınıfı, onun örgütleri, bu arada sendikalar ve sendikal hareket için de yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu yeni dönem boyunca işçi sınıfı ve sendikal hareket önemli ve pek çok sorunla karşı karşıya kaldı.

Bu sorunlar bir yanıyla 1980 sonrasının iktisadi ve siyasi koşullarının dayattığı sorunlardır kuşkusuz: Bütün vaatlere karşın durdurulamayan %50'lerin altına indirilemeyen enflasyon, %17'ye varan işsizlik, giderek artan yoksullaşma ve örgütlenme, örgütlü mücadele olanaklarını alabildiğince kısıtlayan 1982 Anayasası, yasalar... Diğer yanıyla, genel olarak sendika üst yönetimlerinin çözümsüzlüğü, sendikal örgütlenmede egemen olan çarpık yapılanma, iktisadi ve siyasi mücadeleler arasındaki bağların koparılmış olması ve uluslararası sendikal politika alanında olumsuz dış bağlantılar, sendikal hareketin çözmek zorunda olduğu, doğrudan kendi iç sorunlarının başlıcalarını oluşturmaktadır. Ve bunlar, aynı zamanda son beş yıl içinde sendikal hareketin karakterini, gelişim çizgisini de belirleyen etkenler olmuşlardır.

MÜCADELE KOŞULLARI

İşçi sınıfına böylesi sorunlar yükleyen son beş yıllık dönemin politik koşullarının başında, 12 Eylül 1980'le birlikte siyasal partilerin kapatılması, parlamentonun feshedilmesi, demokratik kitle örgütlenmelerinin dağıtılması sayılabilir. Yine, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) ve bağlı sendikaların fiilen kapatılarak işçilerin sendikal-merkezi birliğinin kırılması, işçi yığınlarını yeni örgütlenme arayışlarına iten en temel mücadele koşulları arasındadır. Bundan başka, 1982 Anayasası'yla, 2821 ve 2822 sayılı sendikal yasalarla işçi hak ve özgürlükleri sınırlandırılmıştır. Özgür toplu pazarlık hakkı, grev hakkı yeni düzenlernelerle "mücadele aracı" niteliğini yitirmiş, lokavt bir hak olarak tanınmıştır. Kısaca, ILO anlaşma ve sözleşmelerinin, uluslararası normların gerisinde, bütünüyle sermayenin egemenliğine dayalı bir toplu pazarlık sistemi yasallaştırılmıştır.

İşçilere ve sendikalara yönelik bu politik sınırlamaların gerisinde iktisadi politikada köklü değişimler gerçekleştirildi. Ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) "Türkiye'ye borç ödetme" programıyla çakışan 24 Ocak Kararları 1980 yılından sonra kesintisiz uygulandı.

İktisadi politika alanında köklü değişimler getiren 24 Ocak programı, ana hatlarıyla, TL'nin değerinin düşürülmesini, serbest rekabet adı altında tekellerin güçlendirilmesini, faiz oranlarının yükseltilmesini, ithalatın serbest bırakılmasını ve üretimin dış pazarlara yöneltilmesini hedeflemekteydi. Üretimin dış pazarlara kaydırılması, iç pazarların daraltılmasını yani halkın tüketiminin kısılmasını temel almaktaydı ve sanayiin dış pazarlardaki rekabet gücünün, ücretlerle doğrudan bağlantılı olduğu düşünülüyordu. Ve ücretlerin geriletilmesi, Türkiye'nin giderek Güney Kore, Hong Kong, Singapur gibi bir dizi Uzakdoğu ülkesinde olduğu gibi bir ucuz emek ülkesi durumuna getirilmesi yeni birikim modelinin temelini oluşturmaktaydı.

Bu ekonomik politikaya uygun olarak, Ocak 1984'e kadar işçilerin ve sendikaların iradeleri dışında toplu sözleşmeler Yüksek Hakem Kurulu (YHK) tarafından yapıldı. YHK, 2.130.798 işçi adına, 27.744 işyerinde bağıtladığı 4661 toplu iş sözleşmesiyle işçi ücretlerine "dengeleme" adı altında düşük-yüzdeli ücret zamları uyguladı.[1] 1984 ve 1985 yıllarında bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinde de, hükümetle güçbirliği içinde olan resmi Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulu, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve bağlı sendikaların dayattığı %30, %27 zam barajları aşılamadı. Gerçek ücretler %50'ye varan bir oranda geriledi, emekçi sınıfların milli gelirden aldıkları pay ilk kez %20'nin altına düştü. İşçi ücretlerindeki bu gerileme Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verileri esas alınarak ve 1963 rakamları 100 kabul edildiğinde 1979-1985 döneminde her yıl için Tablo 1'deki gibi saptanabilir:

Bu ağır politik ve iktisadi koşullar, sendikal hareket içinde birbirine bağlı iki önemli sonuç yarattı: Öncelikle, katlanılmaz iktisadi sıkıntılar, işsizlik ve işçi haklarının sürekli geri götürülmesi işçi yığın-

larının sendikal mücadeleye olan duyarlılığını olumlu yönde etkiledi. Sendikal mücadeleye gözle görünür bir hareketlilik kattı. İkinci olarak, DİSK'in fiilen kapatılmasıyla 20 yıla yakın bir süreden sonra Türk-İş tek konfederasyon, daha doğru bir ifadeyle tek "ciddi" konfederasyon konumunu yeniden kazandı. İşçiler birkaç bağımsız sendika dışında Türk-İş'e bağlı sendikalarda toplandılar. DİSK'in 300 binden fazla üyesi Türk-İş'e katıldı.

Bu yönüyle 1980 sonrası sendikal hareketin çizgisi, ağırlıklı olarak Türk-İş'in çizgisidir. Yine son 5 yılda sendikal hareketin iç sorunları, tek başına olmasa da belirleyici olarak Türk-İş'in bu çizgisinden, sendikal politikasından kaynaklanan sorunlardır; Türk-İş'in sorunlarıdır.

SINIF UZLAŞMACILIĞI

Türk-İş'in ve bütün olarak sendikal hareketin birbirine bağlı bu sorunlarının belki de en derinde olanı,sendika üst yönetimlerinin sendikal mücadelenin politik boyutlarını dışlayan tavırlarıdır. Bu tavır, Türk-İş üst yönetiminde, bağlı sendikaların ve bağımsız sendikaların bir bölümünde egemendir, sendikal mücadelenin olumsuz etkenlerinin başında gelmektedir. İşçi yığınlarının depolitizasyonu ve iktisadi mücadelenin politik mücadeleden bağımsızlaştırılması, aynı zamanda 1980 sonrası hükümetlerinin uyguladığı resmi politikalardan biridir de... Bu politika, sendikaların politik etkinliklerini yasaklayan ve ağır ceza yaptırımlarına bağlayan yasal düzenlemelerle de desteklenmiştir. Ve hükümetlerin depolitizasyon politikası, Türk-İş üst yönetiminin uzlaşmacı çizgisiyle paralellik içinde gelişmiştir.

Bu paralellik öylesine somuttur ki, Türk-İş bu dönemde genel sekreteri kanalıyla hükümete ortak olmuştur. Türk-İş'e bağlı bazı sendika yöneticileri kazanılmış işçi haklarını sözleşmelerden çıkaran, işçileri yoksulluğa iten YHK'ya üye olmuşlar, kurumu meşrulaştırmaktan çekinmemişlerdir. Türk-İş hükümetlerle, açıkça uzlaşmış, işçi hak ve özgürlüklerini sınırlayan 1982 Anayasası'na "kefil" olmuş,

Tablo 1

Yıllar	İndeks	Ücret	Gerçek Ücret
1979	1230	294	23,90
1980	2550	426	16,70
1981	3488	543	15,56
1982	4369	691	15,81
1983	5708	944	16,53
1984	8677	1307	15,06
1985	13728	1734	12,63

(2)

sendikal yasaların çıkarılmasında gereken etkinliği gösterememiştir. Ve bu dönemde, sendikal hareketin tek üst örgütlenmesi niteliğindeki Türk-İş'in, Türk-İş üst yönetiminin uzlaşmacı çizgisi işçi yığınlarının mücadelelerinin önündeki başlıca engellerden biri olmuştur.

Gerçekte bugün Türk-İş yönetiminde somutlanan uzlaşmacı eğilim, sendikal hareket için yeni dönemle sınırlı değildir. Böyle bir eğilim, sendika birliklerinin yasal olarak kurulabildiği 1947 yılından bu yana sendika yönetimlerinde var olmuştur. 1947-1960 döneminde sendikal mücadelenin önemli ölçüde burjuvazinin denetiminde bulunması, toplu pazarlık ve grev haklarının olmaması sendikaların "aracılık" işlevi yüklenmelerine neden olmuştu. Yine CHP hükümetinin aynı dönemde oluşturduğu partiye bağlı "İşçi Bürosu", bu büro kanalıyla örgütlenen 70'e yakın sendika ve nihayet 1948 Mart'ında kurulan üst örgütlenme niteliğindeki "İstanbul İşçi Sendikaları Birliği" devlet güdümlü sendikacılığın ilk örnekleri olmuştu. Bu aynı zamanda sendikal hareket içinde politik mücadeleyi yadsıyan ve sınırlı iktisadi kazanımlar için uzlaşmayı temel alan bir çizginin yönetim kadrolarında yaygınlaşmasında da başlıca etkendi.

Bu çizgi, 1950'li yıllardan sonra da Türk-İş örgütlülüğü içinde sürdürülmüştür. Türk-İş yönetimleri kuruluş yıllarından bu yana işçi yığınlarını politik mücadelenin dışına çekme politikasını yürütmüşler, 1966 yılında toplanan V. Genel Kurul'da "Partilerüstü Politika" adı altında bu temel ilkeyi, konfederasyonun anatüzüğüne koymuşlardır.[3] Ve Türk-İş yönetimleri bu ilkenin arkasına saklanarak gerçekte hemen hemen her dönemde iktidar olan partilerin destekçisi olmuşlar, onlarla uzlaşmışlardır. İşte Türk-İş'in 1980'den sonraki çizgisinde de konfederasyon yönetimince temel alınan ilke, bu "Partilerüstü Politika" ilkesi olmuştur. Yine önceki dönemlerde olduğu gibi Türk-İş yönetimi 1980'den sonra da hükümetlerle sürekli bir uzlaşma zemini aramıştır. Bugün kamuoyuna "diyalog politikası" olarak sunulmaya çalışılan politikanın gerçek yüzü budur.

Türk-İş üst yönetimlerinin bu geleneksel politikası, ABD üst sendikal birliklerinin temel ilkeleri arasındadır ve onların iktisadi mücadeleyi -bilinçli olarak- abartan, politik mücadeleyi dışlayan çizgisiyle çakışmaktadır. Ancak, bu ilkenin Türk-İş Anatüzüğü'ne alınması, tek başına ABD üst sendikal birliklerinin, AFL-CIO'nun "Non Partisanship Politics" ilkesinin basit bir yinelenmesi değildir. 1930'lardan başlayarak uygulanan korumacı sanayileşme politikasında devlet sermayesinin uzun yıllar öncülüğü, sendika birliklerinin öncelikle ve ağırlıklı olarak devlet işletmelerinde örgütlenmesine neden olmuş ve devletle sendikaları doğrudan karşı karşıya getirmiştir. 1947-1952 döneminde de, 1952'den sonraki yani Türk-İş'in kuruluşundan bu yana geçen dönemde de sendikal örgütlenmede devlet işletmeleri, KİT'ler belirleyici önem taşımışlardır. Ve devletle, hükümetlerle toplu sözleşme bağıtlamak durumunda olan Türk-İş yönetimleri, "Partilerüstü Politika" adı altında her dönemde hükümetlerle uzlaşma içinde olmuşlardır. Somutlarsak, 34 yıllık tarihi boyunca Türk-İş yönetimle-

rinin hükümetlerin "dümen suyunda" gitmesi, gerçekte kamu işverenleriyle -sermayeyle- uzlaşma eğiliminden kaynaklanmıştır. Ve Türk-İş üst yönetimlerinin partilerüstü politikaları açık seçik sınıf uzlaşmacılığıdır.

Bugün de Türk-İş üst yönetiminde sürdürülen bu politika, iktisadi mücadelenin politik taleplere bağlanmasını güçleştirmekte, işçi sınıfının büyük ölçekli kazanımlara yönelmesini önlemektedir. Bu yönüyle Türk-İş yönetiminde ve bir kısım bağlı sendika yönetimlerinde egemen olan, sınıf uzlaşmacılığını temel alan politika, işçi sınıfının iktisadi mücadelesini olumsuz yönde etkileyen, likide eden başlıca sorunlardan biridir.

OLUMSUZ DIŞ BAĞLANTILAR

Türk-İş sosyal politika alanında ABD modeli sendikacılık olarak da adlandırılan bu çizgisini her dönemde sürdürmüş, bugün de korumaktadır. Üyesi olduğu Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) içindeki olumlu gelişmeleri önleyemeyen ve bu birlikten ayrılan ABD üst sendikal örgütleriyle bağlantılarını hâlâ sürdürmektedir. Türk-İş bugün de ABD örgütleri olan AFL-CIO ile yakın işbirliği içindedir ve bu örgütün kurduğu Asya Afrika Hür Çalışma Enstitüsü (AAFLI) ile ortak eğitim çalışmaları düzenlemektedir. Türk-İş üst yönetimi, tıpkı ABD üst sendikal birliği AFL-CIO gibi ICFTU içindeki katılımcı ve görece olumlu gelişmelere ayak uyduramamakta, son derece önem taşıyan dünya işçilerinin uluslararası dayanışması konusunda ilkesizlik örnekleri göstermektedir. Türk-İş üst yönetimi, uluslararası sendikal hareketin Türkiye işçi sınıfıyla olan dayanışmasının yükseldiği bir dönemde kendi işçilerini bile savunamamış, bununla da kalmayarak böyle bir dönemde hükümete ortak olmuş, işçi hak ve özgürlüklerini geri götüren uygulamalara "evet" demiştir. Tüm bunlar, uluslararası sendikal hareketin Türk-İş'e tavrını belirlemiştir. 1980 yılının hemen ardından ICF TU, "sendikal ilkelerle çelişmekle, sendikal hakları iyi savunamamakla, görevini yapmamakla" suçladığı Türk-İş'in üyeliğini askıya almıştır.

Bundan başka, uluslararası sendikal örgütlerin Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC), Uluslararası Kamu Görevlileri Federasyonu (PSI) ve yine Türk-İş'in üyesi olduğu ICFTU'nun DİSK'e ve tutuklu DİSK yöneticilerine açık destek verdikleri, maddi yardımda bulundukları, DİSK'in faaliyetlerinin durdurulmasına açıkça karşı çıktıkları bir dönemde Türk-İş üst yönetiminin kayıtsız tavrı sendikal hareketin uluslararası dayanışmasını geriletmiştir. Bugün Türk-İş'in ABD sendikaları dışında uluslararası örgütlerle olan ilişkileri önemli ölçüde zaafa uğramıştır.

Türk-İş üst yönetimlerinin uluslararası sendikal politikasının kökleri 1950'li yılların başına, ICFTU ile ABD örgütleri AFL-CIO ile kurulan bağlantılara uzanır. Başta AFL-CIO olmak üzere ABD sendikalarının mali desteğinde kurulmuş olan ICFTU, o dönemde ABD hükümetinin Marshall Planı'na karşı çeşitli ülkelerde yükselen çıkışları kırmak ve bu ülkelerdeki işçi sınıfının birliğini parçalamak, çizgisini saptırmak işlevini yüklenmişti. Ve bu dönemde ICFTU'nun, ABD sendikalarının doğrudan etkileriyle Avrupa'da bir dizi sendikal birlik kurulmuştu; Fransa'da CGT-FO, İtalya'da LCGIL-FIL, savaş sonrasında Yunanistan'da GSEE... İşte bir grup Avrupa ülkesinde sürdürülen bu karşı saldırının bir parçasını da Türkiye'de Türk-İş örgütlenmesi oluşturmuştu.(4)

ABD hükümetinin doğrudan etkileriyle kurulan Türk-İş, ABD üst sendikal örgütlerine, uluslararası tekel ve finans kurumlarına bağımlılık içinde gelişmiştir. Türk-İş, AID, ICFTU, OECD gibi kuruluşlardan aldığı ve kendi gelirlerinin çok üzerinde olan yardımlarla ayakta durabilmiştir. Örnek vermek gerekirse, 1960 yılından sonra, on yıllık dönem içinde Türk-İş'in aidat gelirleri toplamı 13.544.926,65 TL olmasına karşı, aynı dönemde AID yardımları toplamının 13.447.614,03 TL'ye OECD yardımları toplamının 382.076,16 TL'ye ICFTU yardımları toplamının ise 733.005,00 TL'ye vardığı bizzat Türk-İş Çalışma ve Mali Raporları'ndan görülmektedir.(5)

Bugün sendikal hareketin kendi içinde çözmesi gereken sorunlardan biri olan sınıf uzlaşmacılığının ABD modeli sendikacılık eğiliminin temellerinin birini de böylesi dış bağlantılar oluşturmaktadır. Ve bu eğilim Türk-İş üst yönetimleri için bu denli köklüdür.

TABANDAN KOPUK ÖRGÜT YAPISI

Türk-İş'in kuruluşundan bu yana sürdürdüğü ABD modeli sendikacılık çizgisi bir yandan sendikal mücadelenin politik yanını ve iktisadi-politik mücadelelerin bütünselliğini dışlarken, diğer yandan da kendine uygun bir örgüt yapısını gerek konfederasyon gerekse bağlı sendikalar düzeyinde kurumlaştırmıştır. Sadece Türk-İş ve bağlı bir grup sendika değil, bugün bir kısım bağımsız sendikalarda da gözlenen bu yapı iki temele dayandırılmıştır. Birincisi, sendikal mücadele işçi yığınlarının dışında, tabandan bağımsız olarak götürülmüş, yasalarla öngörülen kurumların dışında, taban örgütlenmeleri yaşama geçirilememiştir. Bugün Türk-İş'e bağlı ve bağımsız sendikaların önemli bir bölümünde ne basın komiteleri, eğitim komiteleri, toplu sözleşme komiteleri, fabrika ünite birimleri gibi doğrudan taban örgütlenmeleri ne de bürolar, daireler biçiminde bilim kurulları vardır... Bugün sendikal hareket içinde egemen olan örgütlenme biçiminin dayandığı ve yavaş yavaş kırılmaya başlanan ikinci bir temel de, merkeziyetçiliktir. Sendikaların organları -şubeler ve temsilcilikler- bütünüyle genel merkezlerin denetimindedir, seçim sadece yasalarla zorlandığı alanlarda kullanılan bir yöntemdir. Sendikalardaki yapılanmanın demokratik yanının eksikliği, demokratik merkeziyetçilik kurallarının uygulanmaması tabanın kendi sorunlarına, kendi örgütü olan sendikalara karşı yabancılaşmasının ve yönetici kadrolar arasındaki popülist eğilimlerin kökleşmesinin başlıca etkenidir. Bu aynı zamanda sendikacılığın temel işlevinin; yığın-

larla birlikte somut sorunların çözülebilmesi için mücadele işlevinin ön plana çıkarılabilmesini olumsuz yönde etkilemekte, sendikacılığı bir meslek olarak gören eğilimin sendikal hareket içindeki yaygınlığının önemli nedenlerinden biri olmaktadır.

Tabandan kopuk örgüt yapısı bugün sendikal hareketin ve özellikle Türk-İş'in içinde giderek gelişen demokratik sendikacılık hareketinin önündeki en acil sorundur. Özellikle demokratik sendikal hareketin sorunudur, çünkü, demokrasi güçlerinin sendikal harekete sahip çıkabilmeleri, onu yönlendirebilmeleri ve giderek yönetebilmeleri en geniş işçi yığınlarıyla kurulacak doğrudan bağlantılarla olanaklıdır. Bugün Türk-İş içinde demokratikleşmeden yana olan bir dizi sendika yönetiminin demokratik merkeziyetçilik kurallarını kendi örgütleri içinde pekiştirmeleri ve tabanla doğrudan bütünleşmeleri zorunludur. En geniş işçi yığınlarının mücadeleye demokratik katılımlarıyla sendikal hareket içinde demokratik ilkelerin sağlıklı biçimde yaşama geçirilebilmesi söz konusu olabilecektir. En acil sorundur, çünkü şubelerin, sendikaların kongreleri başlamıştır, bu kongreler bu yıl sonunda yapılacak olan Türk-İş'in XIV. Genel Kurulu'nda tek belirleyici olacaktır. Bugünkü çarpık yapının aşılabilmesi sadece Türk-İş üst yönetiminde değil, bağlı sendikaların önemli bir bölümünde de köklü değişmeler gerektirmektedir.

TÜRK-İŞ'İN ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜ

Ana çizgileriyle belirlemeye çalıştığımız sendikal mücadelenin kendi hareketliliği içinde yer alan sorunları, 1980-1986 koşullarında iktisadi mücadelede kaçınılmaz bir çözülüşü de beraberinde getirdi.

Türk-İş üst yönetimlerinin hükümetlerle uzlaşmacı politikaları, 24 Ocak mantığından şaşmayan, taviz vermeyen Özal hükümeti karşısında tutmadı. Hükümet daha önceki dönemlerden farklı olarak Türk-İş yönetimi ile uzlaşmadı. 24 Ocak Kararları'nın dayandığı işçi sınıfına, emekçi sınıflara karşı olan iktisat politikası Özal hükümeti tarafından ne pahasına olursa olsun sürdürüldü. İşçi hakları tek tek geri alındı.

Tablo 2

İşkolu	İşçi Sayısı	Ücret Zammı 1984	Ücret Zammı 1985
02 MADEN	36.000	% 30 + 3000	% 25
	10.000	% 27 + 3000	% 23
04 GIDA	117.000	% 27 + 3000	% 23
05 ŞEKER	37.000	% 27 + 3000	% 23
06 TEKSTİL	134.000	% 35 10000	18000
13 METAL	80.000	55-135/sa.	% 35 22/sa.
15 YOL	70.000	% 27 + 3000	% 23
19 DEMİRYOL	33.000	% 27 + 3000	% 23
26 SAVUNMA	34.000	% 27 + 3000	% 23 (8)

Özal hükümetinin böylesine katı tavrı karşısında, 1980 Eylül'ünden başlayarak hükümete ortak olan, İcra Kurulu kararlarıyla YHK'ya üye veren Türk-İş yönetiminin uzlaşmacı politikası 1984 yılı ortalarında iflas etti. 1984 yılıyla birlikte yavaş yavaş toplu pazarlık masalarına oturmaya başlayan sendika yönetimleri Özal hükümetinin ve hükümetle birlikte hareket eden Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulu'nun, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) ilke kararlarıyla karşı karşıya kaldılar. Ve 1984, 1985 toplu pazarlık dönemlerinde Türk-İş yönetimi işveren örgütlerinin dayattıkları ilkelere karşı ilkeleri yaşama geçiremedi, zirve toplantıları yoluyla uzlaşma olanakları aradı. 1984 Eylül'ünde Türk-İş yönetimince oluşturulan ve işçi yığınlarından kopuk, 5 kişinin yer aldığı "Toplu İş Sözleşmesi Komitesi" de çözümleyici olmadı.(6)

Üst örgütlenme niteliğiyle işçilerin iktisadi mücadelesini yürütecek ve yönetecek konumda olan Türk-İş'in bu çizgisi bağıtlanan toplu sözleşmelerdeki bütün olumsuzluklarda başlıca etken oldu. Türk-İş'in bu pasif tavrı sadece bağlı sendikaları değil, bağımsız sendikaları, bütünüyle sendikal hareketi olumsuz yönde etkiledi. Türk-İş 1984 yılında enflasyon oranının %52 olarak belirlenmesine karşın, %30'ları aşmayan sözleşmelere imza attı. 1985 yılında ise hükümet tarafından %25 olarak hedeflenen enflasyon oranının yarısı ilk iki ayda gerçekleşecek, bu oran Türk-İş tarafından son 12 ay itibariyle %54,6 olarak hesaplanacak, ancak yine Türk-İş %27'leri, %30'ları geçmeyen sözleşmeleri kabul edecekti.(7) İşte bu dönemde birkaç önemli işkolunda bağıtlanan büyük toplu iş sözleşmeleri ve her iki yıl için getirilen ücret zamları; Tablo 2'de görülmektedir.

Bağıtlanan sözleşmelerde Koordinasyon Kurulu'nun, TİSK'in ilke kararları aynen yer aldı. Bu kararlar yönünde, işyerlerinin somut sorunlarına çözüm getirmeyen ve işkolu sözleşmeleri niteliği taşıyan "grup toplu iş sözleşmeleri" hemen her işkolunda benimsendi, "yeni kalemler sözleşmelere girmedi", "işgüvencesi ve sendikal haklar konularında kanunun öngördüğü haklar üzerinde bir imtiyaz" verilmedi.(9)

TABAN-YÖNETİM ÇELİŞKİSİ

Türk-İş yönetiminin 1980-1986 döneminde geri götürülen işçi hak ve özgürlüklerine karşı çaresizliği, 17 yıllık bir süre içinde sınıf ve kitle sendikacılığı deneyimini yaşamış, demokratik sendikal yapılanmanın,demokratik-merkezci ilişkilerin içinde bulunmuş DİSK'li işçilerin Türk-İş tabanına kattıkları hareketlilik Türk-İş tabanını yeni arayışlara iten başlıca iki önemli etken oldu. Bir ara ortaya atılan "ayrı konfederasyon" önermelerinin işçi yığınları tarafından açıkça reddedilmesi, tabanın, Türk-İş içinde demokratik sendikal ilkelerin yaşama geçirilebilmesine, işçi sınıfının merkezi-sendikal birliğinin oluşturulabilmesine olanak verebilecek yeni bir yönetim mücadelesine yöneldiğini somut olarak ortaya koydu. 21 Aralık 1985 günü Ankara'da yapılan kapalı salon toplantısında, işçi yığınlarının sendika alt kadrolarıyla bütünleş-

tikleri ve Türk-İş yönetimine karşı uzlaşmaz bir mücadele içine girdikleri açık olarak gözlendi. Yine 22 Şubat 1986 günü düzenlenen İzmir mitinginde tabandaki birlik daha örgütlü ve daha somuttu.

İşçi yığınlarının yönetime karşı uzlaşmaz tavrı, Türk-İş yönetiminin her kesimden sendikacılarca desteksiz bırakılmasına neden oldu. Ve Türk-İş içindeki kimi yönetici kadrolar bu gelişmeyle bağlı olarak yeni bir yönetim arayışına girdiler.

İşçi yığınlarıyla sendika yönetimleri arasındaki çelişki, sadece Türk-İş ve bağlı bir grup uzlaşmacı sendika içinde değil, bağımsız sendikalarda da giderek derinleşmektedir. Tabanın gücü, daha bugünden sendikal hareketin çizgisini belirli ölçüde etkilemektedir. Türk-İş'in düzenlediği işçi toplantıları, özellikle son Ankara kapalı salon toplantısı ve İzmir mitingi geleneksel "Partilerüstü Politika"nın işçilerin gücüyle aşılmakta olduğunu açıkça göstermektedir. Bu toplantılar katıksız politik nitelik taşımaktadırlar, Türk-İş yönetimi tarihinde ilk kez bir politik iktidarı doğrudan karşısına almaktadır, açıkça istifaya çağırmaktadır.

MÜCADELENİN NİTELİĞİ

Tabanda giderek güçlenen sendikal birlik ve sendikal demokrasi mücadelesi, 1986 kongreler döneminde Türk-İş yönetiminde ve bir dizi sendika yönetiminde gerçekleşebilecek olası değişimlerin temelini oluşturmaktadır.

Öncelikle gelişen mücadelenin temel niteliğinin ortaya çıkarılması, işçi yığınlarını bu mücadelede bütünleştiren istemlerin somut olarak kavranması hem kongrelerden güçlenerek çıkabilmek hem de gelecek dönemlerde sendikal hareketin önünde bulunan ve her somut olayda yeni yeni sorunlara neden olan yapısal olumsuzluklarını aşabilmek yönünden koşuldur.

Tabanda giderek gelişen mücadelenin hedeflediği istemler; işçi sınıfının merkezi-sendikal örgütlülüğünün oluşturulması, sendikal hareketin demokrasi mücadelesine örgütlü olarak katılımının sağlanması, iktisadi mücadelenin politik istemlere bağlanarak geri götürülen işçi hak ve özgürlüklerinin yeniden kazanılması, korunması ve geliştirilmesi biçiminde özetlenebilir. Bu istemler işçi yığınlarının ortak istemleridir ve bunları yaşama geçirmede başlıca yöntem birlikte mücadeledir. Yani bugünkü iktisadi ve siyasi sorunlardan birlikte etkilenen işçiler, bu sorunların aşılmasında da birlikte davranmak zorundadırlar. Bu yönde verilecek mücadele demokrasi mücadelesinin bir parçasıdır, demokrasi mücadelesi içindeki bütün güçlerin birliğini, katılımını gerektirir. Somutlarsak, sendikal hareket içinde tabanda güçlenen mücadele, öncelikle demokratik-yığınsal nitelik taşır. Mücadelenin bir diğer niteliği de, işçi örgütlerinin demokratikleştirilmesi ve işçi sınıfının iktisadi çıkarlarının savunulup geliştirilmesine yönelik olmasından kaynaklanan sınıfsal niteliğidir. Ve bu nitelikleriyle mücadele "sosyal demokrat" hareketi de içerir, ancak onu aşar.

Bu nedenle, işçi yığınları arasında gelişen ve demokratik, sınıfsal ve yığınsal nitelikler taşıyan sendikal mücadelenin "sosyal demokrat" sendikacılık etrafında bütünleştirilmeye çalışılması, "sosyal demokrat" olarak tanımlanması, mücadelenin yaygınlaştırılabilmesini olumsuz yönde etkileyebilecek, politik ayrımları ön plana çıkararak işçileri birleştiren ortak istemlerin gözardı edilmesine yol açabilecektir. Sosyal demokrat tanımlaması, politik olarak sosyal demokrasiyi benimsemeyen, ancak nesnel olarak demokrasi mücadelesi içinde bulunan geniş işçi yığınları için itici olacaktır. Sendikal hareket içinde yığınlaşmayı daraltan bu nitelemeler aşılmalıdır ve aşılmaktadır. Bu yöndeki somut çabaların desteklenmesi, mücadelenin geniş yığınlara yaygınlaştırılması ve demokratik bağlaşıkların pekiştirilmesi bakımından büyük değer taşımaktadır.

Sendikal hareketin 1986 yılıyla birlikte kongreler dönemine girmesi, demokrasi güçlerinin şube ve sendika kongrelerine ve bu yıl sonlarında yapılacak Türk-İş'in XIV. Genel Kurulu'na yönelik çalışmalarını hızlandırdı. Sendikal hareket gözle görünür bir canlılık kazandı. Kongreler, Türk-İş örgütlülüğünün etkin bir baskı grubu niteliği kazanabilmesinde önemli bir olanaktır. Türk-İş'in ve bağlı sendikaların içten yana demokratik yönetimlere kavuşabilmesi, işçi sınıfının bir dizi demokratik isteminin yaşama geçirilebilmesi yönünden belirleyici değer taşımaktadır.

Kuşkusuz Türk-İş içinde verilecek mücadele uzun erimlidir ve önümüzdeki kongrelerle sınırlı tutulamaz. Bu yıl içinde tamamlanacak kongrelerin sonuçları ne olursa olsun, demokrasi güçlerinin Türk-İş çatısı altında birliğinin pekiştirilmesi ve olanaklar ölçüsünde sendikalarda demokratik yapılanmanın gerçekleştirilmesi, yaygınlaştırılması zorunludur. Sendikal hareket, demokratikleşme sürecine girmiştir ve bu sürecin tamamlanması; Türk-İş ve bağlı sendikaların ilişkilerinin kollektifleşmesi, köklü yapı değişikliklerinin gerçekleşmesi, ABD modeli sendikacılık geleneğinin ve olumsuz dış bağlantıların aşılarak sendikal hareketin uluslararası demokratik işçi hareketine bağlanması işçi yığınlarının uzun erimli birliğini zorlamaktadır.

---

(1) Ş.Ketenci, *Türkiye Ekonomisi 1980-1985*, İst.1985, s.170,

(2) *Devlet İstatistik Enstitüsü 1985 Yıllığı*, Toptan Eşya Fiyatları İndeks Sayıları, No. 317, s. 385.

(3) *Türk-İş Anatüzük, Temel İlke ve Amaçlar*, m.3/2

(4) M.Mumcuoğlu, *Sendikacılık-Siyasal İktidar İlişkileri*, Ank. 1979, s.150-151; S.Ağralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, İst. 1967, s.63-64; K.Sülker, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İst. 1976, s-78-79,

(5) *Türk-İş Çalışma ve Mali Raporları*, 1960-1971 dönemi.

(6) *Türk İş Dergisi*, Ekim 1984, s.1-5.

(7) Türk-İş, 15-16 Şubat Başkanlar Kurulu Olağanüstü Toplantı Dosyası, *Türk-İş 10-11 Nisan 1985 Başkanlar Kurulu Yönetim Kurulu Çalışma Raporu*, Ank. 1985, s.44.

(8) *Türk-İş, Toplu İş Sözleşmeleri 1984/85*, Ank. 1985

(9) Kamu Toplu iş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulu İlke Kararları Tutanağı, 4.8.1984; TİSK Toplu Sözleşmeler Prensip Tavsiye ve Hedefleri, 12,3,1984; MESS Toplu İş Sözleşmeleri Prensip ve Hedefleri (Taslak)

Uruguay'da "Demokrasiye Geçiş" Öncesi ve Sonrası

Firuz Neşatay'ın Uruguaylı sendikacı ve Dünya Sendikalar Federasyonu Yürütme Kurulu danışmanlarından ***Luis Turiansky*** *ile yaptığı söyleşiyi sunuyoruz.*

■ **Latin Amerika'da askersel diktatörlükler, faşist rejimler geriliyor. Genel olarak bir "geçiş"ten söz ediliyor. Bu baskı rejimleri altındaki halkların demokrasi, özgürlük istemlerinin yükseldiğinden kuşku yok. Ama nereye ve nasıl geçiliyor? Öte yandan Latin Amerika'da gözlenen gelişme dünyanın başka yörelerindeki ülkeleri de yakından ilgilendiriyor. Söz konusu gelişme tüm dünyada "faşizm"in genel bir çözülüşü olarak -örneğin sömürgeciliğin yıkılışı bir döneme damgasını vurmuştu- değerlendirilmeye yeter mi? Amacım bunu tartışmak değil. Tersine, Uruguay'da ne, nasıl olduyu anlatmanı istiyorum. İstersen 1973 darbesinden başlayalım.**

□ 27 Haziran 1973'deki darbeyi ülkenin tarihsel evriminden ayrı bir çerçeve içinde değerlendirmek olanaksız. İzin verirsen, biraz geriye gitmek zorundayım. Andığımız tarihe değin, Uruguay, demokratik gelenekleri ve siyasal istikrarı ile ün salmıştı. 162 bin km²'lik yüzölçümü ve 2 milyon 800 bin kişilik nüfusu (1960) ile doğal olarak küçük sayılan ülkemiz, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrasında et, yün ve deri -ve bir ölçüde de tekstil ürünleri- dışsatımından elde ettiği gelirle göreceli bir iktisadi rahatlık sağlamıştı kendine. Genel olarak ekstantif olarak işlenen toprakların %80'ini 500 aile paylaşıyordu ve kırsal kesim geri bir yapıya sahipti. Özellikle uluslararası bankaların aracılığıyla yabancı sermayenin girişi ekonomiyi ve çalışan kitlelerin yaşam düzeyini kemirmeye başladı. Aynı zamanda, ağırlıkla ABD tekelleri yönünde yoğunlaşan iktisadi bağımlılık kapitalist bunalımın tüm ağırlığını ülke üzerine yıktı. 1960'lı yıllarda kitlelerin huzursuzluğu derin bir toplumsal bunalımda kendini gösterdi. Bunun dünyada en ünlenen görüntüsü "Tupamaros"ların "kent gerillası"ydı. Ama toplumsal bunalımın kökleri çok daha derinlere uzanıyordu. İşçiler, sendikal hareketi tek bir örgüt çatısı altında, CNT'de (Convencion Nacional de Trabajadores) birleştirmeyi başarmışlardı. Ücretlilerin %90'ı sınıf ilkelerini benimsemiş olan CNT'de sendikalaşmıştı. Sol güçler de "Geniş Cephe" (Frente Amplio) adlı bir koalisyonda toplandılar, bir araya geldiler. Daha önemlisi, "Ulusal" ya da "Ak" (blanco) parti ile "Al" (colorado) parti diye anılan geleneksel siyasal partiler temelinde ülkede yıllardır yerleşmiş olan "iki partili sistem"e karşı "Geniş Cephe"nin hızla seçimlerde gerçek bir alternatif oluşturmasıydı. İşte o sırada Latin Amerika'nın güneyini "faşistleştirme"yi öngören emperyalist strateji gündeme geldi. 1964'de "goriller" Brezilya'da iktidarı ele geçirdiler ve bölgede ABD'nin "jandarma"lığına soyundular. 1971'de Bolivya'da darbe oldu. 1973 yılında, Salvador Allende başkanlığındaki sol hükümet tarafından yönetilen Şili ve kitlesel muhalefin yükseldiği Uruguay ilk sıradaki hedefler olarak göründü. 27 Haziran'da, Uruguay Cumhurbaşkanı Juan Bordaberry, silahlı kuvvetlerin üst yönetiminin desteğinden güç alarak anayasayı çiğnedi; parlamentoyu lağvetme ve siyasal partileri "askıya alma" kararını verdi.

■ **"Geniş Cephe", "Ulusal Parti"nin çoğunluk fraksiyonu ve CNT'nin, daha geniş bir muhalefet cephesi oluşturmak için birlikte harekete girişmelerinden dört gün sonra, 1 Mayıs 1973 gösterisi de Uruguay tarihinde o güne dek yaşanan en büyük ve en yığınsal gösteri olmuştu. Darbe olasılığı kamuoyuna yabancı değildi. Yanılmıyorsam, CNT Genel Kurulu, bir darbe durumunda ne yapılması gerektiğine ilişkin kararlar almış ve kararlar sendikal örgütün tüm taban örgütleri tarafından onaylanmıştı. 27 Haziran darbesine işçilerin tepkisi nasıl oldu?**

□ Evet, işçilerin yanıtı hazırdı.

Sendikal örgütün önceden kararlaştırdığı gibi genel grev başladı, işyerleri işgal edildi. Eylem 15 gün sürdü. Ancak grev diktatörlüğü engelleyemedi. Başarısızlığın nedenleri arasında demokratik güçlerin birlikte eylemde yeterlilik gösterememesi sayılabilir. Yine de bu cüretli eylem, rejimin daha baştan siyasal yalıtlanmışlık içinde bulunduğunu ve baskı altında yaşamayı hiçbir zaman kabullenmeyen halkın aralıksız direnişini ortaya koyuyordu. Genel grevden sonra kapatılan CNT etrafında saflarını sıklaştırdı işçiler. Kendine uygun bir "sendikal" hareket yaratmak için rejimin giriştiği çabalar birbiri ardına başarısızlığa uğradı. Bir bildiri dağıtmanın, sendika aidatı toplarken yakalanmanın ağır hapis cezalarına çarptırılmaya ve tabii hemen işten atılmaya neden olduğu bu güç yıllarda, örgütler yaşamaya devam ettiler. Hapse atılanların yerini isimsiz savaşçılar aldı.

■ **Rejimin kendine destek bulmak için yoğun çaba harcamasına rağmen "Cumhuriyet Üniversitesi"nde zorunlu katılımla düzenlettirdiği seçimlerde ağır bir yenilgiye uğramasından, muhalefet listelerinin oyların %80'ini toplamasından sonra iktidar nasıl bir tavır aldı?**

□ 1975'te diktatörlüğün baskıcı siyasetinde bir sıçramaya tanık olduk. Ayrımsız tüm karşıtlarına karşı ölçüsüz bir faşist teröre girişti. O dönemde Uruguay kara bir dünya "rekoru" elde etti: Toplam nüfusuna oranla en çok siyasal tutukluya sahip ülke oldu. Buna bir de yüz binlerce sürgünü, göçmeni eklemek gerek. Fiziksel ve psikolojik işkence en ince yöntemlerle ve sistematik olarak tutuklulara uygulanıyor, aralarında pek çok kadın bulunan onlarca insan yaşamını yitiriyordu. Muhalifler bir bir ortadan "yitiyor", bu uygulama ülke sınırları ötesinde de gerçekleştirili-yordu. CIA tarafından düzenlenen "yıkıcılara karşı savaş" kurslarında yetenek kazanan öğrencilerin geliştirdikleri moda deyişle "cehennem"e gönderiliyorlardı. Baskı mekanizmasının vahşeti karşısında halkın yürekli savaşımı uluslararası geniş bir dayanışma hareketinin oluşmasını kolaylaştırdı. Demokratik ve sendikal örgütler, uluslararası kuruluşlar, örneğin Uluslararası Çalışma Örgütü, BM İnsan Hakları Komisyonu bu dayanışmada yer aldılar.

İktisadi alanda ise diktatörlük Chicago Okulu'nun "neo-liberal" kuramlarını kayıtsızca uygulamaya yöneldi. Kapıları uluslarüstü şirketlerin sömürüsüne ardına kadar açtı. Bu siyasetin acılı bedeli işçi ve emekçilerin sırtına yıkıldı: Ücretlerin satın alma gücü %50 düştü, işsizlik oranı %16'ya çıktı. Dış borçlanma 1984'de 5,5 milyar dolara ulaştı ki, bu adam başına 1.600 ABD doları ediyor. Aynı zamanda tüm üretken sektörlerde iktisadi gerileme başladı. Bu siyasetten sadece, uluslararası finans kapitale bağlı bir avuç bankacı ve kapkaççı ile siyasal iktidarı ellerinde tutanlar yarar ve kazanç sağladı.

"ABD yönetimi halktaki hazursuzluğun Nikaragua'daki gibi devrimci değişikliklere açılmasından önce bir 'demokratik geçiş'e ön ayak olmayı yeğleyebilir."

■ **Diktatörlüğün çözülüşü ya da çöküşünü 1980'li yıllarda görüyoruz...**

□ Evet, 1980'li yılların başında muhalefet büyümeye ve genişlemeye başladı. Halk direnişine "burjuva" partilerinden önemli güçlerin muhalefeti eklendi. Faşist türde yeni bir anayasa yürürlüğe sokmak için 1980 Kasım'ında diktatörlüğün düzenlediği "referandum"a katılanların %60'ı tasarıya karşı oy kullanınca rejim çarpıcı bir yenilgiye uğradı. "Al"lar ile "Ak"ların edilgenliklerinden sıyrılmaları da askerleri diyaloğa, öte yandan siyasal partilerin -sol partiler dışındaki partilerin- yeniden işlerliği için bazı kurallar belirlemeye zorladı. İzin verilen üç partide ("Al Parti", "Ak Parti" ve Hıristiyan kökenli "Medeni Parti") yöneticilerin belirlenmesi amacıyla "iç seçimler" yapıldı. Ezici bir çoğunluk muhalefetin adaylarını seçti: %80. Aynı sırada işçilerin savaşımları ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün baskıları karşısında hükümet bir "Sendikalar Yasası" kabul etti. Bu yasa çok sayıda sınırlayıcı hüküm içeriyorsa da işçilerin daha rahatlıkla örgütlenmelerine olanak sağladı.

■ **Nasıl bir örgütlenme? CNT'nin durumu ne oldu?**

□ Burada sendikal hareketlerin gelişimine damgasını vuran iki belirleyici noktanın altını çizmek yerinde olacak. Birincisi, hareketin birliği. Diğeri CNT'nin sınıf geleneklerine olan bağlılığı. Yasa, hareketi herhalde atomlara ayırma amacıyla, tabanda sendikaların en az 30 üye ile kurulabileceğini öngörüyor. Ancak ülkede var olan işyerlerinin hiç birinde paralel sendikalar kurulmadığı görüldü. İşçiler kitlesel olarak tek sendikalarda örgütlendiler. Ve hemen arkasından, ilk fırsatta, CNT çatısı altında var olan eski örgütlerini yeniden canlandırdılar. CNT hâlâ yasadışı sayıldığından, yeniden doğan sendikalar 1 Mayıs 1983'de bir araya geldiler ve "İşçilerin Sendikalararası Birliği" (Plenario Intersindical de Trabajadores-PIT) adı altında bir eşgüdüm örgütü kurdular. PIT "CNT'nin tarihsel uzantısı" olduğunu ilan etti. On yıldan beri işçiler 1 Mayıs'ı ilk kez açıkça ve yığınsal olarak kutluyorlardı. "İŞ, ÜCRET, ÖZGÜRLÜK, AF" belgisi altında toplanan 150 bin kişi birleşik sendikal hareketi tüm ağırlığıyla siyaset alanına sokuyor, iktidarın sivillere iadesi ve siyasal çıkış yolu üzerine diyalogda kendilerine düşen yere sahip çıkıyorlardı.

■ **Anlaşılan, bir yandan muhalefet genişlerken, bir yandan da yığınsal eylemler hızla yükseliyordu...**

□ 1983 Kasım'ında, diktatörlük karşıtı tüm siyasal ve toplumsal güçlerin çağrısına uyan 450 bin kişi Montevideo'da, *1830 Constituyen-*

tes anıtının çevresinde toplandı ve zora dayalı rejime son verilmesi, siyasal tutukluların serbest bırakılması ve yasakların kaldırılması yolundaki istemlerini dile getirdi. Muhalefetin en bilinçli güçleri tarafından uzun süredir önerilen "Concertacion" (birlikte hareket amacıyla danışma) sonunda gerçekleşti. Diktatörlüğün günleri sayılıydı artık. 1984 daha deneyimli bir yıl oldu. Yıl PIT'nin çağrısı üzerine 18 Ocak'ta yapılan *ulusal grev* ile açıldı. 1973'den bu yana ilk kez bu tür bir eylem yaşama geçiyordu. Hükümetin PIT'yi lağvetme kararı sonuç vermedi. 1 Mayıs'ta bu kez öncekinden çok daha yığınsal bir çıkış yaşadık. 1973 darbesinin yıldönümü olan 27 Haziran'da değişik toplumsal katmanların katıldığı *ulusal protesto günü* düzenlendi. Askerler, aralarında "Geniş Cephe"nin başkanı general Liber Seregni'nin de bulunduğu tutuklulardan bazılarını serbest bırakmak zorunda kaldılar. Öte yandan sol koalisyonun, yani cephenin,seçimlere katılmasını da kabul ettiler. Seçimleri "Al"lar ve 52 yaşındaki merkezci avukat olan başkan adayları Julio Mara Sanguinetti kazandı. Ülke nüfusunun yarıya yakınının yaşadığı ve sanayinin yoğun bulunduğu başkent Montevideo'da "Geniş Cephe" çok az bir farkla kaybetti. 1 Mart 1985'de yeni başkan görevine başladı. Parlamento bir af yasasını benimsedi ve tüm siyasal tutuklular serbest bırakıldı. Kapatılmış siyasal partiler ve toplumsal örgütlere yasallıkları geri verildi. Göçmenlerin ülkeye dönüşünü kolaylaştıracak önlemler alındı. Böylece tarihimizin en karanlık dönemlerinden biri son buluyordu.

"Concertacion"a gelince, işlerliğini korumaya devam ediyor. Ülkenin sağlıklı bir yapıya kavuşması için kapsamlı bir ulusal program hazırlama arayışı çerçevesi içinde ortak eğilimleri araştırmaya yönelik ilginç bir biçim oluşturuyor. İşçiler ve genel olarak halk ise yaşadıkları bu trajik yıllardan çok temel bir ders çıkarmış görünüyorlar: Yalnız ve yalnızca kendi birliktelikleri ve kendi savaşımları başarının güvencesidir. Hele eski rejimin baskı ve terör örgütlerine dokunulmamışsa, ve miras alınan ağır iktisadi sorunlar ivedi çözüm bekliyorsa. "Geçiş"in karmaşık sorunları karşısında işçiler yüksek düzeyde bir anlayış ve siyasal sorumluluk gösterdiler. Ama neden olmadıkları bir bunalımın faturasını ödemeye de niyetli değiller. Çözüm yolları akılcı bir süre içinde bulunmazsa yeni toplumsal çatışmalar kaçınılmazdır.

■ **Diktatörlüğün çözülüşünde rol oynayan iç etmenleri nasıl özetleyebiliriz?**

□ Genel olarak şöyle toparlayabiliriz: Parasalcı reçeteler temelinde yürütülen iktisadi siyasetin bozgunu; özgürlük uğrunda kanlı ve çok acılı bir bedel ödeyen halk güçlerinin yürekli ve sürekli savaşımı; başta işçiler olmak üzere tüm demokratik güçlerin birliği. Bir de merkez-sağ partilerin, uzlaşmacı partilerin içinde de yansıma bulan, halkın demokratik geleneklerine işaret etmek yanlış olmayacak. Ayrıca çelişkilerin silahlı kuvvetler içinde baş gösterdiğini de belirtmeliyim. Genç subayların bir bölümü faşistlerin cinayetlerine karışmayı reddettiler ve ellerini temiz tutmaya özen gösterdiler. Halkın ve işçilerin direnişi özellikle vurgulanmalı ama. Rejimin koyduğu sınırları olağanüstü bir yaratıcılıkla zorluyorlardı. Belleklerden çıkmayacak bir örneği aktarmak isterim. Ulusal marşımızın bir dizesi "Titreyin ey tiranlar!" der. Ulusal marş söylenirken halk katılmıyor, bekliyor, bu dizeyi ise var gücüyle haykırıyordu. Öylesine rahatsız edici oldu ki hükümet bir genelgeyle "ulusal marşın, bazı bölümlerinin vurgulanarak söylenmesini" yasakladı.

■ **Ya dış etmenler?..**

□ Açıktır ki, ne denli yiğitçe olursa olsun, içteki savaşım böylesine güçlü bir diktatörlüğü yenmekte yeterli olmayabilirdi. Çünkü onun ardında ABD vardı. Engin uluslararası dayanışmanın yardımı büyük oldu. Bununla birlikte bölgedeki durumu da dikkate almak gerek. Bolivya'da diktatörlüğün düşüşü 1982, Arjantin'de 1984, Brezilya'daki demokratik süreç vb... Bizimki gibi bir ülke üzerinde, Brezilya ve Arjantin gibi "dev" komşularda meydana çıkan gelişmeler her zaman etkili olmuştur. Güney Amerika'da demokrasi yol alıyor. "Dünyada güçler oranı" diye belirtilen şey de burada anlatıma kavuşuyor. Bazılarının sandığı gibi anlamsız bir deyim değil bu; bir gerçeklik. Yüreklendirici bir durum diye düşünüyorum. Özellikle Pinochet diktatörlüğünün alaşağı edilmesi savaşımında büyük cesaret ve yurtseverlik gösteren Şilili kardeşlerimiz için...

■ **Bir ayrıntıya eğilmek istiyorum. Uruguay'da diktatörlük nasıl bir biçim, nasıl bir yapı oluşturmuştu kendine?**

□ Sorduğun soru düşünmeyi gerektiriyor. Uruguay diktatörlüğü dünyadaki benzerleriyle ortak özelliklere sahipti; ama bazı özgün çizgileri de vardı. Önce şunu belirtmeliyim: Askersel ve sivil biçimler uyumlaştırılmıştı. 27 Haziran 1973 darbesi biçimsel olarak, 1971 seçimleri sonucu işbaşına gelmiş sivil bir cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirildi. Ancak ardından yönetimde birçok değişikliğe tanık olundu. Askerler rahatlıkla etkileyebilecekleri sivillerin ardına gizlenmeye çabaladılar hep. Ancak "referandum" yenilgisinden sonra, 1981'de, bir asker, emekli general Gregorio Alvarez devlet başkanlığına getirildi. Aynı gizlenme çabası, sivillerin katılımıyla bazı "temsili" kurumlar oluşturmalarında da belirgindi. Örneğin kendine yasama yetkisi verilen "Devlet Konseyi" (Consejo de Estado) böyle bir kurumdu.Oysa gerçek iktidar "Ortak Komuta" (Comando Conjunto), "Milli Güvenlik Konseyi" (Consejo de Seguridad Nacional) ve "Silahlı Kuvvetler Siyasal İşler Komisyonu" (COMASPO) gibi yapılanmalar aracılığıyla silahlı kuvvetler yönetiminin elinde bulunuyordu. İkinci olarak, rejime destek verecek örgütlü bir siyasal hareketin yokluğu söz konusu. Gerçekten diktatörlük kitlelerden tümüyle yalıtlanmıştı. Hiç bir ciddi siyasal güç ona açık destek vermeye cüret edemedi. Silahlı kuvvetlerin en yüksek rütbeli subayları "aracısız" olarak "büyük siyaset"e karışmak zorunda kaldılar. Nihayet, 1970'li yılların sonuna doğru tepe noktasına tır-

manan baskının "evrimsel" niteliğinden söz etmiştim.

Şili faşist rejiminde daha başta girişilen kanlı kabalık bizde yaşanmadı başlangıçta. Rejim kendi araçlarını giderek yetkinleştirdi. İşkence yaygınlaştı, terör genelleşti, halkın üzerinde tam bir polis denetim sistemi kuruldu.

■ Uluslararası Para Fonu IMF...

□ Onun oynadığı rol meydanda. 1973 darbesinden önce sistemin yıpranmasından ve bunun iktisadi yanlarından söz etmiştim. Finans kapitalin bu aracı tarafından dayatılan siyaset o gelişme üzerinde doğrudan rol oynadı. Tefeci faiz oranlarıyla verilen ve birtakım ticari yükümlülükleri de üstlenmeyi zorunlu kılan krediler genel olarak bazı siyasal koşullarla birlikte geliyordu. Özellikle yabancı sermaye yatırımları için güvencelere ve devletin genel iktisadi yönelimine ilişkin istekler. Bunlar ülkenin içişlerine gerçek bir karışma niteliği taşıyordu. Diktatörlük halkın savunma gücünü de yerle bir ederek bu bağımlılık bağlarını daha da güçlendirdi. Parasalcı siyasetin kötü sonuçlarından konuşulurken, bunun, tam da, IMF'nin gelişmekte olan ülkelere yönelik diktacılığının ana ekseni olduğunu görmeliyiz. Bugün bu uluslararası örgütün görevlileri, borç faizlerini ödemeleri için o ülkelere, bu arada Uruguay'a, her türlü baskı yapma hakkını kendilerinde buluyorlar. Ana paranın üç ya da dört katını kâr yoluyla kasalarına doldurduktan sonra... O faizlerin de oranını Amerikan bankaları keyiflerince artırıyorlar. Yetmiyor. Borçlu ülkelerin, aralarında birbirlerine danışıp ortak bir davranış içine girmelerini önlemek amacıyla da ellerinden geleni yapıyorlar. Oysa alacakların çeşit çeşit "kulüp"ler aracılığıyla ortak strateji saptamalarını kimse engelleyemiyor! Eskiden ucuz hammadde ihraç eden yoksul ülkeler bugün, duruma daha yakından bakıldığında, delicesine yükselen silahlanma yarışının bedelini karşılayacak sermayeyi ihraç eder olmuştur. Şöyle bir matematiksel bağıntı rastlantı sonucu sayılabilir mi? Gelişmekte olan ülkelerin 1984 yılındaki toplam borcu 800 milyar dolar 1984 yılındaki toplam askersel harcama 800 milyar dolar.

■ Yeni koşullarda da iktisadi sorunlar gündemin ilk sırasında yer alır görünüyor. Siyasal dönüşümde işçiler ve halk önemli kazanımlar elde etti. Yeni hükümetin ekonomi alanındaki yönelimi halkın beklentilerine yanıt getirebilecek mi?

□ Bugün nitel olarak değişik, yeni bir durumda bulunuyoruz. Özgürlükler geri alındı. Sendikal hareket birlik içinde güçlendi. Sol parlamentoda geniş olarak temsil ediliyor. Merkezci güçlerle birlikte birçok önemli konu üzerinde çoğunluk oluşturmak olanaklı. Tüm siyasal partilerden, gruplardan insanların diktatörlüğe karşı ortak savaşım deneyimi temelinde gelişen "Concertacion" varlığını sürdürüyor. Bir "Ulusal Çıkış Programı" etrafında geniş bir anlaşma sağlandı. Tarihimizde ilk kez bazı devlet işletmelerinin (bankalar, demiryolları, elektrik kurumu, PTT vb.) yönetimine sol da katılıyor. Yeni hükümet dış siyasette bağlantısız bir yol izlemeyi benimsedi. Nikaragua'ya yönelik ABD girişimlerine karşı çıkış gibi tavırları yüreklendirici. Bununla birlikte geleceği üzerinde iktisat siyaseti belirleyici olacak. Ve bu alanda, hükümet ile işçi ve emekçi kitleleri arasında derin ayrılıklar baş gösterdi bile. Haziran ayında sendikaların giriştikleri geniş eylemlerde ücretlerin artırılması, diktatörlük yıllarında işten atılanların işe geri alınması, dış borçların ödenmemesi, ülkenin gelişmesine temel olarak iç pazarın genişletilmesi, faşizm kalıntılarına son vermek için etkili önlemlerin alınması yönünde istemlerin öne sürülmesi, yolun dümdüz ve dikensiz olmadığını gösteriyor. Ayrıca emperyalizmden gelen dış baskı da büyük. Yine de kitlelerin hareketliliğindeki yüksek düzeyi, her siyasal diyalogda kaçınılmaz bir taraf olarak kabul edilen "Geniş Cephe" çevresinde ilerici güçlerin birliğinin sağlamlaştığını ve PIT-CNT'nin birlik içindeki saflarında örgütlü sendikal hareketin büyüyen gücünü dikkate alarak iyimser olduğumuzu söyleyebiliyoruz.

> ***"CIA tarafından düzenlenen 'yıkıcılara karşı savaş' kurslarında yetenek kazanan öğrencilerin geliştirdikleri moda deyişle muhalifler 'cehenneme' gönderiliyorlardı"***

■ Uruguay'da dönüşüm, hırçın ve karışmacı Reagan yönetimi döneminde gerçekleşti. ABD yönetimi Orta Amerika ve Karayipler'de uzlaşmaz bir baskı siyaseti gütmeyi sürdürürken Güney Amerika'da bazı "geçiş"ler söz konusu. Bazı gözlemciler ABD'nin de "geçiş"lere karşı olmadığını, ancak bu süreçleri özellikle sosyal-demokrat hükümetler aracılığıyla denetim altında tutarak özünde statükoyu korumaya özen gösterdiğini ileri sürüyorlar. Ne dersin?

□ Evet, böylesi kuşkuların ortaya çıkması anlaşılmaz bir şey değil. Ancak ben ne Reagan'ın ne de danışmanlarının yerindeyim. Onların duygu ve düşüncelerine tanıklık etmek elimde değil. Yine de, Orta Amerika'da ve dünyanın diğer gerilim odaklarında karşı karşıya bulunduğu yengi-yenilgi sorunlarının Amerikan emperyalizmini çok daha fazla meşgul ettiği söylenebilir. Benimsediği öncelikli görev ise şantaj siyasetini sürdürebilmek için daha elverişli koşullar yaratmak amacıyla silahlanma yarışını dayatmaktır. Başka alanlarda, örneğin Güney Amerika'da, büyük sorunların doğmasından kaçınarak o işlerini daha rahatlıkla yürütmek istiyor. Öte yandan burada kurduğu faşist rejimler dünya kamuoyunca

güçlükle benimsenebilir bir cinayet tablosu oluşturuyor: Can sıkmaya, kullanışsız olmaya yüz tuttular. Örneğin silahlanma siyasetini geliştirmek için Reagan'ın gereksinim duyduğu ABD yanlısı birçok Avrupa ülkesi Pinochet ve diğerlerinin cinayetleri karşısında karşılaştıkları güçlükleri artık saklamıyorlar. Bu durumda ABD yönetimi, halktaki huzursuzuğun Nikaragua'da olduğu gibi devrimci değişikliklere açılmasından önce bir "demokratik geçiş"e ön ayak olmayı yeğleyebilir. Yeter ki "geçiş" denetim altında tutulabilsin. Uzağa gitmeye gerek yok: Siyaset sahnesinden çekilmeyi ve seçimlerin yapılmasını kabullenmeden önce Uruguay'da askerlerin önerdikleri "koşullar"a tam da bu anlayış egemendi. Fakat emperyalistlerin yapmak istedikleriyle yapmayı başarabildikleri her zaman çakışmıyor. Burada işte yine daha önce andığım "güçler oranı" konusuna geliyoruz. Halkların birlik ve savaşım düzeyi belirleyici oluyor. Uruguay koşullarında bu sözlerim şu anlama geliyor: "Geçiş", 1973 öncesinde var olan dönemin bir tür "geri geliş"i midir, yoksa daha ileri bir demokrasiye doğru uzanıyor mu?

■ **Brezilya ve Arjantin'deki "geçiş"lerle bir karşılaştırma...**

□ Her karşılaştırma tehlikelidir. Tümümüz ortak hasım olan Amerikan emperyalizmiyle karşı karşıyayız; ancak her halk kendi özgün koşullarını ve özelliklerini dikkate alarak eylemini geliştiriyor. Uruguay diktatörlüğü diyalog ve seçimler sonucu son buldu. Hem de zora dayalı rejimin ölüm tarihi açık ve kesin olarak saptanarak. Demokratik güçlerin geniş anlaşması (concertacion) ve kaçınılmaz unsur olarak halk güçlerinin seferberliği çerçevesi içinde oldu bu. Sanguinetti ve yandaşlarının zaferi bir anlamda tüm halkın ortak zaferiydi. Diktatörlüğün düşmesine karşın, sendikaların da yer aldığı "Concertacion"un varlığını sürdürmesi ilginç. Kitleler eylem birliğini demokrasi koşullarında da, ülkenin barışçıl yeniden inşası alanında da sürdürmek istiyorlar. Her durumda geleceğe yönelik stratejimizi zenginleştiren yeni bir deneyim bu. □

CESAR VALLEJO

Türkçesi: Ülkü Tamer

KİTLE

Sona ermişti savaş,
asker ölmüştü, bir adam geldi yanına,
"Seviyorum seni; ölme!" dedi.
Ama asker dirilmedi.

İki kişi geldi sonra, yalvardılar:
"Bırakma bizi! Yürekli ol! N'olur diril!"
Ama asker dirilmedi.

Yirmi kişi, yüz kişi, bin, beş yüz bin kişi,
bağırarak geldiler: "Bunca sevgimiz var ölüme karşı!"
Ama asker dirilmedi.

Milyonlar toplandı başına,
hep birden konuştular: "Gitme kardeş, gitme!"
Ama asker dirilmedi.

Sonra bütün insanları yeryüzünün
koştu yanına; kederle baktı onlara asker,
doğruldu ağır ağır,
kucakladı ilk adamı, yürüdü gitti...

Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Borçları ve Baker Planı Üzerine

Suat Oktar

AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN DIŞ BORÇLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) dış borçlarındaki artış ciddi bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu ülkelerin dış borçları azalacağına tersine, hızlı ve sürekli olarak artış göstermektedir. Dünya Bankası'nın yayımladığı en son verilere göre, AGÜ'lerin dış borçlarının toplamı 1985'te 950 milyar dolar olarak gerçekleşirken, 1986 sonunda 1.010 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.[1] Buna göre 1985'te %4.6 oranında artan dış borçların, 1986'da yeniden yükselerek %6.3 gibi yüksek bir oranda artacağı tahmin edilmektedir.

Ayrıca borçların ülke ihracatına ve GSYİH'ya (gayri safi yurt içi hasıla) oranı da sürekli artmaktadır. Dış borçların mal ve hizmet ihracatına oranı 1977'de 126.7'den 1984'te 151.3'e GSYİH'ya oranı da 1977 yılında 24.9'dan 1984 yılında 36.3'e çıkmıştır.[2]

Bu borçların önemli bir bölümü Latin Amerika ülkelerine aittir. Latin Amerika ülkelerinin dış borçlarının toplamı tüm AGÜ'lere ait borçların %40'ına yaklaşmaktadır. Brezilya 102, Meksika 97.6 ve Arjantin de 47.6 milyar dolarla dünyanın en borçlu ülkelerinin başında gelmektedir.[3] Bu ülkelerin borçlarının önemli bir bölümünü de borç faizleri oluşturmaktadır. Ancak bugün Latin Amerika ülkeleri borç faizlerini bile ödemekte güçlük çekmektedir. Bu ülkelerin mal ve hizmet ihracatının %35'i borç faizlerinin ödenmesine gitmektedir. 1983 yılında borç faizlerini ödemek üzere Arjantin mal ve hizmet ihracatının %54'ünü, Brezilya %40'ını, Meksika %35'ini, Şili ve Peru da %33'ünü ayırmak zorunda kalmıştır.[4]

Kuşkusuz faiz oranlarındaki artış, borç servis yükünü de giderek artırmaktadır. Oysa 1970'li yıllarda nominal faiz oranları reel olarak sıfıra düşmüş, hatta negatif sınıra dayanmıştı. Bu durum borçlanmayı özendirmede önemli bir etken olmuştur. Ancak 1978 yılına kadar devam eden bu sürecin sonunda ABD'nin yüksek faiz uygulamasına geçmesiyle reel faiz oranları hızla artmıştır. 1974 yılında %7'nin altında bulunan LIBOR (London Interbank Offer Race) 1982 yılında %17'ye yükselmiştir.[5] Faiz oranlarındaki önemli ölçüde artışlar etkisini hemen göstererek borçların bir anda birkaç katına çıkmasına neden olmuştur. Nitekim faiz oranında %1'lik bir değişmenin borç yükünü 4 milyar dolar artırdığı belirlenmiştir.[6]

Öte yandan borç servisinin (taksit artı faiz ödemeleri), mal ve hizmet ihracatına oranı ise çok daha olumsuz bir tablo vermektedir. Borç/ihracat oranı Arjantin'de %70, Brezilya'da ve Şili'de %60 ve Meksika'da da hemen hemen % 50'dir.[7]

Böylesine ağır borç yükü altına giren Latin Amerika ülkeleri çok geçmeden ödeme güçlüğüne düşmüş ve dış koşulların olumsuz seyrinin de etkisiyle kısa zamanda borç ödeme kapasitelerinin sınırına varmışlardır. Bu sınıra varışı hızlandıran olumsuzluklar şöyle sıralanabilir: Kredi kurumlarından sağlanan fonlar kârlı yatırım alanları yerine cari açıkların kapatılmasına kullanılmış; arka arkaya gelen petrol şokları bu ülkelerin ucuz petrol ithal olanaklarını bütünüyle sınırlamış, dolayısıyla sanayilerinin petrole olan bağımlılıkları tüm döviz rezervlerinin petrol alımları için harcanmasına neden olmuş; dış ticaret hadleri bu ülkelerin aleyhine gelişme göstermiş ve sürekli kaynak kayıplarına uğramışlardır. Bunun yanında bu ülkelerden sanayileşmiş ülkelere doğru sermaye kaçışı da önemli bir olumsuzluk olarak belirtilebilir. 1975-1982 arasında Meksika'dan 26.5 milyar, Venezüella'dan 22 milyar, Arjantin'den 19 milyar dolar dolayında sermayenin ülke dışına kaçtığı tahmin edilmiştir.[8]

Sonunda bu olumsuzluklar beklenen kaçınılmaz sonucu getirmekte gecikmemiştir. 1982 yılında önce Meksika borçlarını ödeyemeyeceğini duyurmuş, bunu Brezilya ve Arjantin'in aynı yöndeki açıklamaları izlemiştir. Bu oluş uluslararası finans çevrelerinde bir anda panik yaratmış, borç ödemelerinin tıkandığını gören alacaklı bankalar

bir süre bu şoktan kendini kurtaramamışlardır.

Borç sorunu bu aşamaya ulaştığında borçlu ülkeler bir yandan alacaklı bankalarla ikili müzakerelere girişirlerken, öte yandan da kendi aralarında ortak bir politika belirlemek amacıyla zaman zaman bir araya gelmişlerdir. Nitekim son olarak 1984 yılında 11 Latin Amerika ülkesi Kolombiya'nın Kartegena kentinde toplanmış ve birbirlerini destekleme yönünde karar almışlardır. Bu toplantıda borçların uzun vadeye ertelenmesi taleplerinden, borçların yeniden gözden geçirilerek bir bölümünün silinmesine kadar çeşitli tedbirler önerilmiştir. Hatta bunlara son zamanlarda yenileri eklenmiştir. 1985 ortalarında Küba Devlet Başkanı Fidel Castro tüm üçüncü dünya ülkelerini borçlarını ödememeye çağırırken, Peru Devlet Başkanı Alan Garcia da ihracat gelirlerinin ancak %10 kadarını borç ödemelerine ayırabileceklerini belirterek sınırlı bir ödeme biçimi önermiştir.[9]

Ancak borçlu ülkelerin borç krizine karşı pratiğe geçirecek ortak ve somut politikalar ürettikleri söylenemez. Yapılanlar tekil düzeyde tepkilerden öteye geçmemiştir. Yalnız, içinde bulundukları borç krizinin ana sorumlusunun IMF'nin istikrar programları olduğu hepsinin ortak görüşüdür. Gerçekten de borçların bugünkü boyutlara ulaşması IMF'nin acı reçetelerinin sonucudur. Temelde dış dengeyi sağlamayı ve borçların düzenli ve sürekli olarak ödenmesini amaçlayan istikrar programlarının bu ülkelerde iktisadi ve toplumsal düzeyde çok yüksek maliyetlere yol açtığına kuşku yoktur. Ülkelerin iktisadi ve toplumsal dengelerinden bütünüyle soyutlanarak uygulanan bu programlar sonucunda büyüme durmuş, işsizlik artmış ve gelir dağılımı bozulmuştur. 1980-1982 arasında tüm AGÜ'lerde reel gelirler %10 kadar azalırken, işsizlik özellikle Latin Amerika ülkeleri için ciddi bir sorun olmuş ve Buenos Aires, Meksiko, Santiago gibi büyük kentlerde %20'ye ulaşmıştır.[10]

Borç krizi, ülkeleri iktisadi iflasa sürüklerken, toplumsal patlamaları da beraberinde getirmektedir. Bugün başta Latin Amerika ülkelerinde olmak üzere, tüm borçlu AGÜ'lerde yaşanan kaos siyasal yapıyı da tehdit edecek boyutlar kazanmaktadır. Nitekim Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA); «Latin Amerika'da toplumsal toleransın kritik sınırlarına yaklaşıldığına»[11] dikkat çekerken, Arjantin Devlet Başkanı Raul Alfonsin de; «borçların, büyümenin durdurulması ve halkın refahını düşürmek pahasına ödenebileceğini sananların aldandıklarını, zira daha fazla özveride bulunma olanağının kalmadığını»(12) söylerken bu gerçeği vurgulamaktadırlar.

BAKER PLANI'NA DOĞRU

AGÜ'lerin bu tepkileri, borç krizine çözüm getirecek bir başka deyişle borçların düzenli olarak geri ödenmesini sağlayacak girişimlerin başlatılmasına neden olmuştur. Kuşkusuz bu girişimlerin en önemlisi ABD Hazine Genel Sekreteri James Baker'in adıyla anılan Baker Planı'dır. 1985'in Ekim ayında Seul'de toplanan Dünya Bankası ve IMF ortak toplantısında Baker tarafından sunulan bu planla,[13] borçlu ülkelerin borçlarını ödeyeceklerini garanti etmeleri durumunda kendilerine ödeme kolaylıklarının sağlanacağı ilke olarak kabul edilmektedir. IMF yerine Dünya Bankası'nın rolünü ön plana çıkaran Baker Planı aynı zamanda IMF istikrar programlarına da bir alternatif olarak sunulmaktadır. Böylece IMF'nin, AGÜ'ler üzerinde yitirdiği prestij kurtarılmaya ve bıraktığı olumsuz izler silinmeye çalışılırken, borçlu ülkelerin tepkilerinin de ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

«Sürekli Büyüme İçin Program» alt başlığını taşıyan Baker Planı [14], 1986-1988 arasını kapsayan üç yıllık süre içerisinde ticari bankaların, plan kapsamına giren borçlu ülkelere açacakları kredilerde 20'şer milyar dolarlık net artışı öngörmektedir. Bu miktar, bankaların kredi limitlerindeki yıllık %2.5-3 arasındaki artışa eşittir. Yine plan gereği, çok yönlü kalkınma bankalarının kredi limitlerinde 18 milyar dolardan 27 milyar dolara varan %50'lik artış söz konusu olacaktır. Dünya Bankası ise toplam kredinin %65-70'ini sağlayacaktır.

Baker Planı şu an 10'u Latin Amerika ülkesi (Brezilya, Meksika, Arjantin, Venezüella, Şili, Kolombiya, Peru, Ekvator, Uruguay, Bolivya) olmak üzere Filipinler, Yugoslavya, Nijerya, Fas, Fildişi Sahili dahil 15 ülkeyi kapsamaktadır. Listeye dahil ülkelerin borçlarının toplamı 432 milyar dolar olup, bunun 345 milyar doları Latin Amerika ülkelerine aittir. Liste genel olarak en borçlu ülkeleri kapsamakla birlikte, borcu fazla olmayan ancak ödeme güçlüğü içinde bulunan ülkeleri de içermektedir. Bu nedenle plan kapsamına karşı çıkılmakta, Mısır gibi ağır borç yükü altında bulunan ülkelerin yer almaması eleştirilmektedir. Bununla birlikte planın oldukça esnek olduğu, her an durumu kötüleşen ülkelerin listeye dahil edilmesinin ya da durumu iyileşen ülkelerin liste dışına çıkarılmasının söz konusu olacağı belirtilmektedir.

Baker Planı, borçlu ülkelerde halen uygulanan IMF'nin «yapısal uyum» programlarına bağlı politikaların yanında, bunlara ek olarak çeşitli yaptırımları da beraberinde getirmektedir. Plan genel olarak;[15] kamu kesimine daha az, buna karşı özel kesime daha çok ağırlık verilmesini, tasarrufların akışkanlığını sağlayacak ve yatırım artışını kolaylaştıracak vergi ve işgücü piyasası reformları ile finans kurumlarının geliştirilmesini, doğrudan yabancı yatırımları ve sermaye girişlerini özendirecek dış ticaretin liberalize edilmesi gibi önlemlerin alınmasını içermektedir.

Uluslararası finans çevrelerinin Baker Planı'na yaklaşımları ise oldukça değişiktir. Plan temelde olumlu karşılanırken, özellikle ticari bankaların ihtiyatlı davranmaya çalıştıkları gözlenmektedir. Dünya Bankası'nın IMF'nin yanında aktif bir rol üstlenmesi, bir başka deyişle IMF'nin devre dışı bırakılması ticari bankalarda endişe yaratmaktadır. Hatta bankalar, Baker Planı'yla, IMF'nin görevinin yalnızca kredi değerlendirmesi yapan bir kurum olmaktan öteye git-

meyeceğini öne sürmektedirler. Baker ise tersine, IMF'nin sürekli merkezi bir rol oynayacağını ve denetim gücünün daha da artacağını belirtmektedir.

Gerçekten Baker Planı, IMF istikrar programlarıyla büyük ölçüde çelişmemektedir. Hatta getirdiği yükümlülüklerle borçlu ülkelerin daha çok dışa açılmasını, yabancı sermaye girişini özendirecek önlemlerin artırılmasını ve halk kitlelerinin giderek daha çok özveride bulunmasını öngörmektedir.

BAKER PLANI ÇÖZÜM OLABİLİR Mİ?

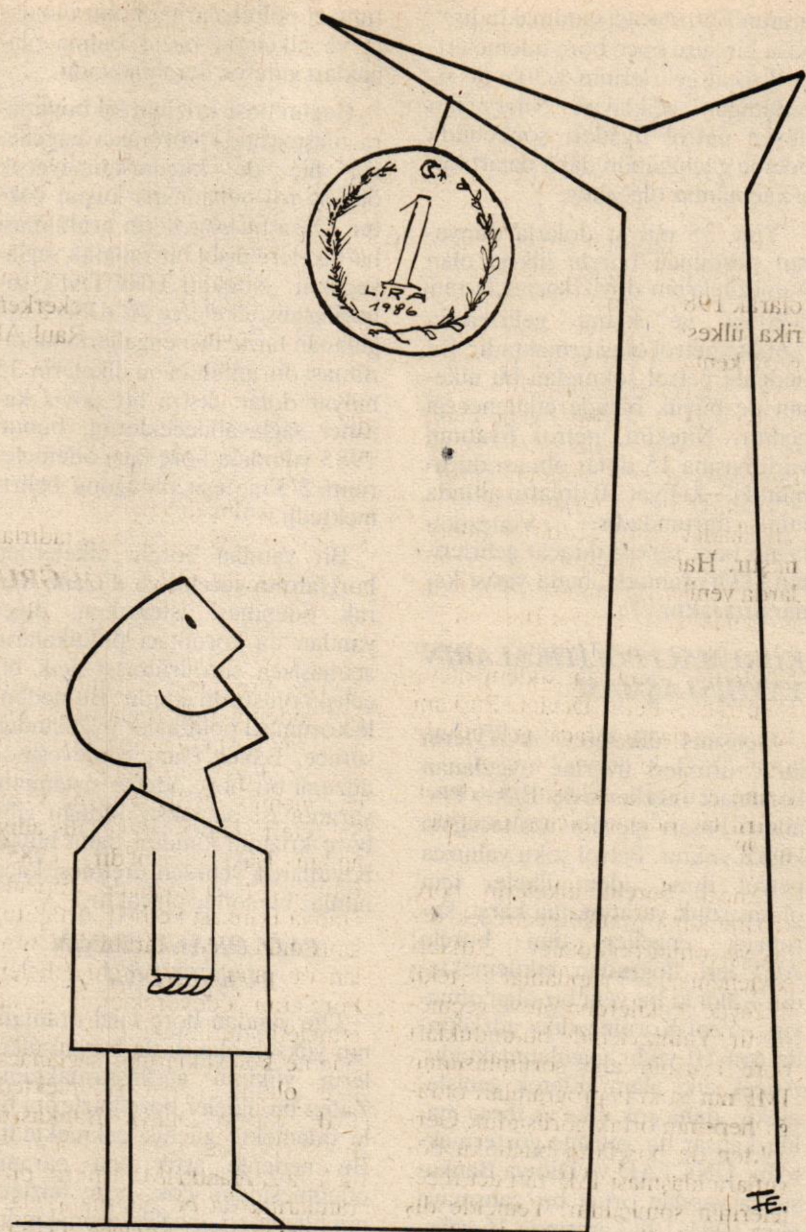
Baker Planı'nın uygulamada işlerlik sağlaması ve borç krizine çözüm getirmesi pek olası görünmemektedir. Üstelik planın yaşama geçirilmeye çalışılacağı bile şüphelidir. Alacaklı ticari bankaların kendilerine yeterince güvence verilmediğini öne sürerek planı benimsemede istekli görünmemeleri ve borçlu ülkelerin yeni yükümlülükler altına girmek istememeleri uygulamanın başlamasını geciktirmektedir.

Planın uygulanması durumunda bile, borçlu ülkelerin beklentilerinin gerçekleşmesi hiç de kolay olmayacaktır. Zira, iktisadi koşulların sürekli bu ülkeler aleyhine gelişme göstermesi ve gelişmiş ülkelerin bu koşulların sürmesinden yana olumsuz politikaları borç krizinin daha uzun bir süre gündemde kalmasına yol açacaktır.

Temelde, Baker Planı'nın borç krizine çözüm getirmesini büyük ölçüde engelleyecek etkenleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür: a) petrol şokunun getirdiği maliyet; b) korumacı politikaların yaygınlaşması; c) faiz oranlarının yüksekliği.

PETROL ŞOKUNUN GETİRDİĞİ MALİYET

1986 yılı başından itibaren petrol fiyatlarının hızla düşmesiyle ortaya çıkan yeni petrol şoku, bu krizi daha da ağırlaştıracak etkiler yapacaktır. 1985 Kasım ayında varil başına 30 doların üzerinde olan ham petrol fiyatı 1986 Şubat ayında 15 doların, Mart ayında da 10 doların altına inmiştir. Kuşkusuz bu şoktan en çok etkilenen de petrol ihracatçısı borçlu ülkeler olacaktır. Nitekim Meksika, Nijerya ve Venezüella gibi borcu yüksek olan petrol ihracatçısı ülkelerin durumu oldukça kritik görünmektedir. Bu olumsuzluk özellikle ihracat gelirlerinin %70'ini petrolden sağlayan Meksika için söz konusudur. Yapılan bir hesaplamaya göre, varil başına fiyatta 1 dolarlık bir düşme bu ülkenin yıllık döviz kazancını 500 milyon dolar azaltmaktadır.(16)

Ferruh Doğan

Bir diğer değerlendirmeye göre, petrol fiyatının 15 dolar düzeyinde kalması durumunda Meksika'nın petrol gelirlerinden uğrayacağı kayıp 6.2 milyar dolar, fiyatın 10 doların altına düşmesi durumunda ise bu kayıp 8.8 milyar dolar olacaktır.(17)

Nijerya'nın durumu da pek parlak değildir. Bugün 20 milyar dolar borcu bulunan Nijerya döviz kazançlarının %95'ini petrolden sağlamakta ve kazancının her yıl %35-40'ını borç servisi ödemelerine ayırmaktadır. 1986 yılında ise bu

oranın %60 olacağı sanılmaktadır.[18] Kısa bir süre önçe borç ödemelerini ihracat gelirlerinin %30'u ile sınırladığını açıklayan Nijerya'nın düşen petrol fiyatları sonucunda ödeme güçlüğünün daha da artması kaçınılmaz olacaktır.

Yine 35 milyar dolarla dünyanın dördüncü borçlu ülkesi olan Venezüela'nın döviz kazançlarının %90'ını ve kamu gelirlerinin %60'ını petrol oluşturmaktadır. Bu nedenle petrol şokundan bu ülkenin de büyük ölçüde etkileneceği açıktır. Nitekim, petrol fiyatının varil başına 15 dolar olması durumunda —ki fiyat 10 doların altında inmiş durumdadır— Venezüella'nın borç servisi ihracat gelirlerinin 1/3'ü oranında, hatta yarısı kadar artacaktır.[19]

KORUMACI POLİTİKALARIN YAYGINLAŞMASI

Gelişmiş ülkelerce AGÜ'lerin ihraç ürünleri üzerine uygulanan korumacı engellerin de, Baker Planı'nın başarı şansını azaltacağına kuşku yoktur. Petrol şoku yalnızca petrol ihraç eden ülkeler için olumsuzluk yaratmasına karşı, korumacı engeller tüm borçlu AGÜ'leri doğrudan etkilemektedir. Kaldı ki bu yeni bir olgu olmayıp, «Yeni Korumacılık» adı altında son 10 yıldır uygulanmaktadır. Ancak etki alanı giderek genişlemekte, daha çok ülke ve ihraç malını kapsar bir gelişme göstermektedir. UNCTAD ve Dünya Bankası'nca yapılan ortak bir çalışmaya göre 1981-1983 arasında 16 gelişmiş ülkenin, AGÜ'lerden ithal ettikleri 34 ürüne tarife dışı engellerle çeşitli sınırlamalar getirdikleri saptanmıştır.[20]

Bilindiği üzere AGÜ'lerin büyük çoğunluğunun ihraç ürünleri, temelde tarımsal ürün ve hammadde gibi gelir ve talep esnekliği düşük olan ürünlerdir. İhracatın bu nitelikteki ürünlerden oluşması (üretimlerinin doğası gereği) elde edilen döviz kazançlarının yıldan yıla değişiklik göstermesine neden olmaktadır. Yarı sanayileşmiş borçlu ülkelerin (Brezilya, Güney Kore gibi) sanayi ürünleri ihracatı ise, gelişmiş ülkelerin örtük ya da açık olarak uyguladıkları aşırı korumacı politikalarına konu olmakta ve ülkelerin pazar bulma olanakları giderek daralmaktadır.

Bugün borç krizinin bu boyutlara ulaşmasında korumacı engellerin hiç de küçümsenmeyecek ölçüde rol oynadığına kuşku yoktur. Oysa bu engellerin azaltılması bu ülkelere nisbi bir rahatlık sağlayacaktır. Nitekim UNCTAD, sanayileşmiş ülkelerce AGÜ'lere uygulanan tarife dışı engellerin kaldırılması durumunda bu ülkelerin 35 milyar dolar ekstra bir döviz kazancı sağlayabileceklerini, bunun 1985 yılındaki borç faizi ödemelerinin 2/5'ine eşit olduğunu belirtmektedir.[21]

Bir yandan borçlu ülkelerden borçlarının sürekli ve düzenli olarak ödenmesi istenirken, diğer yandan da korumacı politikaların acımasızca sürdürülmesi açık bir çelişki oluşturmaktadır. Bu nedenle korumacı politikalar uygulandığı sürece, Baker Planı çerçevesinde düzenli bir borç ödeme sisteminin yaratılması olanaksız olduğu gibi, borç krizinin kendini daha büyük boyutlarda yeniden üretmesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktır.

FAİZ ORANLARININ YÜKSEKLİĞİ

Öte yandan borç faizi oranlarının yüksek olması da borçlu ülkelerin yükünü ağırlaştırmaktadır. Zaten bu ülkeler borç faizlerini bile ödemekte güçlük çekmektedir. Bu nedenle artık ana paranın ödenmesinden çok, borç faizlerinin ödenmesi öncelik taşımaktadır. Uluslararası finans piyasalarında borç üzerine uygulanan LIBOR oranı hâlâ yüksek bir düzeydedir. 1983 yılında ortalama %9.9 olan bu oran 1984 yılında %11.2'ye yükselmiştir.[22] Ve bu eğilim giderek devam etmektedir.

Alacaklı ticari bankaların faiz oranlarının düşürülmesi yönünde ise hiçbir girişimleri bulunmamaktadır. Hatta Baker Planı'nda bile bu konuya getirilmiş bir açıklık yoktur. Bu oluş borçların geri ödenmesinin tıkanmasından ve borç krizinin devamından başka bir anlam taşımamaktadır. Nitekim F.Almanya Maliye Bakanı Gerhard Stoltenberg'in de belirttiği gibi, cari faiz oranları düzeyi düşürülmediği sürece, borç krizinin çözümlenmesi ve dolayısıyla Baker Planı'nın işlemesi mümkün olmayacaktır.[23]

Sonuç olarak; Baker Planı borç krizine bir alternatif değildir. AGÜ'lerin içinde bulundukları bunalım hazır reçetelerle çözümlenemez. Bu bunalımda dışsal etkenlerin payı büyük olmakla birlikte, temelde sorun yapısaldır. Bu nedenle AGÜ'ler, bu sorunu aşma yönünde kendi özgüçlerini harekete geçiremedikçe, alternatif olarak önerilen reçeteler de sürekli yinelenecektir.□

---

(1) *Financial Times* March 27, 1986.
(2) International Monetary Fund, *World Economic Outlook*, April 1985, s. 266, Tablo 48'den.
(3) *Euromoney*, March 1986, s. 52.
(4) Eduardo Wiesner, «Domestic and External Causes of the Latin American Debt Crisis», *Finance and Development*, vol. 22, No. 1, March 1985, s. 24.
(5) Bahram Nowzad, «Debt in Developing Countries: Some Issues for the 1980, s», *Finance and Development*, vol. 19. No. 1, March 1982, s. 15.
(6) *Financial Times*, March 24 1984.
(7) A. David Knox, «Resuming Growth in Latin America», *Finance and Development*, vol. 22, No. 3, September 1985, s. 16.
(8) Bkz. *Fortune*, December 23 1985.
(9) *The Economist*, August 17 1985, s. 13.
(10) Pedro-Pablo Kuczynski, «Latin American Debt: Act Two», *Foreign Affairs*, Fall 1983, s. 22.
(11) *International Herald Tribune*, August 4-5 1984.
(12) *Financial Times* April 3 1984.
(13) *The Wall Street Journal*, October 8 1985.
(14) *Euromoney*, December 1985, s. 122-131.
(15) *The Wall Street Journal*, October 9 1985.
(16) *The Economist*, January 11 1986, s. 71.
(17) *The Economist*, February 1 1986, s. 71.
(18) *The Economist*, January 11 1986, s. 72.
(19) *South*, April 1986, s. 79.
(20) *South*, February 1986, s. 33.
(21) *a.g.k.*, s. 35.
(22) A. David Knox, *a.g.m.*, s. 17.
(23) *The Wall Street Journal*, October 9 1985.

Resim Resmi Bir Şey Değildir

Can Yücel

Elif Naci'ye

Resim, ressamın görmüş olduğu ve görüp göreceği, ister suretli, ister suretsiz olaylardan yararlanarak, kurduğu birikim içinde, bütün vücudunu fırçada ve malada yoğunlaşmışçasına kotararak kurduğu yoğun çizgi, nesne, yapıttır. Bunun resmiyetnen ilgisi yoktur. O kadar yoktur ki (belki ben tarihleri ve adları karıştırabilirim), Lizst piyano çalarken konuşmalar üzerine çalmayı keser, niye sustuğu sorulduğunda Milano Kralı'na hitaben «Haşmetbena konuşurken tebaasına susmak düşer» demiştir.

Bu resim denen bir putun (ki islamca öyledir) hâlâ laik cumhuriyetimizde ne kadar değişik ölçülerle ve özgürlüklerle kurulabileceğine inanmamışlıklardan kaynaklanmaktadır. Eğer biz turizmi bizim veya resmi daireler tarafından çizilmiş daireler halinde görmede diretirsek ve çakıl taşlarıyla, yani inşaat malzemeleriyle yapılmışlığına bakarak kendi temsilimizin en büyük sanat eseri olduğuna inanırsak; sade ortaya çıkan eserleri değil, kendi hakkımızdaki anıları da sakatlamış oluruz.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bunun ders alınacak ilginç örnekleri vardır. İbrahim Çallı'dan başlayalım, iki büyük Cumhurbaşkanımızı içererek: Bir tarihte Atatürk, Çallı'nın Etnografya Müzesi'nde düzenlenmiş bir sergideki resmini inceleyerek Çallı'ya sormuş, demiş ki: «Çallı, bakıyorum, bu resimde beş tane at var, dört de süvari; beşinci süvari nerde kalmış?» Çallı'nın cevabı şu: «Sayın kurtarıcımız, öbür süvari tepenin arkasında kalmış.»

İkinci örnek de, Bedri Rahmi Eyüboğlu tarafından yine Çallı'dan naklen anlatılmış bir öyküdür:

Çallı'nın eli sıkışmış. Arkadaşları vasıtasıyla Çankaya'ya uçurulan bir haber sonucunda, Ankara'ya toplayıp götürdüğü resimleri koltuğu altında gittiği Karpiç Lokantası'nda, Aka Gündüz'ün de dahil olduğu bir masadan garsonlar tarikiyle çağrıldığı davet üzre arabaya binip Köşk'e vardığı zaman, Köşk yaveri tarafından Cumhurbaşkanımızın meşgul olduğu gerekçesiyle baştan savılmış ve ertesi günkü bir randevuya intizar etmiş... Nasıl oluyor ki, Köşk idaresi Çallı'ya bir araba bulamamış, o yüzden de Çallı, birden başlayan yağmurun altında, resimleri koltuğunda, Çankaya'dan iner olmuş. Neden sonra sırılsıklam Karpiç'e vardığında, Çallı'nın getireceği resimlerin satış parasıyla eğlenme beklentisinde olan arkadaşları hayal kırıklığı, Çallı ise bir büyük öfke içindeymiş. Çallı bu öfkeyle İsmet İnönü'ye atıp tutarken, birisi, Cumhurbaşkanının namütenahi sanat meraklısı olduğunu, hatta bir hafta önce **Dostum Mozart'**tan bir prelüd çalan bir piyanistimize —ki Mithat Fenmen olabilir— altın bir saat hediye ettiğini söyleyerek Çallı'nın bu infialine itiraz ettiğinde Çallı şöyle demiş, rivayet edilir. (Bu anlatacağım ve anlatmakta olduğum fıkra, hiçbir zaman İsmet İnönü'ye, en azından bir vücut alilliği yüzünden nakise sayılmamalıdır.) Tekraren, Çallı demiş ki: «Bre kardeş, madem sağırlar musikiden anlayıp musikiyi takdir ediyorlar, o halde biz ressamlar olarak, başımıza kör bir cumhurbaşkanı getirmeliyiz.»

Hikaye odur ki, ertesi günü Çallı, İsmet İnönü tarafından kabul edilmiş ve resimlerini İsmet İnönü'nün beğenisine sundukta, İsmet Paşa Çallı'nın getirdiği resimleri önünde duran masaya serip birer birer seyre başladığı zaman Çallı: «Paşam bunlar muharebe paftası değil resimdir» demiş ve kapının kenarına dayayıp İsmet İnönü'nün seyrine sunmuş. Bunda da Paşa'nın hiçbir itirazı olmamış. Nitekim bunun üzerine Paşa, Çallı'ya İkinci Dünya Harbi içindeki onca meşguliyetine karşın 25 gün poz vererek yaptırdığı resmin (ki bu resim, resmi daireleri resmen yıllarca süslemiştir) karşılığı olarak verdiği parayla, Çallı, nedense bir ressam kaprisi olarak Heybeli ile Sait'in Burgaz Adası arasındaki o güzelim Kaşık Adası'nı satın alıp, bu ikrama sanatçı gönlüyle cevap vermiştir.

Çallı'nın belki de Heybeli'de gömülü bir tarihçi arkadaşına yakın olmak için aldığı bu ada, halen bir musevi tarafından (çok hatır bilen bir kişi olması lazım) ağaçlandırılmış ve imar edilmiş bulunmaktadır.

Resim, resmi bir şey olmadığı gibi, ne resmiyet, ne de üniformalarla yargılanır. Nitekim bizim resmimiz olan **Hat Sanatı**, Hamdullah ve Yesari ustalar eliyle, dinimize, imanımıza, yani sanatımıza, ki bu yaşamın kendisidir; emniyet edildiğinde, sultanlarımız tarafından bile büyük bir tevazuyla baş köşelere getirilmiştir.

Bu iş bu kadar öyledir ki, Abdülmecit'in kendi tarafından yapılan resmi bile, müzelerimizde sadece bir antikadır.

Resmen resim yapılmadığı gibi resmi resim de yapılmaz. □

Brecht Bir Siyaset Bilimci mi?

Uğur Kökden

Brecht'i bir siyaset bilimci olarak düşünmek, elbette güç. Hem çok güç! Bununla birlikte, dilimize yeni kazandırılan *Günlüğü*'yle —Arbeit Journal—[1] ünlü Alman oyun yazarını bu gözle görmek hiç de olanaksız değil. Çağını günü gününe yansıtan bu notlarında, Brecht, savaşın en çetin ve karanlık dönemlerinde bile ayakta tuttuğu iyimser uzgörüş, getirdiği sağlıklı çözümleme ve yorumlarla, şaşırtıcı bir biçimde dikkatleri üstüne çekiyor. Özellikle Sovyet-Alman Paktı'na, Polonya'nın Dördüncü Paylaşımı'na ilişkin yaklaşımları, günümüzde bile çok sayıda siyaset bilimcimizin ağzını kapatacak —ya da kocaman açtıracak— ölçüde anlamlı. Değerli. Nice "şan" ve "kitap" sahibi öğretim üyesinin kulakları çınlasın!..

Evet, 1939 Eylül'üyle başlayan notlar, gerçek anlamıyla bir siyaset bilimi dersi. Başta, o yıllar yansızlığının nasıl saldırgandan yana bir siyaset olduğunu ortaya koyuyor, *Günlük*'ün sahibi: "Baskının arttığı zamanlarda/kimisi, (...) cinayetlere ilişkin gerçeği/artık söylememeye karar verir./(...) Kanlı cinayetlere gözünü kırpmadan bakan/doğallık görüntüsü ekler/o cinayetlere..."

Örneğin İsveç, sonra İsviçre, sözümona Batı demokrasileri...

Brecht'e göre, 1939 yılı sona ererken, Avrupa'nın siyasal tablosu insana 1918'in yinelendiğini düşündürüyordu. Şu ayrımla ki, SSCB'ye karşı saldırgan bir tutum, yeni bir öğe olarak gelip var olan tabloya eklenmişti. Ama, tüm bunlardan daha önemlisi, o çok ağır ve uzun geçen karabasan yıllarında, ufkun umutsuzlukla karardığı bir sırada, yoğun karanlıkta, Brecht'in geleceğe dönük som inancı. Sarsılmaz güveni. "Sezar'ı yazarken, şimdi anlıyorum ki, bir an için bile, 'ne olmuşsa öyle olması zorunluydu' diye inanmamak gerek". Bir adım daha ötede, saldırı ve başarısının doruğundaki bir Hitler'in sonu için söyleyebildikleri son derece çarpıcı, kuşkusuz: "Hitler yaptıklarını çok pahalıya ödeyecek, bunda hiç şüphe yok!" O sırada takvim, 18 Eylül 1939'u gösteriyor.

Nisan (1941) başında, yazar defterine, "dünyanın soluğu kesildi yine" diye not koymuş. Almanlar, Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırmışlar birkaç gün önce. Nazi ordusu Selanik'e doğru yürüyor. Finlandiya'da gerilim tehlikeli bir düzeye tırmanmış. Sovyet-Alman ilişkilerinde gerginlik artıyor. Doğu Cephesi'nde de savaşın patlak vereceğini gösteren ilk işaretler birbirini izlemekte.

Ancak, bu tarihten yaklaşık daha bir yıl önce, Brecht'in Avrupa'nın siyasal-askeri tablosunu nasıl büyük bir açıklıkla gördüğünü saptıyoruz; Haziran 1940 notlarında, Fransa denkleminde yer alan bilinmeyenlere değiniyor: "Fransız Generalleri savaşı öyle hantalca, öyle gayretsiz, öyle hayınca bitirdiler ki, Fransız siyaset adamları da tıpkı böyle başlamışlardı."

Sezar'a benzettiği Hitler'in savaş korkutmaları başlayınca, onun ayağına düşen Fransız egemen sınıfı hakkında, Brecht hem acımasız hem gerçekçidir. 1938 yılı notları, sözgelimi, daha da karamsar: "Egemen sınıflar yalnızca soygun savaşları yapar. Yalnızca kendi yaptıkları ve kendilerinin olarak sürecek bir soygunun savunmasında yer alırlar; yoksa, vatanlarının savunmasında değil. Hem onlar ülkelerini niye savunsunlar? Onların değil ki, o vatan."

Savaş daha patlar patlamaz, ilk günlerin kargaşasında bile, Brecht, Günlüğü'ne yazdığı küçük notlarla büyük çelişkileri rahatça ortaya dökmeyi başarabilmiş. Ona göre durum, dehşet verici bir tiyatro oyununa benzer: "Naziler savaş istiyor, Alman halkı istemiyor. Fransız ve İngiliz Hükümetleri savaşı istemiyor, ama Fransız ve İngiliz halkları Hitler'in durdurulabilmesi için savaştan yana."

Saldırıya ve ihanete uğrayan bahtsız Polonya'ya gelince, bu örnekte gözlerden kaçan bölüm buzdağı gibi büyük ölçüde su altında saklı. SSCB'yle imzalanan Saldırmazlık Paktı'nın savaştan tam bir gün önce onaylanmasıyla, artık İngiltere açısından Polonya'nın gözden çıkarılması tüm anlamını yitirmiş olacaktı. Öyle de oldu. Sovyet-Alman Paktı, Hitler'in doğuya yürüyüşünü kolaylaştırma çabalarını da —en azından bir süre için— geçersiz kıldı. İşte, bu nedenle, asıl o zaman, Başbakan Chamberlain'ın temsil ettiği İngiliz büyük burjuvazisi adına yenilgi çanları çalmaya başladı. Batı'da, evet, savaş ilan edilmişti; ancak barış egemendi. Fransa ve İngiltere, Polonya'nın durumunu hafifletmek için hiçbir ciddi savaş eylemi içine girmiyorlardı. Gerçekten, Batı için garip bir savaştı (une drôle de guerre), bu.

1942 İlkyazı gelip çattığında, Brecht, *Çalışma Günlüğü*'ne, "on yıldır ilk kez çalışamıyorum" diye bir not koyar. "Yerin altındayım sanki. Smolensk Savaşı'nın sonucunu bekliyorum." 5 Nisan gününün birkaç sözcüğe sığan açıklaması, tüm zamanlara ışık düşürür: "Smolensk için verilen savaş, aynı zamanda şiirin de yazgısıdır." Sonunda, savaş ikinci yılını bitirirken, karanlıkları delercesine, "silah altında durmaz/sonsuza kadar halklar" diyen de o şiir değil mi?..

Brecht'in günlüklerinde özellikle iki noktayı birbirinden özenle ayrı tutmaya çalıştığı dikkati çekiyor: Bir yanda Alman halkı, öbür yanda Nazi yönetimi ve ona bağlı, destek veren kesimler. «Gerçek bir Alman demokrasisi olmadan, Alman yazarına göre, kalıcı bir dünya barışı da kurulamaz.» Bu gerçek, bugünün de doğrusu. Öte yandan, Brecht, Almanya'nın kurtuluşunu ulus olarak değil de halk olarak gerçekleştirmesi gerektiği inancında. Çünkü, «Almanlar, dünya egemenliğini elde etmek için 'ulusçuluk' oyunu oynayınca, ortaya kokmuş bir nasyonal-sosyalizm çıkmış oldu.» Bununla birlikte, bir Alman olarak, yazar, fenalığın kökenine doğrudan parmak basmaktan da çekinmiyor: «Alman halkı bu savaşı kabullenmek zorundaydı; çünkü, —başka şeyler yanında— savaşlara da gereksinim duyan bir sistemi kabullenmişti daha işin başında». Sorun, açık ki, zamanında tepki göstermek sorunu.

Günlük'de adım adım günler birbirini kovalarken, «Karabasan Gecesi»nin şairi Brecht'in dizelerine katılmamak olası mı? «Gelip geçicidir bütün Hitler'ler / Halktır, Alman halkıdır kalıcı olan!» Tıpkı, her dönem ve her coğrafya için halkın kalıcı olduğu gerçeği gibi.

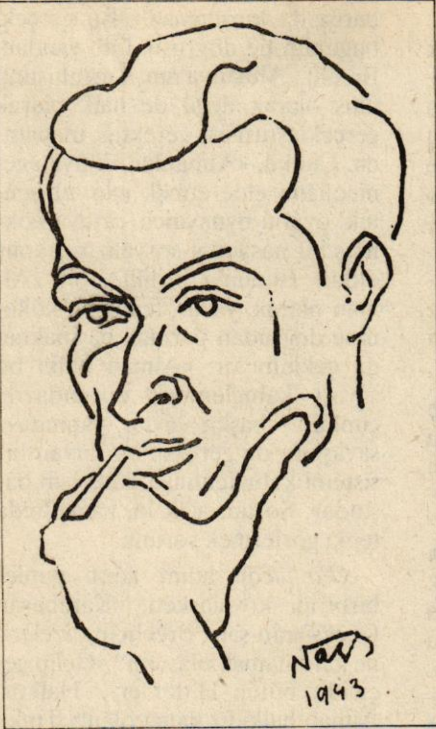
Ve, Smolensk'ten bir yıl bir ay, bir hafta sonra.

Birbirini izleyen gelişmeler: Alman yönetmeni Fritz Lang'ın ünlü filmi *«Cellatlar da Ölür»*ün gösterime girmesi. Özgün öyküsü Brecht ve Lang imzalarını taşıyan bu film, bir bakıma, peygamberce bir öngörüyü dile getirir. Yazara da uzun bir soluklanma sağlayan bu maddi başarının ardından, *Ağustos 1943 Bildirisi* kendini gösterecektir. Başlıbaşına önemli bir siyasal girişim olan bu hareket, ABD'de yaşayan Alman yazar, sanatçı ve bilim adamlarının savaşa karşı ortak tutumu olarak tanımlanabilir. Bir bakıma, sürgündeki Hitler karşıtlarının birleşmesiyle eylemin siyasal belgeye dönüşmüş son aşaması. Direnişin saati. Zaferin öngünü. Halkların ve haklarının yeniden doğuşu, kabul edilmesi.

Sözü, SCHWEYK oyunundaki Moldav Şarkısı mühürlesin; «Değişmek içindir / en güçlünün büyük hesapları da tutmaz sonunda / dolar gecenin saati, elbet gün gelir.» □

24.4.1986

(1) ***"Brecht'le Yaşamak"*, derleyip çeviren: Yılmaz Onay, Kalem Yayınları, 1985, Ankara.**

Desen: Nâzım Hikmet

Orhan Kemal'in ölümünün 16. yılında Türk edebiyatına katkılarını saygıyla anıyoruz

Orhan Kemal'in Mektubu

Orhan Kemal

İstanbul'a taşınmasından bir iki hafta sonra tanıdım ***Baba Evi*** *ve* ***Avare Yıllar*** *yazarını. Burgazadada otururduk o yıllar. Cumartesileri aydın, sanatçı dostların gelmesi gelenekselleşmişti. Yaza dönüşen bir bahar sabahı Lütfi Erişci, Şükran Kurdakul, Fethi Naci ve öteki arkadaşların yanında, orta yaşlı, fötrü yana eğik, kaytan bıyıklı Orhan Kemal de vardı. O gün başlayan dostluğumuz dört yıl oldukça yoğun sürdü.* ***Dünya*** *gazetesinin sanat-kültür sayfasını A.Benk'le birlikte hazırlarken ben de düzenli olarak müzik eleştirileri yazıyordum. Bana onur veren bu birliktelik, pekiştirdi yakınlığımızı.*

Önce yarım yıl için tasarlanmış bir bilimsel araştırma dolayısıyla 1954 yaz başında Freiburg Üniversitesi'ne giderken, niyetim orada da yazın-sanat uğraşımı sürdürebilmekti. Nitekim gider gitmez bölge gazeteleri, dergileri ile ilişki kurdum. İlgilendiler; özgün yazı, çeviriler istediler. O. Kemal'in kimi öykülerini çevirmekle işe girişmek doğru göründü. Kendisinden kitaplarından yollamasını, yaşamöyküsünü özetlemesini istedim. İlişikteki mektup ona yanıttır, resimlerle birlikte.

Fakat asıl mesleğimle ilgili çalışmalar öylesine birdenbire yoğunlaştı ki niyetlerimi gerçekleştirmeye elim varmadı.

Beş yıl sonra dönüp, askerliğimi bitirince, İstanbul'a temelli yerleşince görece seyrek de olsa dostça ilişkimiz sürdü kendisi ile. Kimi kez L.Erişci'nin dükkânında saatler boyu ayaküstü söyleştik, kimi kez Sirkeci Garı'nın aşevinde yaşlı yürekleri sarmalayan genç filizlerden yakındık.

Son gördüğümde üç beş haftalık bir meslek gezisine çıkmak üzere idim. Kısa konuşabildik. Yaşlanmayı engelleyici, hatta gençleştirici sağaltım olanaklarını bu inceleme gezisi boyunca adamakıllı araştırmamı tembihledi. Dönüşümde konuyu derinlemesine tartışmak üzere kucaklaştık. Dönüş yolumda, bir kaç saatliğine Sofya'da yaşlı bir meslekdaşıma uğramıştım. O gün hastanenin kalp-dolaşım bölümünde bir Türk yazarın öldüğünü söyledi. Adını anımsayamadı.

Ne bilirdim Orhan Kemal'in söz konusu olduğunu.

Otuz iki yıl önce yazdığı mektubu, ayraç içinde geçen son dört yılımdan sonra, dosyalarımı yeniden gözden geçirirken birkez daha okudum. İçeriği ilginç geldi ve kendime saklamak yerine yayımlamayı yeğledim.

Metin ÖZEK

Unkapanı, 26/8/1954

Kardeşim Metin,

Mektubuna derhâl cevap vermiş, hatta bir de, son çıkan hikaye kitabım (Grev)i yollamıştım. Bilmem aldın mı?

Şimdi de istediğin fotoğraflarla hayatımın kısa hikayesini ve (Baba Evi - Avare Yıllar - Ekmek Kavgası - Sarhoşlar - Çamaşırcının Kızı - Murtaza - Cemile-72'nci Koğuş - Bereketli Topraklar Üzerinde) isimli roman ve hikaye kitaplarımı yolluyorum. Bir de son aylarda Dünya gazetesinde birinci cildi yayınlanan (Vukuat Var) isimli romanım var. İkinci cildi de tefrika edildikten sonra kitap halinde basılacak, tabi yollarım.

Üst yanı senin bileceğin şey. İstediklerini dilediğin gibi tercüme eder, yayınlarsın.

Şimdi, gelelim hayatımın kısa hikâyesine:

...

1914 yılında, Çukurova'da Ceyhan kasabasında doğmuşum. Babam eski İttihatçılardan avukat Abdülkadir Kemali. Milli mücadeleden hemen sonraki birinci Büyük Millet Meclisinde Kastamonu

meb'usu. Bu arada Adliye müsteşarlığı ve çok kısa bir zaman da Adliye vekilliği yapmış. Sonraları bir miktar çiftçilikle de uğraşmış, avukatlıktan kazandığını, acemisi olduğu çiftçiliğe yatırmıştır.

Annem Adanalı küçük bir memur kızı, Azime hanım. Üçü kız olmak üzere beş kardeşten en büyüğüyüm. Evli ve üç çocuk babasıyım.

Fakat daha öncesini görelim:

Babam her ne kadar Atatürk ve onun yanıbaşındakilerle birlikte Milli mücadeleye katılmışsa da, sonraları "Diktatörlüğe" karşı gelmiştir. Haklı mıydı, haksız mıydı? Benim gibi, hayatı boyunca ekmeğini alnının teriyle kazanmıya mecbur olmuş (Küçük insan)lar için bu pek önemli değil. O ve onun gibilerin mücadelesinden bizlere ne fayda vardı? Yani, mücadelesinde muvaffak olup, iktidara geçseydi, (Küçük İnsanlar)ın durumu düzelecek miydi?

Sanmıyorum. Çok sonraları aklım başıma gelip, kendisine bir dokuma işçisi sıfatiyle sorduğum zaman:

—Biz, mevcut kanunların daha iyi tatbik edilmesini, şahıs veya zümre tahakkümünün kalkmasını istiyorduk!

Demişti.

Sormuştum:

—Muhalefet ettiğiniz rejim, biz dokumacılara günde mesela ortalama dört lira kazandırıyor. İktidara siz geçseydiniz, bunu altı liraya çıkarabilecek miydiniz?

Aldığım cevap şu olmuştu:

—Biz böyle şeyler düşünmemiştik.

Görülüyor ki, onların mücadelesinden bizlere hiçbir fayda yoktu.

İşte babam, bu türlü mücadelelerle hayatı boyunca kendini harcadı. Bu arada en son macerası, bir parti kurmak oldu: Ahali Fırkası. Baştakilere çok sert hücumlar yaptı. Asla taviz vermiyen, sonunu düşünmeyen kıyasıya hücumlar. Tabi hücumları sadece sözde kaldı ve bir gün Suriye'ye geçiverdi.

O yıl ortaokulun ikisinden üçüne pekiyi derece ile geçmiştim. Bununla beraber, okul ve derslerle aram pek de iyi değildi. Derslere çalışmıyordum ama, gene de› kulaktan dolma bilgimle (Pekiyi) dereceyi alıyordum.

Orhan Kemal ailesiyle

Bir futbol delisi idim. Babamın sıkı yasaklarından kurtuldukça kendimi futbola veriyor, sabahlardan akşamlara kadar meşin topun peşinden ayrılmak istemiyordum. Babam Suriye'ye geçip de üzerimdeki müthiş baskı kalkıverince, kendimi baş döndürücü bir hürriyet içinde buldum.

Babam benim için daima, (Kalın kaşlı, iri korkunç gözlü, öfkeli müthiş bir korku) oldu. Sırtımda kırılan bastonların haddi hesabı yoktur. Bunun için midir ne, babamın bütün yasaklarına rağmen, mahalle ve okul arkadaşlarım daima fakir fıkara çocukları oldu. Üstleri başları eski, yarı aç çocukların yanında karnı tok, sırtı pek olmaktan utandım. Buna hakkım yok gibi geliyordu. Bu yüzden babamdan sık sık dayak yerdim. Hele bayram günleri... Temiz, pak giyinmemi isteyen babama inat-İnat da değil. Böyle arzuladığımdan, içimden böyle geldiğinden—arkadaşlarımın yanına giderken yeni esbaplarımı çıkarır odunlukta odunların arasına saklar, eskileri giyinir, evden usullacık savuşurdum.

Babamın Suriye'ye geçmesi, baba evimin rahat ekmeğini de birlikte götürmüştü. Başta annem, müthiş afallamıştık. O güne kadar "Ekmek" diye bir problem tanımamıştık. Elde avuçta ne varsa satıldı, yendi. Bir taraftan polis takibi, öbür taraftan iyi gün dostlarının çekilivermesi, iğneli bakışlar, tarizler, kinayeler... O güne kadar herşeyi her kesten iyi bildiğine, tenkit edilemezliğine inandığım babamın arkasından savrulan küfürler, tenkit okları şu, bu, beni gittikçe öbür tarafa yaklaştırdı. Öbür tarafa, yani herşeyi hoş gören, dostluk elini kolay kolay çekmiyen, kötü gün dostları fakir fıkaraların tarafına.

Herşeye rağmen memnundum. Polisten, iyi gün dostlarının telmih, kinaye, tariz, hatta küfürlerinden bana neydi? Bol bol futbol oynıyabiliyor, sahada geç vakıtlara kadar kalmama karışılmıyordu ya!

Ama bu "Hürriyet" uzun sürmedi. Babamın yanına gitmemiz gerekti. İnmeler indirecektim. Mahvolmuştum. Hürriyetlerimin üstüne sünger çekmek lazım gelecekti.

Bir akşamüstü trene bindik. Kompartmanda kara kara düşünerek uyuyakalmışım.

Halep.

Babam. Kalın kaşlı, iri gövdeli müthiş korku... Kırmızı feslilere daldığım bir ara, babamın bir emrini duymamış olacağım ki, daha ayağımın tozuyla mükemmel bir azar işittim. Halbuki hayli zamandır unutmuştum böyle şeyleri.

Halepten sonra Antakya, Hama, Humus, Trablusşam ve nihayet Beyrut!

O zamana kadar İstanbul'dan başka büyük şehir görmemiştim. Beyrut'a hayran oldum. Hele Burç meydanına çıkan aralıklardan birisinde açtığımız bir lokantaya bulaşıkçı ve garson oluverince, hürriyetlerime sünger çekmenin azabı dağıldı, hayatımdan memnun olmı-

ya başladım.

Artık kardeşimle birlikte bu lokantanın işçileriyiz. Kendine yediremediği için babamın lokantaya uğramaması, keyfimizi büsbütün artırıyordu. Yaş on altı, on yedi. Civarda kızlar, kadınlar da inadına bol. Bütün gün işten kurtuldukça ayna tarak, uzun uzun saç taramalar, fiyaka. Ooooh, ne ala! Bu saadetin uzun sürmemesi, onu elimizden alıvermeleri ihtimali tek endişemiz. Bu endişe olmasa, saadetimiz tamlaşacak, ne okul, ne de başka şeyler, mes'ut olacağız. Fakat korkuyoruz. Bu kadar mes'ut olmıya hakkımız yok gibi geliyor. Kardeşimle zaman zaman kavga ediyoruz. Sebep, işkembelerin temizlenmesi, bulaşıkların yıkanması, müşterilere hizmet. O istiyor ki, bütün işler kendisine kalsın; ben sadece saçlarımı tarayıp, kendi dalgama bakayım. Ben de istiyorum ki, o, lokantadan elini ayağını çeksin hatta. Çünkü bu işler yetişmiş insan harcı. O benden beş yaş küçük. Onun varlığı, yetişmiş, büyümüş insan olmak gururumu gölgeliyor.

Bir gün bir manevra, zavallının ayağını lokantadan temamiyle kesiyorum. Artık tek başıma, gönlümce işçiyim. Sabahın çok erken saatlarında evden çıkıyor, Beyrut'un cetvelle çizilmiş gibi dümdüz caddelerinde küme küme koşuşan insanların arasına karışarak, işime geliyorum. Hazdan, gururdan çıldıracağım. Büyümüş, adam olmuşum. Uzun pantolon giyiyor, sigara, kibrit taşıyorum. Daha önemlisi, başkaları gibi, yediğim ekmeği alnımın teriyle kazanabiliyorum. Artık "Baba ekmeği yiyen mahallebi çocuğu" olmaktan kurtulmuşum.

Aylar geçiyor.

Lokanta iflas ediyor. Bir başka iş: Lito tipi bir matbaada. (Matbaatül-Haceriyye) de işçilik!

Vazifem, kâat kesme makinesinde kol çevirmek. İncecik kollarımla bu iş muhakkak ki bana göre değil ama, aklıma bile getirmiyorum. Hele öteki işçilerle birlikte tahta sandıklara, yahut makine demirlerine ilişerek ekmek, kara zeytin, soğan yemenin saadeti!

Paydoslarda ötekiler gibi, caketimi omuzuma atıp, sigaramı onlar gibi yakışım! Ya Rum sevgilim? Bir gün aynı matbaada, aynı yaldız makinesinde birlikte çalışırken tanışmıştım. (Bütün bunları Baba Evi'nde uzun uzun anlatmıştım.)

Çok sonraları, sözde tahsilime devam için döndüğüm memleketim. Memleketime ve arkadaşlarıma kavuşmanın sevinci. Tekrardan futbol... Fakat artık (Öbür taraftaki adamın oğlu)ydum. Herkes benden çekiniyor. Yurda kimbilir ne için geldim? Belki de babamın burdaki arkadaşlarına haberler getirdim, irtibat kuracağım. Öyle ısrarla, öyle ciddi ciddi takip ediyorlar ki. Halbuki ben, futbol oynamak, bol bol futbol oynamak, çok iyi futbol oynamak ve kaabil olursa (Milli takım)a yükselmek amaciyle geldim. Başka hiçbir düşüncem ve "Vazifem" yok. Amma anlatamıyorum. Zaten soran da yok. Takip ediyorlar, ısrarla takip ediyorlar. Herkes yüzüme şüpheyle bakıyor. Konuştuklarını benden saklıyorlar. Rahatsız oluyorum. Neler fısıldaşabileceklerini tahmin ettiğim için, huzurum kaçıyor. Sivil polisler futbol sahasının kenarından ayrılmıyorlar. Futbol sahasında, klüpte, evimin önünde.

O kış tekrar okul.

Fakat ben (Öbür taraftaki adamın oğlu)yum. Acı patlıcan. Her zaman şüpheyle bakılmıya devam ediliyor ve başkalarından ayrı muamele görüyorum. Tersleniyorlar, aksi aksi bakıyorlar, laf çakıyorlar. Hele bir gün —O gün okulla bağım tam manasiyle koptu— bilmem ne için, okul müdürü müthiş bir öfke içinde, bağırdı, çağırdı. Hızını alamamış olacak ki:

—Sen, dedi, bilhassa sen. Bir vatan haininin oğlu olduğunu unutma!

Vatan haininin oğlu!

Sarsıldım. Herşey altüst oldu kafamda. Aniden bir yumruk yemiş gibiydim. Boşanan bir zemberek gibi, neler söylediğimi bilmiyorum. Muhakkak olan şu ki, sözlerini ona iade ettim, çıktım gittim.

Gidiş o gidiş.

Çok geçmeden klüp beni Adana'da bir dokuma fabrikasına yerleştirdi. Günde on iki saat dokumacılık, haftada iki gün de antrenman. Dehşetli yorucu, yıpratıcı bir iş. Ama ne olursa olsun, sabahın erken saatlarında caketimi omuzlarıma atıp, cigaramı onlar gibi tüttürebiliyordum ya. Memnundum.

Haftalar, aylar...

Bir gün bir arkadaşımla, şöyle bir karara vardık:

—Adana'da futbolumuzu ilerletmemize imkan yok. Basıp İstanbula gidelim. Orda herhangi bir klübe gireriz. İş mi? Koca İstanbul'da iş mi yok? Bahusus, dokumacıyız da. Fabrikalardan birisine girer...

O, babasına, ben babaanneme rağmen, bir gün Mersin'den biniyoruz bir vapura. Vapur bizi dokuz günde, evet tam dokuz günde, meteliksiz, atıyor İstanbul limanına. Sıcak bir ağustos sabahıdır. Arkadaşım doğduğu memleketten ilk defa çıkıyor. İstanbulu da ilk görüşü. Müthiş bir şaşkınlık içinde, hayret nidaları salıveriyor.

Evet, İstanbul güzel, harika, her şey hoş ama, açlık? Acıkan karınlarımız?

(Bütün bunları da Âvare yıllar da anlatmıştım. Geçiyorum.)

Uzun uzun sürttükten, hiçbir klüpte barınamadan, hatta bir tek ekzersiz olsun yapamadan tekrar doğduğumuz memleket.

Bir zamanlar dokuma tezgahlarında bez dokuduğumuz fabrikanın muhasebe servisinde küçük bir memurluk buluyorum. İş, iş, iş... Fakat memnunum. İşten yıldığım yok.

Bu arada, aklı başında bir işçi dikkatimi çekiyor. Herkesin saydığı, güzel konuşan, boş laf etmiyen bir işçi. İhtiyar değil, fakat genç de değil. Bana Gorki'yi ve ötekileri tanıtıyor.Çünkü, şiir kılıklı şeyler yazar, işçi kahvesinde arkadaşlara okurdum. Bu adam, benimle çabucak arkadaş oluvermişti. Hayat maceramı dinlemişti. Babamı ve mücadelesini biliyordu.

Bir taraftan Gorki ve ötekileri okuyor, öbür taraftan da sık sık âşık olup, kendimden geçercesine kafayı çekiyordum.

Günlerden bir gün, fabrikada, iplikanedeki çok güzel bir kıza aşık oldum. Uzun maceralardan sonra evlendik. Bu suretle Dünya Evi'ne girmiştim.

Evlendiğimin senesi askere aldılar. Fakat (Öbür taraftaki adamın oğlu) olmaktan, (Fabrika'da çalışmış, şiirler yazan, okuyan tehlikeli biri) pâyesinden kurtulamamıştım. Komutanlarımla takışmaktan gelen bir suç işliyerek askeri mahkemeye verildim. Beş yıl ağır hapis yedim. İlk zamanlar askeri ceza evinin çok kötü şartları altında yedi ay, geri kalan cezamı da sivil hapisanede geçirdim. Bu arada rasladığım çok kıymetli öğretmenler, (Diplomasızlığın suç olmadığını), kendi kendime de pek âlâ yetişebileceğimi, hatta bunun çok daha verimli olabileceğini kafama soktular. Hele büyük bir şair, benimle canü yürekten ilgilendi. Üç buçuk, tam üç buçuk yıl bir arada, aynı hücrede kaldık.

Hayatımda bir de intihar vardır. Bak nasıl:

Şimdiki karımla nişanlıydık. Ne de olsa, bir "Bey çocuğu" vehmi içindeydim. Nişanlım da galiba bu tarafımla öğünmese bile, herhalde iftihar ediyordu. Bunu seziyordum. Nişanlımın akrabaları, komşuları bana enişte diyorlar, hatta benden akıl danışıyorlardı. Fakat ben, onlara akıl vermeme rağmen, meteliksizdim. Benden para isteyen yoktu şüpesiz, fakat nişanlınızı görmeğe giderken eli boş mu gidecektiniz? Sonra, bayramlarda filan birşeyler almak gerekmez miydi? Entarilik kumaş, iskarpin... O kadar az kazanıyordum ki, imkan yoktu.

Gel zaman, git zaman evlenmemiz kararlaştı. Metelik nanay. Kızı dile düşürmüştüm. Çâresiz akrabalara yazdım, yardım istedim. Ya cevap bile vermediler, ya da beni azarladılar: Bir fabrika işçisiyle evlenip, âilesinin şerefini ayaklar altına alan hayırsız bir evlâttım. Böyle bir evlâda yardım edilemezdi.

Öbür tarafa duyuramıyor, kızı dillere düşürmenin ağır mes'uliyetini dehşetle hissediyor, kendimi suçlu görüyordum. Bir taraftan ailem, bu işten vazgeçmemi, öbür taraftan nişanlım ve akrabaları bu işi çabucak bitirmemi istiyorlardı. Bunalmıştım. Bir avuç hapla bitirmek istedim işi.

Beceremedim.

Belki de becermek istemedim. Baygın bitkin buldular.

Durumun vehameti etrafı insafa getirmiş olmalı. Engeller çözüldü.

Mütevazi bir düğünle evlendik.

Lafı uzattım mı?

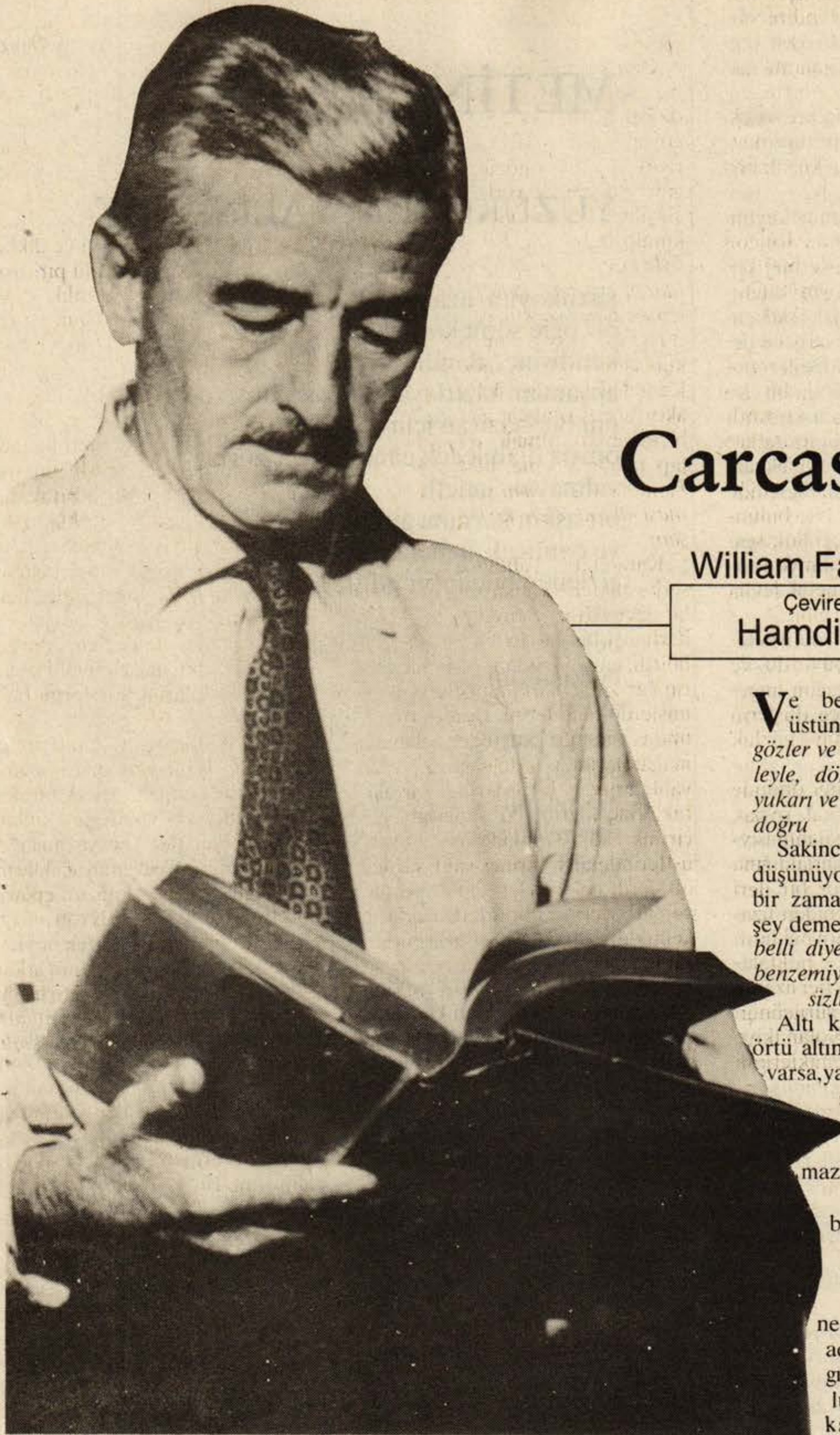
Mektubunu bekliyorum. Gözlerinden öperim. □

METİN GÜVEN

YÜZÜKOYUN, YALINAYAK

yüzükoyun/uzanan
bir öğle sonu kardeleni,
kendisine/idamlık
akşamlar hazırlayan bir zakkum,
ölü bir/haziran için
önsöz olabilecek canhıraş bir zorba,
yalınayak/lanetli
bir aşkın karnına giren şüphe
ve oyuncak/aynalarda
gizlenen bücür bir alüfte
gibi
bekle
belki ufkun
allanır,
rüzgarlanır,
dağlanır,
beyazlanır,
sürmelenir
yeniden.

mart/86

Carcassone

William Faulkner

Çeviren:
Hamdi Koç

Ve ben bir kirlisarı midilli üstünde *mavi elektrik gibi gözler ve sarmaşan alev gibi bir yeleyle, dörtnala koşarak yamaçtan yukarı ve yeryüzünün ulu cennetine doğru*

Sakince yatıyordu iskeleti. Bunu düşünüyordu belki de. Herneyse, bir zaman sonra inledi. Ama bir şey demedi. *Sana benzemediği besbelli diye düşündü adam kendine benzemiyorsun. Ama az bir şey sessizlik de hoş değildir diyemem*

Altı katranlı, sarılmamış kağıt örtü altında yatıyordu adam. Nesi varsa, yani, ne böceklerden ne de sıcaktan acı çeken ve hedefsiz midilli üstünde dörtnala giden yorulmaz yanı dışında, toynakların ne ses yaptığı ne de iz bıraktığı bir bulut kümesinin gümüş yamacından yukarı, ulaşılmamış mavi uçuruma doğru. Ne etti ne de et değildi bu yanı ve adam onun beceriksiz dalgınlığıyla bir parça hoşnutlukla karıncalandı katranlı kâğıt örtü altında yatarken.

Böyleydi uykunun işleyişi, gece sığınağa çekilmenin, basitçe. Her sabah tüm yatak bir silindire geri sarılır, dimdik dururdu köşede. Şu gözlükler, eskiden bayanların taktıkları yakın gözlükleri gibiydi, zarif, damgasız bir altın çerçevedeki mile sarılan kordona tutturulmuş; bir mil, bir çerçeve, uyku ananın derin bağrına tutturulmuş.

Sakince yatıyordu adam, keyfini çıkararak bunun. Altında Rincon uğursuz, gizemli gece işlerinin peşindeydi, sokakların zengin ve tembel karanlığı üzerine aydınlık pencere ve kapıların kaba ve iyice yedirilmiş yağlı fırça darbeleri gibi serildiği yerlerde. Rıhtımda bir geminin sireni kaynağından kurtardı kendini. Bir an için sesti, sonra karanlığı kuşattı, atmosferi, kulakzarlarında bir boşluk yaratarak, içinde hiçbir şeyin, sessizliğin bile bulunmadığı. Sonra kesildi, çekildi; sessizlik yeniden soludu palmiye yapraklarının sesiyle bir metal levha üzerinde fısıldayan kum gibi.

Hâlâ kımıltısız yatıyordu iskeleti. Belki de bunu düşünüyordu, ve adam katranlı kâğıt yatağını imgeledi arkasından her gece düşlerin dokusunu incelediği bir gözlük olarak:

Gözlüğün ikiz şeffaflığı önünde hâlâ dörtnala koşuyor at oynak alevlerin sarmaşan dalgalanmasıyla. Karnının gergin yuvarlaklığına karşı bacakları sallanıyor bir ileri bir geri, uzanarak ve yeniden uzanarak ardarda, nallı toynakların atıveren bir büküluşünce noktalanarak, nefretle yadsıyan her uzanış. Eyeri görebiliyor ve sürücünün üzengideki tabanlarını. Kolan ikiye bölüyor atı tam kürek kemiklerinin arasından geriye doğru, yine de hâlâ koşuyor at dörtnala ritmik ve yorulmaz bir öfkeyle ve ilerlemeksizin, ve adam imgeliyor şu sürücüsüz Norman küheylanının öyle keskin gözlü ve öyle güzel Arap Emiri'ne doğru dörtnala koştuğunu, palayı sallayan öylesine güçlü bileğin dörtnala koşan hayvanı bir vuruşta parçaladığını, bir kaç yarımın birden gürleyedurduğunu o kutsal tozda, ki somurtkan somurtkan geri çekilirken Bouillon'a ve Tancred'e bağlı olan adam da çarpışıyordu orada, kuzu gibi Efendimizin birlik olmuş düşmanları arasında gürleyedurduğunu, vuruşun öfkesine ve gururuna büründüğünü, bilerek bile değil öldüğünü.

Çatı katının tavanı harap olmuş bir açıyla iniyordu alçak saçağa doğru. Karanlıktı, ve beden bilinci, görme işini yüklenip, biçimlendiriyordu aklının gözünde, doğduğu gün bedenine yerleşen o sabit çürümeyle fosfor gibi ışıldar olmuş kımıltısız bedeni. *Et ölüdür kendisiyle beslenir yaşar tüketir kendisini idareli idareli kendi yenilenmesi içinde ölmeyecektir çünkü Ben Dirilişi ve Yaşamıy*ım bir adamın, kurt iştahlı olmalı, ince kıvır kıvır. Kadınların, güzel kızların kısaca akortlu ezgi duyar gibi, tatlı dille biçimlenmiş olmalı, düşüp beslenip tatlılığın içine, beslenip. *hem bana ne ancak yeni sütün fokurdaması olarak Ben ki Diriliş ve Yaşam*

Karanlıktı. Tahtanın acısı bu serbestliklerle yatıştırıldı; boş odalar gıcırdayıp çatırdamadı. Tahta herhangi bir iskeletten farksız olabilirdi, ama birazdan, yaşlı dürtülerin bir zamanlarki tepkeleri tüketmişlerdi kendilerini. Denizlerin altında yatabilir kemikler, denizin mağaralarında, dalgaların ölen yankılarınca birbirlerine vurularak. Bacaklarını iki yanlarına geçirmiş adi sürücülerine söven, üstlerindekiler birinci sınıf sürücü olsalardı neler neler yaparlardı diye birbirlerine böbürlenen atların kemikleri gibi. Ama insanoğlu her zaman çarmıha germiştir birinci sınıf sürücüleri. Ve o zaman denizin mağaralarında ve kovuklarında, çekilen akıntıların tükenik devinisine vuran kemikler olmak daha iyidir.

Bouillon'a ve Tancred'e bağlı olan adam da

İskeleti yine inledi. Camsı zeminin ikiz şeffaflığı önünde hâlâ dörtnala koşuyordu at, yorulmak ve ilerlemeksizin, hedefi ahır, uykunun bağlandığı. Karanlıktı. Alt kattaki kantini işleten Luis çatı katında uyumasına izin vermişti. Gelgelelim çatı katının ve kâğıt örtünün sahibi olan Standard Petrol Şirketi karanlığın da sahibiydi; Mrs. Widdrington'ındı uyumak için kullandığı karanlık, Standart Petrol Şirketi'nin karısının. Sizi de şair ederdi o kadın, eğer bir yerde çalışmıyorsanız. Öyle inanırdı ki, bir soluma nedeni kendisince makul değilse, nedenden sayılmazdı. Ona göre, beyaz ve işsizseniz, ya bir serseri ya da bir şairdiniz. Belki de öyleydiniz. Pek bilge oluyor şu kadınlar. Gerçeği gözardı etmeyi öğrenmişler, gerçeğe kapalı kalmayı. Karanlıktı.

ve kemiklerimi birbirine vurur vururdu Karanlıktı, sinsi ve dikkatli minik ayakların büyülü pıtırtısıyla doldurulmuş bir karanlık. Bazen yüzündeki ayakların soğuk pıtırtısı uyandırırdı onu geceleyin, ve devinisi üzerine telaşla kaçarlardı görünmeksizin, rüzgârda ölü yaprakların aniden dağılması gibi, an sesinin fısıldayan arpejleri halinde, geride gizlilik ve oburluğun ince ama belirgin kokusunu bırakarak. Arada bir, günışığı saçakların harap olmuş açısı boyunca gri gri eğimlenirken böyle yatıp, belirsizlikten belirsizliğe geçen gölgeli çırpınmalarını izliyordu, gölgeli ve kediler kadar kocaman, durgun sessizlikler boyunca büyülü ayakların şu fısıltılarını boralarını bırakan.

Mrs. Widdrington farelerin de sahibiydi. Tabii varlıklı insanların pek çok şeyi olmalı. Ancak farelerden karanlığıyla sessizliğini kullanmalarına karşılık şiir yazmalarını istemiyordu. Yazamayacaklarından değil, bayağı iyi nazım çıkarabilirlerdi belki. Şöyle Byron'a özgü fareli bir şey: gizli oburluk söylevleri, bir kanlı duvar halısının arkası minik ayakların büyülü pıtırtısının düştüğü yer *düştüğü yer Kralların Kralı olduğum yer ama o kadın köpek gözlü kadın kemiklerimi birbirine vurmak vurmak için*

"Bir şey yapmak istiyorum," dedi adam, karanlıkta dudaklarını sessizce biçimlendirerek ve yine dörtnala koşan at aklını sessiz gürlemeyle doldurdu. Eyer kolanını görebiliyordu ve sürücünün üzengideki ayaklarının tabanlarını ve şu Norman küheylanını imgeledi, İngiltere'nin ağır, ıslak, yeşil vadilerinde çelik zırh taşısın diye pek çok baba tarafından yetiştirilmiş, sıcaktan ve susuzluktan ve donuk donuk parıldayan bir hiçlikle dolu umarsız çevrenlerden deliye dönmüş, gürleyip durarak iki yarım halinde

ve hâlâ bilerek değil bunu, artan momentinin ritmi içinde erimiş. Başı öyle zırhlanmıştı ki hiç göremiyordu ilerisini ve levhaların ortasında fırlatılan bir —fırlatılan bir—

«Chamfron,» dedi iskeleti.

«Chamfron.» Daldı bir zaman, öldüğünü bilmeyen hayvan gürleyedururken Kuzu'nun düşmanlarının safları kutsal tozda açılıp geçmesine izin verdikleri sıra. «Chamfron,» diye tekrarladı adam. Kaçınık bir yaşam sürünce, onun gibi, dünyayı hiç değerinde bilebilirdi iskeleti. Yine de ona geçici olarak aklından kaçan saçma bilgi kırıntılarını toplamada şaşırtıcı ve kızdırıcı bir becerisi vardı. "Tüm bildiğin sana anlattıklarım,» dedi adam.

«Her zaman değil,» dedi iskeleti. «Biliyorum ki yaşamın sonu sakince yatmaktır.Bunu öğrenemedin daha. Ya da bana söylemedin.»

«A, öğrendim,» dedi adam. «Yeterince kemirttim içimi ona. Onun için değil, doğru olduğuna inanmadığım için.»

İskelet inledi.

«İnanmadığımı söyledim,» diye tekrarladı adam.

«Tamam, tamam,» dedi iskelet ters ters. «Seninle tartışmayacağım. Adetim değildir. Ben sadece öğüt veririm.»

«Birisinin vermesi lazım, galiba,» diye onayladı adam huysuzca. «Hiç değilse öyle görünüyor.» Katranlı kâğıdın altında yatıyordu sakince, büyülü pıtırtılarla doldurulmuş bir sessizlikte. Yeniden bedeni, yukarı doğru donuk donuk çözünen ölen günışığının kaburgalarıyla çatılanmış opalsı koridorlardan aşağı doğru indi, indi ve sonunda denizin rüzgârsız bahçelerinde durdu. Çevresinde hükmeden mağaralar ve kovuklar ve bedeni dalgacıklı zeminde yatıyordu, uysallıkla yuvarlanarak akıntıların titrek yankılarına.

cüretli ve trajik ve hoşgörüsüz bir şey yapmak istiyorum diye tekrarladı, sessiz sözcükleri pıtırtılı sessizlikte biçimlendirerek *ben bir kirlisarı midilli üstünde mavi elektrik gibi gözler ve sarmaşan alev gibi bir yeleyle, dörtnala koşarak yamaçtan yukarı ve yeryüzünün ulu cennetine doğru* Hâlâ dörtnala, at süzerek yükseliyor dışarı doğru; hâlâ dörtnala, cennetin uzun mavi yamacına doğru gürlüyor, dalgalanan yelesi altın girdaplar içinde ateş gibi. Küheylan ve sürücü gürleyeduruyor, gürleme cılız cılız azalarak; karanlığın uçsuz bucaksızlığı üzerinde bir kayan yıldız, değişmez, solan, deringöğüslü ve sessizliğin ve cesur böğrün içinde, karanlık ve trajik biçimine dalıyor Yeryüzünün, annesinin. □

AFŞAR TİMUÇİN

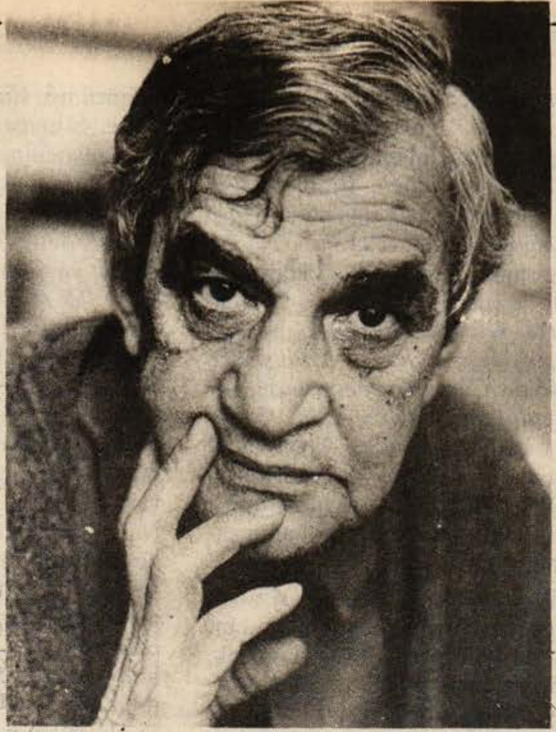
BİR ÖZLEMLE

Dar düşer mi kendi elinle biçsen
Al üstüne mor sarmaşık mavisi
El değmemiş gül kurusu göklerden
Armağanındır canımdan bilirim
Ancak senin ellerin ayakların gibiyim
Özlem bana gider mi dökülmez mi üstümden

Yakışır mıyım ona düşlerle bezesem
Durgunluğum kırgınlığım kuşkumla
Boydanboya bir yaz tutkusu olup
Dağılır güzeller mi her şeyimi
Susmuşluğumu örter mi sessizce
Ya da belki azçok uygun düşer mi
Gidişleri duyuran gün üstüne

Tanığımsınız ağaçlar yazın suyun yüzüne
Bir demet çiçeğe de benzetilse
Hemen bütün sözcüklerinde günün
Bu özlemin adı ölümle aynı
Üşür gibi boşluklardan bir akşam
Bir şeylere kanat çırpmaya kalksam
Bir bırakılmışlıkta ağır ağır
Gitsem de kalsam da buradayım
Bana ölüm yakışır mı turnalar

"Çağına tanık olmak ancak sanık olmakla mümkün."

Arif Damar, Enver Ercan'ın sorularını yanıtladı...

■ **Günden Güne'nin yeni basımıyla ilk kitabınız *Dost* da sanıyorum ilk kez bir bütün olarak okura sunulmuş oluyor.**

□ Evet. Gerçi kitabın adı *Günden Güne* ama büyük bir bölümünü *Dost* adlı kitapta yer alması gereken şiirler oluşturuyor. Sanıyorum bu kitaba *Dost/Günden Güne* demek daha doğru olacak. Yine de *Dost* bir bütün olarak okura sunulabilmiş değil. Kimi şiirleri koyamadım. Örneğin, 1944'te yazılan *Seslerin Ayak Sesleri*'nin ilk baskısına koyduğum *Ayak Sesleri* şiiri. Asıl yeri bu *Dost* adlı kitaptaydı. Bugün için sakıncalı olur diye düşündüm. Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler*'in 4. cildinde yer vermiş. O yıllarda yazdığım en önemli şiirlerden biridir. Biraz fazla çekingen davrandığımı düşünüyorum şimdi. Hiç yayımlanmamış bir-iki şiir daha var. Bir de dörtlük var ki kitabın sunusu olacaktı. Dikkat ettinizse, daha önceki kitaplarımda da hep sunu olmuştur. O dörtlük'ü *Alıcı Kuşu Kardeşliğin*'in ilk baskısına sunu olarak koymuştum: *"Çırak durdum yanında memleketimin/İnancımın, halkımın, hürriyetimin/Türküler, deniz, gökyüzü/Bir de Nâzım Hikmet'in".*

Dizildiği halde bu kitaba sunu olarak koyamadım. Kitaba koyamadığım şiirlerden birinin adı da şöyle: *Bu dünya yeni baştan kurulmak ister.* Bunun gibi birkaç şiiri kitabın yeni basımına koyabilirim, belki.

■ **Kitabınızın sunusunda *"ilk kitabı çıkamamış bir şairim ben"* diyorsunuz. Neden zamanında çıkamadı?**

□ Şimdi o zamanki yaşam karşısındaki tavrımı, kaygılarımı gözümün önüne getirmeye çalışıyorum. Ama bu konuda yalnız değilim. Enver Gökçe de var. Bunu şundan söylüyorum, o sırada ben Ankara'daydım. Gökçe'yle yakın arkadaştık. 1945'te çıkan *Ant* dergisini yayımlayanlar arasındaydık. O derginin kimi yazarlarını da söyleyeyim: Nusret Hızır, Muvaffak Şeref, Adnan Cemgil, Behice Boran, Sabahattin Ali, Rıfat Ilgaz, İlhan Başgöz, Ömer Faruk Toprak, Mehmed Kemal, İlhan Berk. Bizim için kitap çıkartmaktansa temelinde devrimci, demokrasi ve özgürlük savaşımı veren toplumcu bir edebiyat dergisi çıkarmak çok daha önemliydi. Olanaklarımız ölçüsünde parasal katkıda da bulunuyorduk dergiye. Bunun dışında, Ankara'da Aşiret hanında kalan çoğu Ankara'nın dışından gelmiş üniversite öğrencisi, yargıç adayı, şair ... bir grup arkadaştık. Dayanışma içindeydik. Günlük gereksinmelerimizi bile ortak karşılıyorduk. Aramızda işsizler de vardı çünkü. Ben çalışıyordum ama kalkıp da kitap yayımlamak için para ayırmak yaşam karşısındaki tavrıma ters düşerdi. Nitekim böyle davranan bir-iki şair arkadaş bundan ötürü hoş görülmedi. Dediğim gibi, Enver Gökçe'nin de *Dost Dost İlle Kavga* adlı kitabı hazırdı ve *Ant* dergisi yayınları arasından çıkacaktı. Ama aynı kaygılar nedeniyle 1973'te çıkabildi ancak.

Şunu da eklemek de yarar var. 1943'te A. Kadir'in *Tebliğ* adlı kitabı toplatıldı. Birçok toplumcu aydınla birlikte sıkıyönetim tarafından sürgün edildi. 1944'te Rıfat Ilgaz'ın *Sınıf* adlı kitabı toplatıldı. Ilgaz tutuklandı, altı aya mahkûm oldu. Yayımlansaydı, belki benim kitabım da toplatılacaktı. Bunun da etkisi oldu. Nitekim, 1956'da, Memet Fuat'ın deyimiyle "Orhan Veli'nin toplumsalcı dönemindeki şiir anlayışını paylaşan" *Günden Güne* adlı kitabım toplatıldı. 142. maddeden yargılandım, beraat ettim. Ama, *Dost*'a girecek şiirleri o gün koysaydım beraat edemezdim. Dediğim gibi, Niyazi Akıncıoğlu da aynı kaygılardan kitabını yayımlayamadı. Ahmed Arif de *Hasretinden Prangalar Eskittim*'i 1955-56'da yayımlayabilirdi. Ama, tâ 1967'de ortam bulabildi.

Sonra, biz bu konuda örnek olmak durumundaydık. Kariyerist değildik. Ünlü olalım, isim yapalım

diye bir özlemimiz de yoktu.

■ **Peki, *Dost*'daki şiirler dergilerde yayımlanmadı mı?**

□ *Gecenin İçinde*, *İnsan* dergisinin Ağustos/1943 sayısında, *Harp Tebliğinden uzak*, 1943'te *Yeni Ses* dergisinde, İkinci Dünya Harbi'yle ilgili şiirlerin kimileri 1945'te *Ant*'ta, *Günel'e Şiir*, 1946'da *Gün* dergisinde, *Gezi Konuşması*, 1946'da *Cumartesi* dergisinde, *Bir Yolculuk* ve *Dağların Ardı* 1951'de *Yeryüzü* dergisinde yayımlandı. *Vatan* ve *Tahattur* da o yıllarda toplumcu dergilerde yayımlanmıştı ama dergilerin adını şimdi anımsayamıyorum.

Dayanılmaz da 1951'de *Yeryüzü* dergisinde yayımlandı ama *Dost*'un dışında kalıyordu. Onu ancak, 1966'da beşinci kitabım olan *Alıcı Kuş*'a koyabildim. Görülüyor ki, çok genç yaşta şiir yayımlamaya başladım. Bunu en çok Hilmi Ziya Ülken'e borçluyum. Çünkü, o 1943'te ben daha on sekiz yaşımdayken yeteneğime değer vererek, bana dergisini açtı. Diğer şairlerin arasına kattı. Bunu bir şükran borcu olarak belirtmek isterim.

■ ***Dost*'ta, dönemin toplumsal sancılarına tanık şiirlerin yanı sıra "bireysel" şiirler de var. Oysa, hep 1940 Kuşağı "birey"i, "bireysel"liği es geçmiştir denir.**

□ Önce şunu açık yüreklilikle belirtmek isterim, Nâzım Hikmet aşk şiiri yazmasaydı, ondan sonra gelen toplumcu-gerçekçilerin hiçbiri buna cesaret edemezdi.

Orhan Veli'nin şöyle bir sözü vardır; *"Yoksuluz, ama boyuna da yoksulluk sözü edilmez ya..."*

Toplumcuyuz ama önce insanız; anılarımız var, aşklarımız var, kederlerimiz var. Hem, yaşamda olan şeyler bize neden yabancı olsun ki. Ama şunu da söyleyeyim o dönemde bu şiirlerin çoğunu çekindiğimden yayımlamadım. Zaten toplumcu dergiler de yayımlamazdı. Hatta, 1951'de *Yeryüzü* gibi yönetimine katıldığım dergide ben de bu tür şiirleri yayımlamazdım. Gerçekçi anlayış gelişiyor, değişiyor, insansal özüne ulaşıyor, sürekli.

■ ***Dost*'taki şiirler genel olarak görüntüye dayalı. Ve görüntü sürekli hareket halinde. Sinema tekniği kullanmayı mı denediniz?**

□ Marx, sanıyorum Heine'yi düşünerek *"bilmiyorlar, ama yapıyorlar"* der. *Dost*'a girecek şiirler 18-21 yaş arasında yazdığım şiirlerdir. O zamanki Türkiye'de kültür ve düşünce düzeyi bugünkünün çok gerilerindeydi. Bizim 1940 Kuşağı'nın toplumcu sanat kuramı konusunda başucu kitabı U.Sinclair'in *Altın Zincir* kitabıydı. Marxist düşünceyle ilgili kitapların çoğu yasaklanmıştı. Hemen o yıllarda Nâzım Hikmet'in de hapis olduğunu anımsayalım. Gerçi ben Türkiye'de yayımlanmış kitapların çoğunu bulup okumuştum ama çok iyi özümsediğimi de söyleyecek değilim. Yalnız, Nâzım Hikmet'in yazdıklarını 1943'ten evvel baştan başa okumuştum. Hatta, *Şeyh Bedrettin Destanı*, *Taranta Babuya Mektuplar* gibi uzun şiirleri bile yanlışsız ezberimdeydi.

Ben, Nâzım Hikmet, Maksim Gorki gibi toplumcu bir edebiyatçı olmak özlemindeydim. Nâzım Hikmet'i kendime örnek alıyordum. Şiirin kendi sorunları üzerinde pek düşünmemiştim. Bunu düşündürecek yayınlar da yoktu. Yalnız, Sabahattin Kudret Aksal'ın benimle ilgili bir sözü vardır: *"Arif Damar önce şiiri sevdi."* Ben, 1941'de çıkan *Garip* kitabını da almış, okumuştum. Dergilerde, Cahit Külebi'yi, Sabahattin Kudret Aksal'ı, Dağlarca'yı, Cahit Sıtkı'yı, Dıranas'ı ve öteki şairleri yakından izliyordum. Hatta, daha önce Hasan Tanrıkut bana Yahya Kemal'i, Ahmet Haşim'i, Tagore'u sevdirmişti.

Sinema tekniğini bilmeden, sezgimle kullanmışım demek ki. Şiirimin Nâzım Hikmet'ten farklı olması diye bir sorunum yoktu. Onun da etkisi olmuş olabilir. Bu sorunları ancak 1955'ten sonra düşünmeye başladım.

■ ***Dost*'tan da önce bir döneminiz var. Refik Durbaş, bu dönemin Necip Fazıl etkisinde olduğunu belirtmişti.**

□ Evet, Necip Fazıl'ı da okuyordum, seviyordum. Ben o etkinin farkında değildim. Refik Durbaş'ın tesbitinin doğru olduğunu ben de kabul ettim. O şiirlerin çoğu, hemen hemen hepsi dergilerde bile yayımlanmadı. *Şafak Vakti* şiirinden sonra da o şiirleri önemsemedim. O arada Yahya Kemal'in mısra kurma tekniğinden de bir şeyler öğrendim sanıyorum.

■ **Kendi kuşağınız içinde ayrı bir yerinizin olduğu, şiirinizin üstünde duranların ortak görüşü. Sanıyorum bu, biraz da toplumcu-gerçekçi bir şiiri sürdürmenize karşın diğer şiir anlayışlarına da açık olmanızdan kaynaklanıyor. Örneğin *Günden Güne*, *Garip* şiirine hiç de yabancı değil.**

□ Evet, demin de belirttiğimiz gibi Memet Fuat'ın 1956'da çıkan *Günden Güne* için ileri sürdüğü görüş yanlış değil. Ben de *Günden Güne*'nin yeni basımında bunun ayrımına vardım.

Dikkat edilirse, 1951'deki *Dayanılmaz* şiirinden sonra şiirimin yüksek sesi yitiyor. Ama şunu belirtmek isterim, ben 1951-52 T.K.P. yargılanmasında iki yıl tutuklu kaldım. Gerçi sonra mahkemede beraat ettim ama bir eski dostumun da belirttiği gibi poliste beraat etmemiştim. Bana düşen özgürlüğün sınırları çok dardı. Çok çekingen davrandım. Yine de *Günden Güne* toplatıldı. Yargılandım. 1958'de beraat ettim. Ama, hemen ardından *İstanbul Bulutu*'nu yayımladım. İlk kez, *Gitme Kal* şiiri bu kitapta yer aldı. Artık eski edamı sürdüremezdim. Yeni bir anlatım biçemi bulmak, geliştirmek zorundaydım. *Alıcı Kuş*'a kadarki on yıllık dönemimde *Kedi Aklı*, *Saat Sekizi Geç Vurdu* bir bakıma o arayışın ürünleri sayılabilir. Bu dönemimde şu özellikler görüldü-görülür; dolaylı anlatım, uzak çağrışımlar, allegori, toplumcu mesajı şiirin derinliklerinde eritmek... 142. maddeyi hep göz önünde tutmak zorundaydım. Düşünce suçu deniyordu. Suç olan da benim inandığım öğretiydi. Böyle durumda şiir siyasetin dışına itiliyor. O sıralarda şiirimi biçimsel yönden geliştirmek için uğraştım, yeni biçim denemelerine girdim. Yine de 1967'de *Che* şiirinden, 1982'de *Vietnam* şiirinden yargılanmayı önleyemedim. İkisinden de beraat ettim. Sanırım çağına tanık olmak, ancak sanık olmakla mümkün.

Ama o dönemde de şiirim sınıfsal bir temele dayanır. *Garip* şiirinde bu görülmez.

■ **Ama, Melih Cevdet Anday, *Garip* şiiri için toplumcu-gerçekçidir ama slogan yoktur diyor.**

□ Melih Cevdet Anday lâtife etmiş. Ben de o konuşmanızı okudum, ciddi olarak bunu söyleyeceğine ihtimal veremem. Bu konuları çok iyi bilir çünkü.

Garip şiiri, toplumcu şiire özünde aykırıdır. Memet Fuat, *Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi*'ne yazdığı önsözde bütün bunları incelemiş, açık seçik göstermiştir.

Burada Selâhattin Hilav'ın 1964'teki bir yazısından şu aktarmayı yapmak yerinde olacak sanırım: *"Şiirin bir başka varlık şartı olan imgelemi ve imgeyi 'şairane' diye fark etmeden bir yana atan, küçük adamın yaşantılarını şiirin biricik konusu sanan ve şiirin özünü edada bulan bu akım, basit ve duygusal bir halkçılık eğilimi ile de karışarak Türk şiirini 1920'lerde, 1930'larda ulaştığı çizgiden geriye düşürmüştür."* Bence Hilav, net olarak özetlemiş.

Madem bu soruda, Melih Cevdet Anday'ın bir değerlendirmesinden yola çıktık. Aynı konuşmadaki kimi yaklaşımları için de düşündüklerimi söylemenin yeridir sanıyorum. *"Toplumcu-gerçekçi anlayışa bağlı bir şair kötü şiir yazabilir; bunun gibi toplumcu-gerçekçi olmayan bir şair de güzel şiirler yazabilir."* Doğru bu. Ama, *"Nâzım Hikmet toplumcu-gerçekçi bir şairdi, onu herkes sevdi. Buna karşılık Ahmet Muhip Dıranas toplumcu-gerçekçi bir şair değildi, onu da herkes sevmiştir."* düşüncesi yanlış. İkisini birden sevenler vardır, yok değildir, ama herkes değil. Melih Cevdet sınıfsal duyarlığı göz ardı ediyor. Sınıflar üstü bir güzellik düşlüyor. Bilinçli bir burjuva Nâzım'ı niye sevsin ki? Bunu Nâzım da istemez.

Sözü "Fransız Mukavemet Hareketi"ne de getiren Anday, Paul Valéery ve Renè Char'ın bu harekete katıldıklarına değinerek, *"O hareketin liderlerinden Renè Char'ın şiiri, bize onun toplumcu-gerçekçi olduğunu nerden ve nasıl gösterebilir? İyi şiir bütün insanlar içindir."* diye ekliyor.

Önce, "Fransız Mukavemet Hareketi" sınıfsal değil, ulusal bir harekettir. Bir kurtuluş savaşıdır. De Gaulle'i anımsayalım, sağcıdır, tutucudur. Ama batılı bir sağcı; demokrattır, yurtseverdir. Bu iki Fransız şairi toplumcu-gerçekçi oldukları için değil Fransız oldukları, yurtsever oldukları için "Mukavemet Hareketi"ne katılmışlardır. *"1940 kuşağı şairleri hep Ataç'ın onayını istemişlerdir."* diyor Anday. Bu da doğru değil. A. Kadir, Enver Gökçe, N.Akıncıoğlu, Ahmed Arif, Rıfat Ilgaz için kesinlikle değil. Benim için hiç değil.

Ha! Şunu da eklemekte yarar var; 1956'da Anday da benim gibi şiir kitabından sanıktı. *Garip* anlayışının dışında bir anlayışın ürünü olan *Yanyana* adlı kitabı toplatıldı, yargılandı. Daha ne diyeyim.

■ **Yeri gelmişken sormak istediğim bir şey var; birkaç yıl önce sizinle yapılan bir konuşmada, 1940 Kuşağı'nın şiirimizin gelişiminde öncü olamadıklarını söylemiş, bunu da bu şairlerin uğraşlarını edebiyatın başka alanlarına kaydırmış olmasına bağlamıştınız. Bu konunun böyle bir nedene bağlanıp, bağlanamayacağı hayli düşündürtmüştü beni.**

□ İlk kitapların yayımlanamayışına, yayımlananların da toplatılmasına değindik ama sonraki yıllarda da yasaklar, engellemeler, baskılar ortadan kalkmadı ki. Kısa süreli yumuşamalar oldu, o kadar.

Bu konuya değinmenize sevindim. Onu, 1982'de *Gösteri* dergisinde Seyyit Nezir'le yaptığım konuşmada söylemiştim. Sonra, Rıfat Ilgaz yine aynı dergide beni yanıtlarken, bir şairin kendini geliştirmesinin yalnızca onun bireysel çabasına bağlanamayacağını belirtti. Rıfat Ilgaz'ın eleştirisinde doğruluk payı büyük.

Bir insan ne kadar inatçı, dirençli olursa olsun tek başına çok büyük bir şey yapamıyor.
Her ne kadar, başta Melih Cevdet Anday olmak üzere, hiçbir iktidarın değerli bir şairi silemeyeceğini, kötü şairi de iyi şair saydıramayacağını ileri sürüyorlarsa da, bu düşünceye katılamıyorum. Rıfat Ilgaz da, Niyazi Akıncıoğlu da ilk çıkışlarında hem yenilikçi, hem de iyi şairlerdi. Ama baskılar, toplumsal koşulların elverişizliği, yasaklar, içeriye alınmalar Akıncıoğlu'nun şiirinin sönmesinde en büyük etken oldu.

Şöyle bir durum da oluyor. Ben *Dost*'u zamanında çıkaramıyorum. Şiirlerimin getirdiği bir yenilik, bir özgünlük, bir güzellik varsa bu görülmüyor, bilinmiyor. Şiirleri bilenler, okuyanlar bunları alıp kullanıyorlar da. Örneğin, benim *"saatin hâlâ işliyor bileğinde"* dizesi, Orhan Veli'de *"saatin işliyor kolunda"* olarak kullanılmıştır. İlhan Berk'te de, Ahmed Arif'te de, iyi incelendiğinde benim *Dost*'taki şiirlerimin izleri görülecektir. Bu yalnız benim için de söz konusu değil. Niyazi Akıncıoğlu, Enver Gökçe için de geçerli, yağma ediliyorsun.

Bir anımı anlatayım: 1980'den önce Ali Özgentürk'le Erdal Alova benim kitabevime gelmişlerdi. Onlara Akıncıoğlu'nun şiirlerini okudum. Ne kadar da Ahmed Arif'in şiirlerine benziyor dediler.

Tabii, ben kendimle ilgili olanları söylüyorum. Bu yağma ediliş, kitapları geç çıkan Tanpınar ve Dıranas için de geçerli.

■ **Demin değinildi ama ben biraz bu konuyu açmak istiyorum, *Kedi Aklı* ile birlikte İkinci Yeni şiirinin deneylerini de hesaba katan bir şiir yazmaya başlıyorsunuz, bence.**

□ Kendi şiirimi geliştirmek için biçim arayışlarına girdiğim yılların İkinci Yeni'nin ortaya çıktığı yıllara rastlaması böyle bir düşüncenin uyanmasını kolaylaştırıyor. Benim şiirimde, evet, uzak çağrışımlar vardır, ama, kopuk, mantıksal ilintisi olmayan, anlamı aydınlatmayan imgelere kesinlikle rastlanmaz. Yazdığım her şiirin nesnel karşılığı vardır. *Kedi Aklı*, adından ötürü iyi anlaşılmadı.

Ben, kedi derken, biraz da Nurullah Ataç'ın ve Nâzım Hikmet'in kedi üzerine yazılarını, kedinin bağımsız, özgür yapısını düşündüm. Kedinin her tavrında bir estetik, bir uyum vardır. Yine de o kitabın adı *Analar* olmalıydı. Bir sanatçı-

nın düşündüğü, getirmeye çalıştığı yenilikler kendi okurunun dışına düşmemeli.

Aslında ben toplumcu şiir okurunun, elimden geldiği kadar şiir beğenisine katkıda bulunmak, o beğeniyi geliştirmek isteğindeyim. Bu okurun çoğunluğu kendi düşüncelerini bulduğu şiirleri estetik yanını fazla önemsemeden beğeniyor, kabul ediyor. Bunlar iyi, güzel insanlar. Şiirden estetik tad almaları, şiiri bu yönüyle de sevebilmeleri için çaba göstermeliyiz. Sanatın en başta gelen işlevi, insan düşüncesini, insan beğenisini geliştirmektir. İnsanoğlunun, yarattığı bütün güzelliklerden payını alabilmesi gerekir.

■ **İkinci Yeni?**

□ İkinci Yeni üstüne ben yeteri kadar konuştum. Nasıl, *Garip* anlayışından yola çıkan Orhan Veli, Oktay Rifat, Melih Cevdet Anday değerli şairlerse, İkinci Yeni'nin de bilinen şairlerinin değerlerini yadsımak saçma olur. Ama, onların toplumcu gerçekçiler gibi sınıfsal bir tavrı, emeğin sınıfsal savaşımına katkıda bulunmak gibi bir kaygıları olduğu ileri sürülemez.

■ ***Alıcı Kuş*'la *Dost*'la yakın düşen bir şiire yöneliyorsunuz. Ardından gerek *Seslerin Ayak Sesleri*'nde, gerek *Ölüm Yok Ki*'de politik bir keskinlik de beliriyor şiirinizde.**

□ Böyle görülmesinin nedeni acaba şiirlerin konularından mı geliyor? *Alıcı Kuş*'ta anımsadığıma göre çoğu 1960'tan sonra yazılmış şiirler var. Engelleyici yasalara karşın, sınırsız olmasa da bir özgürlük dönemi yaşanıyor. Az önce de söyledim ya *Dayanılmaz*'ı ancak *Alıcı Kuş*'a koyabildim. *31 Ekim 1964*, *Konuşma* gibi şiirler konuları gereği toplumsal olaylarla ilgili. Konularından ötürü daha açık şiirler. Yoksa şiir dilimdeki gelişmenin gerisine düştüğümü sanmıyorum.

Örneğin bir *Alıcı Kuş* şiirini *Dost*'a yaklaştıramazsınız. Ama yine de *Kedi Aklı*'ndaki, *Saat Sekizi Geç Vurdu*'daki şiirlerden daha açık *Alıcı Kuş*'taki şiirler, bunu yadsıyamam.

■ **Politika, 1970'lerde şiirin sürekli gündeminde kaldı. O dönemdeki şiir-politika ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?**

□ Bu dönem, Ahmed Arif, Enver Gökçe şiirinin etkisinin yoğun biçimde yaşandığı bir dönemdir. Enver Gökçe, Ahmed Arif düşüncelerini, inançlarını yaşamlarına geçirmişlerdir. Ve onlarda düşünce soyut kavramlar olarak kalmaz. Ama onların izindeki genç şairler son derece kitabî şiirler yazdılar. Daha düşünceleri için savaşıp, o savaşın getireceği acıları, sevinçleri yaşamamışlardı. Düşünceleri duygu haline dönüşmemişti. Estetik değerlerin, şiirin teknik sorunlarının ayrımında değillerdi. Şiirin bilgisi üzerine zaman ayırmamışlardı. Kendilerinden önce yazılmış şiiri de yarım yamalak biliyorlardı. Ortam da işin kolayına kaçmaya uygundu. Dönemin toplumsal dinamizmi kendilerini alkışlayacak okur bulmalarını kolaylaştırıyordu. Belli bir siyasi çizgi içinde bulunanlar, kendi çizgilerinden çeşitli biçimde destek görüyorlardı. Ama pek bir kazancı olmadı o dönemde Türk şiirinin. O dönemin dergilerine göz atmak bile yeterli. Her ay yeni yeni şairler çıkıyordu ortaya ama bugün o yıllardan şiiri sürdüren çok az kişi kaldı.

■ ***Ay Ayakta Değildi* ile şiiriniz yine dolaylı anlatım, uzak çağrışımlar dönemine giriyor.**

□ Önce kitabın adına gelelim. Bu kitabın adı *Yurdum Karanlıkta* da olabilirdi. Ama bunun bir şiirselliği yok. Bunda, biraz da duygu sömürücülüğünden de kaçınmamın payı var. Anımsayacaksınız, bir kitabımın adı da *Seslerin Ayak Sesleri*. Faşizmin ya da devrimin ayak sesleri de diyebilirdim. Belki kitabım daha da çok satardı. Ama söyledim ya, hem gerçekçi şiiri, hem de okurun beğenisini geliştirmek kaygısını taşıyorum. Ayrıca bir yerde de kaba sansürden kurtulmuş oluyorum.

Bu adı bir halk deyiminden aldım. Hani derler ya; *"Ay ayakta çoban yatakta/Ay yatakta çoban ayakta"*. Sanırım böyle. Halkımız da kimi durumları dolaylı anlatıyor. Bu deyimi bilenler anlatmak istediğimi anlayacaklar. Bilmeyen bir çok aydın da hemen anlayamayacak.

Ay Ayakta Değildi'deki şiirlerin —biri dışında— tümü 1983 yılında yazıldı. Zaten o yıldan beri de edebiyat dışında hiçbir işle uğraşmıyorum. O dönem baskıların yoğunlaştığı dönem. A.Kadir, Rıfat Ilgaz bir süre gözaltına alındılar. 1967'de yayımlanan birçok kez kitabıma giren *Vietnam* şiirinden 1982-83'de Gölcük Askeri Mahkemesi'nde yargılandım. Ayrıca yasak yayın bulundurmaktan gözaltına alındım, yargılandım, üç aya mahkûm oldum. 1984 yazında cezaevinde kaldım.

Ben eğer yine dolaylı anlatıma yönelmeseydim, sanırım daha çok güçlüklerle karşılaşırdım. Tabii bir çok durumu da göze aldım. Almasam, susup, köşeme çekilmem gerekirdi.

İyi incelenirse bu şiirlerin hepsinde toplumsal mesaj vardır, iletilmeye çalışılmıştır. Doğallıkla geniş okur kitlesince ilk bakışta anlaşılmayabilir. Belki de bu sakınmaların tek yararlı yanı şiirlerimin yapısı üstünde daha çok durmamı sağlaması.

■ **1980 sonrası şiirimizi nasıl değerlendiriyorsunuz?**

□ 1980 sonrasında İkinci Yeni'nin ne olduğu daha açıkça görülmüştür. Can Yücel'in, Kemal Özer'in, Refik Durbaş'ın şiirleri ve benim gerek *Ay Ayakta Değildi*'de, gerekse dergilerde çıkan şiirlerim ortada.

Kimler boyun eğiyor, kimler özgürlük ve demokrasi savaşımını sürdürüyor açık.

Ama, bütün baskıların ağırlaştığı dönemlerde olduğu gibi, bu dönemde de İkinci Yeniciler öne çıkarıldı. Ve onlar da çok sistemli bir şekilde kendi propagandalarını yaptılar, birbirlerini övüp, yücelttiler. Yine de okur, bilinçli okur bunları hep gördü ve ayrımında. Dergilerdeki bütün o gürültülere karşın okunmamaktan kurtulamadılar.

Genç şairlere gelince, toplumda bütün gençlik düşüncesini yaşamına geçirdi. İyi sanatçılar, bunların arasından, yıkılmayanlar, ayakta kalanlar içinden çıkacak. Tabii, yaptıkları işin bilgisini de bilinçle öğrenirlerse. Hatta, yaşamlarını da bilinçle düzenlerlerse.

■ **Sorularıma zaman ayırdığınız için teşekkür ederim.**

□ Bu olanağı verdiğiniz için asıl ben teşekkür ederim.

Hep Böyle Uzun Yollar

Necati Güngör

Akşamın koyu maviliği içinde, gökten pamuksu kar tanecikleri dökülüyordu yola çıktığımızda.Sonra kar tanecikleri giderek büyüdü; otobüsün camlarını hızla kapatmaya başladı. Silecekler durmadan çalışıyor, göz açıp kapayıncaya dek kalın bir perde gibi camları örten kan bir uçtan bir uca küreliyordu. Akşamın maviliği de koyu bir karanlığa dönüşüyordu usul usul. Otobüs, dağların eteklerinden kıvrıla büküle giden kaygan yolda ağır ağır ilerliyor. Dağlar, tepeden tırnağa karlarla kaplı; haftalardır üst üste yağan kar kalakalmış öyle.

Dışarısı soğuk ve karanlık. Otobüsün içinde kimseden ses çıkmıyor. Bir matem arabası sanki bu. Başımıza gelecekleri hepimiz önceden biliyoruz ve buna boyun eğmişiz gibi... Ön camları küreleyen silecekler boyuna çalışıyor, bunu yaparken de tekdüze bir gıcırtı yayılıyor çevreye. Gelip geçen arabaların keskin ışıkları altında, dışarıda savrulan karları görüyoruz: Yağış, fırtınaya dönüşüyor giderek... Soğuk bir ürperti veriyor insana savrulan kar. Yolda, bir dağ başında, fırtına önümüzü kapatabilir, kara saplanabiliriz! Ama umurumda bile değil bu... Kafamda, dayımdan başka bir konu yok... Yengemin çektiği telgraf, dışarıda savrulan karlar gibi soğuk ve anlamını yitirmiş, uçuşup duruyor sanki...

On beş yıldır, bu yolculuklarımın başlangıç noktasında yer alırdı dayım. Artık kanıksadığım, hiçbir duygu uyandırmayan bu yolculukların... Ayrıntısız, kalın bir çizgi halinde upuzun... Beni geçirmeye gelirdi. Son yıllarda saçı sakalı iyice ağarmıştı. İlk yıllar umutla, dönüşümü dört gözle bekleyerek uğurlardı beni. Sonraları bu umudunu yitirmiş, ayrılışlarımız bir hüzne dönüşmüştü adeta. Saçlarına, daha o ilk yıllarda kır düşmeye başlamıştı. Ayrılış üzüntüsünü biraz gizlemeye, biraz da tavrına yiğitlik, direnç katmaya çalışarak; ama alttan altta bir boyun büküşle, otobüsün kalkış anına kadar, bu ayrılığı hiçbir zaman içine sindirememiş, hasretini hiçbir zaman giderememiş bir halde dururdu öyle... Akıp giden bir hayattım ben Kamer dayım için, bunu biliyorum; parmaklarının arasında sızıp dökülen bir su gibiydim; beni elde tutamamanın boyun büküşüydü o! Beni yanıbaşında alıkoyamamanın çaresizliğini, tedirginliğini, okuyordum kaşlarının çatılmışlığında. Ne denli dik dursa da, omuzları çökük çöküktü...

Beni çocukken almıştı yanına: Aklım yettiğinden beri dayımla yengemin elleri üzerimdeydi. Çocukları yoktu ve ben bunun nedenini anlayabilecek yaşlarda değildim daha... Evliliklerinin ilk yıllarında umutla beklemişler ana baba olmayı. Bir iki yıldan sonra oraya buraya başvurmalar başlamış... Ama hiçbir sonuç alamamışlar... Daha çok da yengem istiyormuş ana olmayı; dayım fazla umursamıyormuş... Sonra beni almışlar yanlarına. Sabahları yatakta, dayımın kollarında uyanışlarımı ve bundan doğan mutluluğumu, bölük pörçük de olsa hâlâ anımsıyorum. Bana karşı hep yufka yürekliydi dayım. Herkese karşı öyleydi aslında; ama benim üzerime daha fazla titrediğini iyi biliyorum. Şimdi anlıyorum, benimle, baba-evlat duygusunu yaşıyordu. Çocukluğumun bütün şımarıklıklarına nasıl bir sevgiyle, sabırla katlandığını yaşım ilerledikçe anlamış ve dayıma daha duygusal, daha bir gönül gözüyle bakmaya başlamıştım. Araya bunca uzun yol, yıllarca süren özlem girince, dayıma karşı beslediğim duygular derinleşmiş, oylumlanmış, incelmiş, giderek acımaya dönüşen bir sevgi olmuştu... Buna karşılık ben de kendime göre bir dünya kurmuştum okuduğum kentte: Okulu bitirdikten sonra, çoklarının elde etmek için can attığı bir iş yakalamış, önemli bir gazeteye muhabir olarak kapılanmıştım. Doğup büyüdüğüm, duyarlığı ve kültürüyle beslendiğim, ama her şeyiyle sınırlı bu küçük Anadolu kentinden yavaş yavaş kopmuş,

hatta biraz yabancılaşmıştım... Zaten aradan geçen on beş yıllık süre içinde, bu kentin küçük dünyası da bıraktığım gibi kalmamış, her geçen gün gözle görülür bir değişim geçirmişti... Değişmeyen, yabancılaşmayan yalnızca dayım ve onun su katılmamış insani yanlarıydı.Kendisi içinde yaşadığı için, çevresindeki değişimin de belki fazla ayrımına varmıyor; olup bitenlerden rahatsız olsa bile işin aslını bilemiyor, o dürüst, o duygulu hayat çizgisi üzerinde yuvarlanıp gidiyordu. Bir tek eksiği vardı Kamer dayımın görünürde, o da bendim! Daha doğrusu bir evlat... Bu eksikliğin yerine koyabileceği hiçbir şey yoktu artık... Kötü bir boyun büküşle bu gerçeği benimsemek durumundaydı... Aradan geçen bunca zaman içinde, —bunu çok yakından gözlemledim— otobüsler, yolcular, şoförler, şoförlerin tavırları, yolculukların anlamı, her şey, her şey değişmişti: İnsana batan bir hava içinde geçiyordu bütün yol. Eski şoförler, sanki birer mahalli değer gibiydiler. Kendilerini ev sahibi, yolcuları da birer konuk sayar, öyle davranırlardı. İkramları, sohbetleri, saygıları ona göreydi. Nedense, yolcular da büyük kentlere gitmenin verdiği bir görgülülük içinde olurlar, ya da bana öyle gelirdi...

Çocukluğumda, Kamer dayımın yolculuk anılarını dinlerdim hep. Terziliğin geçerli bir zanaat olduğu günlerde, kumaş almak için İstanbul'a gelirlermiş arkadaşlarıyla. Hemen her terzinin bir İstanbul hikâyesi vardı. Günlerce, aylarca, o hikâyeleri dinlerdik işte.. O dönemlerde, karayolları böylesine gelişmemişti: Uzak yollara trenle gidilirdi. Hikâyelerin bir bölümü, trenlerde, kompartımanlarda geçerdi hep... Ama İstanbul, çocukluğumun o masal kenti, Bağdat kadar esrarlı, Çin kadar uzak İstanbul, anlatıla anlatıla bitmezdi! Yahudi kumaş tüccarları, japone kollu kadınlar, üzerinde martılar uçuşan beyaz vapurlar, Sirkeci otelleri, paranın su gibi harcandığı gazinolar, tramvaylar, balıkçılar, Çingeneler, taşradan gelmiş köylüleri çarpmak için fırsat kollayan yankesiciler,para saklamak için çamaşırların içine dikilen gizli cepler ve daha nice özellikleriyle, Binbir Gece Masalları'nın büyülü havasını taşıyan İstanbul hikâyelerini; Kamer dayım, ağzının kenarında beliren o gülümseme çizgisi ve yeniden yaşar gibi yarı kapalı gözleriyle anlatmayı nedense pek severdi... Kimileri, götürdükleri parayı olur olmaz yerlerde tüketip, sonra Yahudi tüccarlara yalvara yakara, kumaşı borca alıp dönerler; kimileri, her şeye ağızlarının suyunu akıtıp ama beş para harcamadan, çeşit çeşit kumaşlarla çıkıp gelirler; kimileri de, —dayım gibi— eğlence parasını önceden ayırıp kalanıyla iyi bir alışveriş yapmaya çalışırlardı.

Dükkânında her zaman halis kumaşlar olurdu dayımın. Gün ışığı değince rengi atan kumaşla, işine özenmeyen kalfayı dükkânına uğratmazdı. Kaç kez, takılan bir kolu, çatılan bir pantolonu söküp, yeniden dikilsin diye kalfasının önüne koymuştur. Parça başına ücret alan kalfalar buna dayanamazlardı tabii: Hatalı da olsa, bir işi bitmiş sayıp ötekine geçmek, beş on kuruş fazla kazanmak isterlerdi. Onlar mı haklıydı, yoksa ince eleyip sık dokuyan dayım mı haklıydı, bilemiyorum... Ama dayımın yanında, onun bu titizliği yüzünden kalfa dayanmadığını iyi biliyorum! Sık sık değişirdi insanlar. Bu yüzden de çoğu zaman yalnız çalışmak zorunda kalırdı dayım. Geceli gündüzlü çalışır, bin bir özenle, kalıptan çıkmışçasına düzgün işler çıkarmaya uğraşırdı. Tam gönlüne göre olan elbiseyi, müşteriye giydirir, sağına soluna iyice bakar, karşıya geçip çizgilerini süzer, parmaklarıyla kumaşa dokunur, elini keyifle kaydırırdı eserinin üzerinden... Neredeyse, yaptığı işi müşteriye satmaktan cayacak sanırdınız...

O kadar işinin arasında bir de felsefeyle, siyasetle ilgilenirdi dayım: Dükkânı bir dergâh gibiydi. Değişik görünüşlerden her çeşit insan gelir, saatlerce, memleketin durumu, dünyanın gidişatı üzerine tartışırlardı. Bu tartışmalarda, kimilerinin inançla savunduğu, insanların doğuştan eşit olmadığı görüşüne karşı çıkardı dayım. İnsanlar yeryüzüne eşit olarak gelmişler, ancak sonradan mal mülk davasıyla bu denge bozulmuş; eşitsizlik o günden bugüne süregelmişti... Bu dengesizlikse, insanoğlunun alınyazısı değildi; değiştirilebilir, eşitlik yeniden sağlanabilirdi dayıma göre... Toplumdaki bütün kötülükler bu eşitsizlikten doğuyordu! Kimileri çalışmıyor, ağa, bey diye yaşıyorlar; kimileri canını dişine takıyor, iki yakası bir araya gelmiyordu! En biri kendisiydi işte; bir yanına inme inse de üç ay çalışamayacak olsa, boynuna torba geçirip dilenme tarağına düşerdi! Bunda bir adaletsizlik, yok muydu şimdi? Alnımızın yazısını böyle yazanların bize ne kastı vardı acaba? Hem sonra, mademki her şey önceden alnımıza yazılıyor, daha doğmadan hırsızlık yapacağımıza hükmediliyordu mesela, öyleyse ne diye öte dünyada bunun hesabı sorulacaktı? Yok, bu işte bir terslik vardı... Bu noktada bizi aldatan birileri vardı...

Kamer dayım, hayatın içinden el yordamıyla yakaladığı doğrularını bir kalkan gibi kullanıp, tartışmaları bütün gün uzatıyordu. Bin dereden su getiriyordu görüşlerini doğrulamak için... Bir yandan coşkuyla tartışırken, bir yandan da elindeki kumaşa iğne dürtüyor, ya da ipliğin ucunu dişiyle koparıp inceltiyor, iğnenin deliğinden geçiriyordu öyle...

Zamanla, kimileri tartışmalardan alınıyor, dükkândan ayağını çekiyor; kimileri de tersine, dayımın düşüncelerinden etkilenip ona daha bir bağlanıyorlardı. Dedim ya, dergâha benzerdi orası, herkes bir gönüldeşlik içinde, adeta gül alıp gül satardı karşısındakiyle... Ne güzel günlermiş onlar! İnsanların konuşa konuşa anlaştıkları günler... Bir Anadolu kasabasının dünyaya açılan penceresiymiş meğer dayımın terzi dükkânı. Bunu, sonraları düşündükçe anlayacaktım...

Sonra o pencere kapandı; pencerenin ardındaki dünya karardı!

Dayımın dükkânı anacadde üzerinde bir uğrak yeriydi. O yıllarda kentin planı değişti. Her şey hızla değişiyordu zaten... Kentleri bir birine bağlayan daha geniş bir yol açıldı o sıralar. Kentin merkezi o yolun iki yanına kaymaya başladı. Eski parke taşlı dar caddeler, ara sokaklar gibi kaldı yenisinin yanında. İki katlı, bahçeli, avlulu, çıkart-

malı, saçakları ahşap oyma, pencereleri vitraylı evler gözden düştü. Ve bu evlerde büyüyen insanlar, sanki kirli geçmişlerini yadsır gibi, bütün anılarını bir kalemde silip, o yeni caddenin iki yanında yükselen apartmanların katlarına taşınmaya başladılar. Apartmanların giriş katlarında göz alıcı vitrinleriyle yeni yeni terzi dükkânları, hazır giyim mağazaları, mobilyacılar açıldı.

Bu gözle görülür değişim, Kamer dayımı pek etkilememişti ya da etkilenmemiş görünüyordu. O, elinin hünerine, ustalığına güveniyordu. Ayrıca yeni dükkânların kira bedelleri de göz korkutucu bir yükseklikteydi. Bu yüzden eski dükkânında kalıp, zanaattan anlayan üç beş müşteriyle yetinip; o hep okuduğu Yunan filozofları edasıyla dünyayı yorumlamayı sürdürdü dayım...

Müşterileri, bir iki yıl içinde gerçekten azalmaya başlamıştı! Bir de, nedense, insanlar eskisi gibi borçlarına bağlılık gösteremiyorlardı. Kimileyin, diktiği elbisenin parasını bir yılda, iki yılda güçlükle alabiliyordu. İnsanların peşine düşüp para istemek ağır geliyordu ona bir kez; yoruluyor, yıpranıyordu dayım bu yolda. İkincisi, alacağını elde ettiği zaman, para bir hayli değer yitirmiş artık pula dönmüş oluyordu.

Tam o sıralardı işte, üniversite sınavlarını kazanmıştım; iktisat okumak için İstanbul'a gidecektim... Dayım büyük bir sevinç içinde, yeni bir elbise dikti bana. Elbiseyi İstanbul'da giyeceğim için, yabancı dergilerden model seçip öyle bin bir özenle dikmişti. Sanki bütün ustalığını o elbise üzerinde göstermek istiyordu can dayım... Sanki yıllarca bugünü beklemiş, sonunda muradına ermiş gibi mutluydu!

Bana diktiği son elbise oldu o! Gözbebeklerinde ışıyan o mutluluğu da göremedim bir daha. O günden sonra yollarımız ayrılıyormuş meğer... Bu gerçeği hiçbir zaman sineye çekemedi dayım. Hep; bir gün okulu bitirip, kendisinin yanına döneceğim, eski mutlu birlikteliğimize yeniden kavuşacağımız umudu içindeydi. Epey zaman sonra bu umudunu da yitirdi. Artık yalnızca onu görmeye gideceğim zamanları kollamaya başladı. Asıl özleminini yok etmeden, onu gizliden gizliye yüreğinin bir yerlerinde koruyarak, yılda bir iki kez görüşmelerimizle gönlünü ferahlatıyordu dayım. Bunu da açıkça söylüyordu; «biliyorum artık bize hayrın yok, bari ayağını kesme buradan, baba ocağının kokusundan uzak kalmak sana da yaramaz sonra...» diye.

Son yıllarda işleri de iyice bozulmuştu dayımın. O eski, tahta darabalı, ara sokakta kalmış dükkânının kirasını bile zor kazanır olmuştu. Terzilikten iş çıkmadığı için, Bursa malı havlu, peştemal gibi şeyler koymuştu dükkâna; onları satıyordu. Kışın karlı günlerinde, fazladan kömür parası vermemek için dükkânı hiç açmadığı da oluyormuş... Aradan geçen yıllar her şeyi değiştirirken, dayımı da adeta ağır bir silindir gibi ezmişti... Burnunun üzerinde duran gözlüğünün derecesi artmıştı; iyi göremediği için kitap da okuyamıyor, yalnızlığını gideremiyordu. Bazı yaşlı öğretmenler, emekli memurlar yine —belki ayak alışkanlığıyla— uğruyorlardı dükkânına ama eski çoşkulu ortam kararmıştı bir kez. İnsanların üzerine bir suskunluk çökmüştü. Onca yıldan sonra, konuşmanın boşluğuna, gereksizliğine inanır olmuşlardı sanki... Düşünmenin de, konuşmanın da suç sayıldığı bir yerlerden çıkıp gelmişler gibi, üzerlerine böyle bir suçun korkusu sinip kalmış gibi, garip bir suskunluk içine girmişlerdi. Kitap okumak da, bildiklerini tartışmak da dayımın içinden gelmiyordu, anladığım kadarıyla....

Bu suskunluk, umutsuzluk suskunluğuydu! Artık umutsuzluk içindeydi dayım; onu çok iyi anlıyordum. Benden umudunu kesmişti söz gelimi. Yalnız benden değil; dünyanın iyiye gideceğinden de umudunu kesmişti artık... Bir de, hepsinden kötüsü, o yaşta yokluğa sürüklenmiş, günlük ekmeğini çıkarma kaygısının içine düşmüştü! Belli etmemeye çalışıyordu ama, öyleydi! Hayattan beklediklerinin boşa çıkması onu biraz dindarlığa sürüklemiş ve bir hayli de yaşlandırmıştı. Ve hızla bir çöküşe doğru yuvarlanıyordu...

Yengemin telgrafını aldığım zaman, nedense, beni İstanbul'a ilk uğurladığı yıl geldi aklıma. Saçlarına, bıyıklarına düşen akların giderek çoğalışını, ellerinin titrediğini ilk fark edişimi düşündüm... Yalnızca ben onun için parmaklarının arasından akıp giden hayat değildim; o da benim için öyleydi... Ondaki çöküşü, yaşlanmayı yıl yıl görebiliyordum; ama o kadar... Bu uzun yolu, yılda bir iki kez aşıp geliyor, dayımın biraz daha yıpranmışlığını yakından görüyor ve onu yine kendi hüzünlü yalnızlığının ortasında bırakmanın acısını yaşıyordum... Onu, alıştığı dünyanın suyundan, toprağından ayırıp yanıma alamazdım; bu hiç çare değildi... Dayım, duyarlı insan soyunun son kalıntısı gibi göçüp gidecekti yeryüzünden...

Telgraf, bu gidişin haberini taşıyordu. Yok, böyle açık açık değil de, ona yakın bir anlamda: "Dayın hastalandı. Tez gel!"

Bayrama üç gün vardı telgraf geldiğinde. O gece bindim otobüse. Ertesi gün öğlenden sonra ulaştım.

Dayımı sağ bulacağımı ummuyordum! Ölüm haberleri hep biraz yumuşatılır; insanlar hazırlanır ya, öyle sanmıştım... Dayım ölmemişti; ama toprağa doğru önemli bir adım atmış, ölümün eşiğinde duruyordu. İnme inmiş, dili tutulmuş, yattığı yere çivilenmişti sanki! Konuşulanı anlıyor; ama yüzünün derinleşmiş çizgilerinden öte bir tepki gösteremiyordu... Beni görünce —yengem o sırada çorba kaşığıyla su veriyordu ağzına— birkaç saniye boş boş bakmıştı, sonra başını duvardan yana çevirdi. Gözpınarlarından iki damla yaş taşıp yanaklarından kaydı, yastığın bembeyaz kılıfına yayıldı. Başını çevirmesi, gözyaşlarını tutmak istemesindendi belki... Sanki bütün bir hayatı, yılları tutan özlemleri, boşa çıkan beklentileri özetliyor, simgeliyordu bu iki damla yaş... Baş ucuna çömelip elini avuçlarıma aldım. Kurumuş bir ağaç dalı kadar duygusuzdu eli. Yengem o an, bir gölge gibi odadan dışarı süzülmüştü; ola ki, baş başa konuşacak bir şeyimiz vardır diye... Gerçekten de, ona söyleyeceğim,

daha doğrusu söylemek istediğim çok şey vardı; ama ne yararı olurdu ki bunun şimdi; neyi değiştirebilirdim? O, hiçbir zaman aynı kalmayan nehrin suları akıp gitmiş; dayımla kara toprak arasında yarım adımlık bir yol kalmıştı... Hiçbir şey söylememek, onun yaralı yüreğine el değdirmemek belki daha iyiydi... Kim bilir, belki ona bir şey söylemeye —ortada anlatacak çok şey olsa bile— hakkım yoktu... Onun böyle mum gibi eriyip ölümün eşiğine varmasında benim de sorumluluğum vardı çünkü, biliyorum...

Bayrama iki hafta kala, birdenbire işler açılmış, umulmadık bir yığılma olmuş... Bu ramazanda oruca da başlamış dayım. (Sıkıntı, yokluk, yaşlılık, onu eski inançlı günlerine sürüklemiş olmalıydı.) Yengem mutlulukla anlatıyordu bunu! Ahir vaktinde Tanrı'nın yoluna dönmüş... Sabahları, sahurdan hemen sonra dükkânın yolunu tutuyormuş, elindeki işleri yetiştirmek için. Gecenin bir vaktine kadar da çalışıyormuş... İki hafta boyunca gözü işten başka bir şey görmemiş... Orucunu açınca da doğru dürüst yemek yemiyormuş; bayramlık elbiseler yığılınca, sevince boğulmuş neredeyse... (Yengemin demesi.)

O gece yatağımı dayımınkinin yanına serdirdim. Tıpkı çocukluğumda yaptığım gibi, yataktan kolumu çıkarıp dayıma dokunmak, onun, benim için kutsal varlığını elimle tutmak istiyordum... O uykuya geçince, düzenli soluklarını dinledim bir zaman. İşte her şey yanımdaydı. Soluklanmasını duyuyordum; elimi uzatsam kendisine dokunabiliyordum... Ama akıp giden bir şey vardı aramızda: O akışı engelleyemiyorduk... Kamer dayım, bütün bilgeliğiyle hayatın akışını, dünyanın gidişini göğüsleyememiş, yenilmiş, umudunu yitirmişti... İşlerinin artması ona geçici bir mutluluk aşılamışsa da, bu coşkuya bedeni dayanamamıştı... Zavallı dayım... Her şey, şu yattığımız oda bile birdenbire acıklı görünmeye başlamıştı gözüme. O, birçok şeyiyle yıllara direnen evin bir parçası olan odamız... (Ben de, bu evin, bu odanın bir parçası değil miydim aslında?) Tavan direkleri hayli kararmış, ana rengini yitirmişti şimdileyin. Duvara çakılı deveboynunun üzerinde duran radyonun yeri yıllardır hiç değişmemişti. Kırılan pencere camlarının yerine yenisi takılamadığı için karton yapıştırılmıştı... Divan minderleri, köşe yastıkları, patiska perdeler, artık birer eskimişlik simgesi gibi, bir mezar taşı suskunluğu içinde duruyorlardı yerlerinde öylecene...

Yirmi saati yol yorgunluğu, ve onca kaygı, tedirginlik, uykusuzluk içinde geçen geceden sonra, yattığımız odadaki eşyaların çağrışımlarıyla daldığım anıların ılık sularında uyumuşum.

Yengemin ağlama sesiyle uyandım. Gün ağarıyordu; pencere perdelerinin beyazlığı fosfor ışığı gibi yansıyordu karanlık odada. Namaza kalkan yengem, sobayı yakmak için odamıza girdiğinde, uyurken başını yorganın altına hiç sokmayan dayımın yatış biçiminden kuşkulanmış... «Yönünü kıbleye dönüp ruhunu sessizce teslim etmiş!» diye ağlıyordu. Ağlarken, bir yandan da çenesini bağladı tülbentle, kollarını, bacaklarını düzeltti.

Şaşırmıştım! İnanılır gibi değildi; ölüm, aramızda geceliyormuş meğer... O şaşkınlıkla eğilip yanaklarını öptüm üst üste. Teninin soğukluğu bir süre kaldı dudaklarımda. Ak saçları tülbentin yanlarından fışkırır gibi taşmıştı. Yüzüne bakmaktan kendimi alamıyordum; hâlâ canlıydı sanki... Beni şaşkın görünce, yengem araya girdi, yüzünü örttü dayımın... Yine derinden derine ağlayarak komşulara, tanıdıklara haber vermeye gitti...

Öğlen namazının ardından gömdük dayımı. Ölüme yaklaştığını bilmeme karşın, bu gerçekle yüz yüze gelince acıdan uyuşmuş gibiydim. Onu toprağın altına koyup dönerken bu uyuşma geçti; bir ağlama sağanağına tutuldum.. O ana kadar yapılan işlemler bir oyundu da sanki, toprağa gömmek gerçekti yalnızca...

Havasız bir yere tıkılmış gibi boğuluyordum sıkıntıdan... Her şey batıyor, her şey içimi karartıyordu. Yengemi, derin iç çekmeleriyle, yalnızlığın kör karanlığını yüreğinde duya duya ağlayan; ama bir an bile kendini yitirmeyen yengemi, şimdilik kendi haline bırakarak ve en kısa zamanda yeniden gelmeye söz vererek, o akşam gerisin geri yollara vurdum kendimi. Bir geceyi daha burada geçiremeyecektim... Bu kentten kaçmalıydım bir an önce; altında dayımın yattığı toprakların havasını içime çekemiyordum...

Otobüsün sileceklerinden biri bozuldu. Göz açıp kapayıncaya dek camın üzeri buz tutuyor. Farlar karanlığı aralarken, ışıkta savrulan benekler görünüyor. Hem gökten yağıyor kar, hem de keskin rüzgarla un gibi yerden savruluyor... Birkaç dakikada bir, şoför ya da yardımcısı dışarıya çıkıp otobüsün camını iri taneli tuzlarla ovuyorlar. Buzlar çözülüyor biraz; tuzun etkisiyle bir süre gidiyoruz öyle. Tuz etkisini yitirince cam yeniden dalga dalga bulanıp kapanıyor. Karanlığın içinden geçip gidiyoruz. Şoför el yordamıyla önünü buluyor sanki! Camı tuzlayıp içeri giren muavinin elleri mosmor oluyor o anda ağzına götürüp soluğuyla ısıtıyor sızlayan parmaklarını.

Ne kadar yol aldığımız belli olmuyor. Çevre zifiri karanlık. İnsanlar sabırlı bir suskunluk içinde. Bir an, benimle birlikte herkesin, dayımın ölümü üzerine bu kentten kaçtığını, bu karlı gecede yollara vurduğunu sanıyorum... Dışarıdaki kar, dayımın toprağına yağıyor... Yarım kalan sevinciyle toprağın altında yatıyor şimdi dayım. Bayrama yetiştirmek için çırpındığı işleri de yarım kaldı... Hiç kimse, hiçbir terzi onun başladığı gibi kusursuz bitiremez o elbiseleri! Artık bu kentte, dayımla birlikte hüner öldü; dayımla birlikte birçok şey öldü benim için... Beni böyle uzun yollara sürükleyen nedenler öldü... Bir daha onun yaşamadığı bir yere gelir miyim? Bu uzun, bitmez tükenmez, karlı, karanlık yolları göze alabilir miyim? Geride, dayımdan yadigâr bir insan, bir ocak var ama... Yengem! Dayımdan sonra onu yalnızlığın, kimsesizliğin ortasında bırakamam! Hiçbir uzaklık, hiçbir fırtına, kara kış, hiçbir karanlık gece buna engel olamaz... Yengem için, dayımın yeryüzünde bıraktığı insanlık adına, bu uzun, karlı yolları aşmak zorundayım... □

Yaşar Kemal'in Öyküleri II

Feridun Andaç

DOĞA-İNSAN

Yaşar Kemal,öykülerinde insan ve toplum gerçeğini iç içe verirken doğayı, doğanın kırsal kesim insanının yaşamındaki yerini de belirleyici bir motif olarak işler. Bu insanın doğa ile iç içeliğini gösteren, onun yaşamındaki etkileyiciliğini sergileyen önemli belirlemeler, saptamalar yapar. Yansıtılan gerçekliklerin düzlemine koşut çizgideki belirlemelerdir, saptayımlardır bunlar. Yansıtılan insan ve toplum gerçeği bu bağlamdaki bütünlüğüyle verilir. Öykü kişileri bunlarla belirgin kişilikler kazanırlar.

Bu konumda çalışan, bin bir güçlükler karşısında direnen, debelenen; acıya, öfkeye, kedere, sevince batan insandır anlattığı. Ezinçlerini, tutkularını, öfkelerini, kederlerini, yoksunluklarını, umarsız kalışlarını, çirkinliklerini, düşlerini, umutlarını... dile getirir. Çocuğu, kadını, erkeği... her biri bu gerçeklerin içinde yer alır.

Kişiler yaşadıkları doğal ve toplumsal ortamın özellikleriyle sergilenir. Bu ortamın kişi yaşamındaki etkileyici, belirleyici yanı yaşanılan çelişkilerle yansıtılır.

ÇOCUK

Yaşar Kemal, romanlarında olduğu gibi, öykülerinde de çocuklara, onların gerçekliklerine çokça yer verir. *Sarı Sıcak, Yatak, Beyaz Pantolon, Yeşil Kertenkele, Kalemler* öykülerinde ön plana çıkan onlardır, onların dünyalarıdır sergilenen.

Sarı Sıcak'ta, dayanılmaz koşullarda çalışan Osman; *Yatak*'ta, okuma tutkusuyla kente gelerek korunaksız kalan iki çocuk; *Beyaz Pantolon*'da, ayakkabı ve beyaz pantolon edinebilme sevdasıyla tuğla ocağına çalışmaya giden ayakkabıcı çırağı Mustafa; *Yeşil Kertenkele*'de, doğa tutkunu babasız İbrahim; *Kalemler*'de, bulunduğu konumdan farklı görünme, kendisini arkadaşlarına böylesine benimsetme çabasındaki Neriman, öykülerin başat kişileri ve yansıtılan gerçekliklerin odağıdırlar. Bir yandan onların duyarlığı, düşü dünyası verilirken; diğer bir yandan da toplumsal sorunlara, çelişkilere parmak basılır. *Bebek*'te ise İsmail'i yollara düşüren, umarsızlıklara sürükleyendir.

KADIN

Kadın da, çocuklar gibi öykülerin başat kişileri; sorunları, gerçeği yansıtılandır. Tarlada, çapada, pamukta, erkeğinin yanı başında çalışıp didinen; yerine göre onun yerini alandır. Ezgin, buruktur, aşağılanandır... Anadır, yardır, bekleyendir.

Kırsal kesimdeki kadının yeri bakımından önemli saptamalar getirmektedir Yaşar Kemal. *Sarı Sıcak, Bebek, Keçi, Sinek, Halis Serkisof, Turnalar* öykülerinde tarlada, ekinde canı dişinde çalışmaktadır. Gündelikçidir çoğu, çapada, pamukta ırgattır; ya da bir avuç toprağın ekip biçeni, bekleyenidir. Bir dirim sorunudur onlarca çalışmak. Güç de olsa, üstesinden gelinmelidir. Zala bu uğurda ölür *(Bebek)*. Kendisi için çalışacaktır, ama... Memed'in karısı verimsiz toprağın acısıyla buruktur *(Keçi)*. Gülbahar ise umutla bekleyen, istemlerini içine gömerek kabarttığı toprakla özdeşleşendir *(Turnalar)*. *Pis Hikâye*'de horlanan, aşağılanan Fadık, karşıtı anaç Hürüce gerçeğiyle verilir. Terkedilir *(Yolda)*, acımasız koşullarda yalnız bırakılır *(Avcı)*, "dışgöç"e katılıp Almanya'ya çalışmaya sürüklenir *(Ağır Akan Su)*...

Kısaca; ekonomik ve toplumsal dengesizlikler ortamında ezilen, horlanan, didinen, oradan oraya sürüklenen kadın bütün yaşamsal gerçekliğiyle belirir öykülerde. Ezikliği, yalnızlığı, cinselliği bu bütünsellik içinde verilir.

DİĞERLERİ

Çalışan, toprakla/doğayla mücadele eden kır insanını verirken, kadının yanı başındaki erkeğin durumunu da ayrıntılı biçimde ortaya koyar. Zala'nın ölümüyle bir çocukla yollara düşen umarsız İsmail'in gerçeği bunun en etkileyici örneğidir. Bilisiz Cumali *(Beyaz Pantolon)*, köleleştirilmiş Fas Osman *(Pis Hikâye)*, düzenbaz Mehmet Efendi, Deli Süllü *(Dükkâncı)*; çaba, umut ve direnme insanı Şahan Ahmed; deniz tutkunu Çakır *(Hırsız)*; bin bir hünerli Kerem Usta *(Ağır Akan Su)* hiç de abartılmadan, olanca gerçeklikleriyle verilir. Öykülerin belirgin, ustan kolayca silinmeyen kişilerdendirler.

Sergilediği olay, durum, kesit ile

kişiler arasında bir denge kurar. Çelişkileri yansıtmada öncül görev üstler onlara. Kişiler bu bağlamda daha da önem kazanır, etkileyici olur. Yalın bir anlatım,canlı bir tiplemeyle yapar bunu da.

Kişilerin içsel ve dışsal gerçekliklerini yaşanılan ortamın biçimlediği özellikleriyle çizer. Bunun en belirgin yanlarını kişi betimlemelerinde, söyleşimlerinde görebiliriz.

(...)

DOĞA

Doğa bu insanların yanı başındadır. Etle tırnak gibidir. Soluk alıp verişlerinde, duygularının biçimlenişinde, onların resmedilişinde görürüz. Hemen hemen bütün öykülerde belirleyici birer motiftir. Yansıtılan olayın, durumun, kesitin, yaratılan atmosferin ortaya konmasını sağlayan; bunları pekiştirerek açımlayan bir öğedir üstelik.

Öykülere bir devinim sağlar. Değişim, farklılaşma durumlarını yansıtmada da görsel bir zenginlik sunar okura. Bazı durum ve 'an'ların da hazırlayıcısı, geliştiricisidir. Seçtiğimiz şu örneklerde bu özellikleri görebiliriz:

Gün doğmadan tarlaya gelen Osman'ın ataklığı; *"Derken, kıpkırmızı bir ateş yuvarlağını andıran güneş karşı dağların ardından çıktı. Ekin saplarından, destelerden usul usul, incecik, gözle görülür görülmez bir buğu yükseliyor. Gökte parça parça ak bulutlar dönüyor..."*; canlılığı ve dipdiriliği günün değişmesi ile; *"Gün tepeye yekindi. Ortalık ışığa boğulmuş... Topraktaki ekin saplarına, destelere vuran gün şavkıyor... Işıltılar iplik iplik sönüyor. Binlerce, yüz binlerce, birbirine dolanmış ışık ipliği uçuşuyor."* süner; *"Osman kararmış, yüzü biraz daha incelmiş, kocaman gözleri kısılmış... Gömleğinden ter fışkırmış..."* (*Bebek*, s.8-9). Görüldüğü üzre, doğa anlatıma bir ritim, görsel bir zenginlik sağladığı gibi, bir durumu, bir değişimi belirlemede de devinim motifi olarak kullanılır. Diğer belirleyici yan ise; çalışan insanın doğadaki konumu, onunla iç içeliğinin gösterilmesidir elbet.

Tuğla ocağına üç günlüğüne çalışmaya giden Mustafa'nın düşünün gerçeğe dönüşmesinde zorlayıcı, aşılması güç bir engel olarak belirir: *"Ocağın ağzından dışarı fışkırarak dört bir yanı yalayan yalımlar az sonra geri çekildi. İçerisi karalık bir mağara gibi kaldı. (...) Öğle üstünün sıcağı tozlu yola, koca, yalın yapraklı, ağır gölgeli incir ağaçlarına, yan tarafta erimiş kalay parlaklığında akan çaya, kül rengi göğe, tepede dönüp duran tek bulut parçasına, ağaçlara, arada sırada uçan kuşlara, boynunu bükmüş tozlu otlara, kavrulmuş çimenler üstündeki sarı çiçeklere, akyoğurt çiçeklerine, kurumuş çalı yığınına, her şeye işlemiş, her şeyi kavuruyordu. Sıcaktan bütün dünya, canlısıyla cansızıyla terliyordu."* Cumali'nin insafa gelişinin de ön belirleyicisidir yine: *"Güney'de Akdeniz'in üstündeki ak bulutları top top yükselince bil ki Akdeniz'den serin, ıslak bir yel esecek, sıcaktan pişmiş insanları ıslak bir havlu serinliğiyle saracaktır."* Ama kendi hesabına elbet. *"Yolların tozlarını kaldırarak ilk serin yel"* çıkınca, o da yekinir.(*Beyaz Pantolon*, s.95-96.)

İbrahim'in düşü, yalnızlığının, iteklenişinin, özlemlerinin bağlanışı ise yine doğa ile dile gelir:(*Yeşil Kertenkele*, s. 119-121.(...)

Yolda öyküsünde ise, yansıtılan gerçekliğin durağanlıktan devinime geçişini belirler: *"Ova, bol güneş altında bazı yerleri sürülmüş bazı yerleri altın sarısına kesmiş, bazı yerleri de toz içinde, uçsuz bucaksız uzanıyordu. Ovayı bembeyaz bir şerit gibi diz boyu tozuyla kesen yol, ölgün ölgün ilerleyen araba."/ "Uzakta, Akdeniz'in üstündeki yelken bulutları yukarıya doğru sütbeyaz yükseliyorlardı. Arkalarından, usuldan garbi yeli esip azıcık toz kaldırdı. Sonradan geçti gitti."/ "Garbi yeli iyice çıkmış, yolda ne kadar toz varsa savuruyordu."/"Kamışlıktan çıktıklarında garbi yeli azıtmış, olanca hızıyla esiyor, yolda toz komayıp kaldırıyordu."*(s. 132-134, 136)

Gülbahar'ın yalnızlığı, cinselliği doğayla özleşir. Bu duygularının açılımını, dışlanışını hazırlayan, sığınılan motiftir doğa: *"Gün açıldı açılacak, dağların başı ışıdı ışıyacak... Sisler tütüyor. İnce bir tül gibi kızgın toprağı örtmüş. Sarı ekinleri, yeşil pamuk tarlalarını, uçsuz bucaksız güneşler gibi toprağa inmiş salınır ayçiçeklerini örtmüş dalgalanarak kalkıyordu."/"Toprak yumuşak, sıcaktı. Gülbahar memelerini açtı, ağzı aşağı toprağa uzandı."/ "Hayıt çalılarının altında bir sürü kuş yuvası var. Civcivlemişlerdir şimdi kuşlar. Yavrularının ağzı sarı sarıdır. Ağızlarını kocaman kocaman açarlar."* (*Turnalar*, s. 148-152). Yine bu insanın yaşamında belirleyici bir öğe...

Ekin'de ise, bir korkunun yansısı; *"Bir örümcek ekinden ekine ağını germişti. Bir köşesine de oturmuştu. Kımıldamadan öylece duruyordu. Ağa küçük küçük sinekler yapışmıştı."*; yitip umuda dönüşmesi; *"Doğuya döndü. O kocaman sarı yıldız doğmuştu. Sonra yıldızlar çoğaldı. İncecik bir yel yüzünü yalayıp geçti."* biçiminde belirir. (s. 160-161).

Hırsız'da, Çakır'ın içinin coşkusunu dışlaştırır, dünyasını yansıtır (s. 203). Tek bağlandığı, sevinci, tutkusudur. *Ağır Akan Su*'daki Kerem Usta da öyle. Gecekondusunun önündeki bahçesi, buradaki yaşamı; *Kalemler*'deki Rüstem Çavuş'la karısının bin bir çabayla varettikleri evlerinin küçücük bahçesi, ekip baktıkları... Kentteki insanın doğadan kopmamışlığını, kopamayacağını yansıtması bakımından ilginç saptamalar getirmektedir.

Tüm bunlardan da görüyoruz ki; doğa, Yaşar Kemal'in öykülerinde insan kadar önemlidir. Hem yansıtılan gerçekliklerin belirgin bir yanıdır; hem de anlatımına çeşni katan, onu bütünleyen bir öğedir.

Ondurandır *(Şahan Ahmed, Ağır Akan Su, Hırsız...)*; çektirendir *(Sinek, Bebek, Sahan Ahmed)*; sürüm sürüm süründürüp umarsız bırakandır *(Bebek, Keçi)*; düşle gerçeğin bileşimindedir *(Yeşil Kertenkele, Turnalar)*; öfkeye, kedere boğandır *(Bebek, Şahan Ahmed...)*; can tüketendir *(Sarı Sıcak, Bebek, Pis Hikâye, Beyaz Pantolon, Avcı...)*; gurbetlere düşürendir *(Keçi, Bana Bak Kardaş, Turnalar...)*

Yaşar Kemal, kişilerin salt dış gerçekliklerini vermekle yetinmez; onların içsel gerçekliklerine de

yönelir. Tüm bu yaşanılanlar karşısındaki içsel durumlarını da (tepkileri, sezişleri, acıları, sevinçleri, öfkeleri, korkuları, düşleri, istemleri...) yansıtır. *Bebek, Yatak, Dükkâncı, Keçi, Sinek, Hançer, Beyaz Pantolon, Yeşil Kertenkele, Bana Bak Kardaş, Kalemler, Turnalar, Ekin, Şahan Ahmed, Pis Hikâye, Hırsız, Ağır Akan Su* bu bakımdan anılmaya değer öykülerdir.

Kişiler edilgen-etken, olumlu-olumsuz, iyi-kötü, umarlı-umarsız, haklı-haksız... gibi bulundukları durumların karşıtlıklarıyla çizilir. Bireysel konumlarıyla toplumsal konumlarının iç içe verilişi kişilerine, tek boyutlu olmaktan öte bir gerçeklik kazandırır.

ANLATIM-DİL

Yaşar Kemal'in anlatımındaki yalınlığının en güzel örneklerini öykülerinde buluruz. Yansıttığı kişi, toplum ve doğa gerçeklerini bu yalınlıkla etkileyici kılar. Kuşkusuz bunda kullandığı dilin, sözdiziminin önemli payı olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Yarattığı çağrışım evreni, kurduğu söz dokusu söylemini özgün kılarken; anlatımına da yalınlık, etkileyicilik kazandırır.

Yatak, Kalemler, Hırsız, Ağır Akan Su ve *Yeşil Kertenkele* dışındaki öykülerini nesnel bakış açısı üzerine kurar. (Sonuncuyu her iki bakış açısından verir.) Öznel bakış açısını yeğlediği öykülerinde Sait Faik duyarlığına yakınlaşan bir duyarlık evreni çizer. Ben-anlatıcı ön plandadır. Yansıtılanların tanığı, yaşayanıdır. Hatta, olayların içinde; kişilerin yakınındadır. Nesnel bakış açısıyla verilenleri 3. kişi anlatımıyla (yazar-anlatıcı) izleriz. Her iki yaklaşımıyla yansıtılanlar onu toplumcu gerçekçi çizgiye yöneltir.

Öyküleyici ve betimleyici anlatım biçimlerini iç içe kullanır. Bunlarla anlatımı duygulu, içli, çarpıcı bir söyleyiş özelliği kazanır. Sürükleyicilik taşır. Bu da anlatımını durallıktan kurtarır, devingen bir yapıya eriştirir. Böylece okuru sarsar, etkiler; değişimi, değişmesi gerekeni sezdirir ona.

Kişi, çevre, doğa betimlemelerinde de bu bakışı, yaklaşımı, anlatım biçimi önem kazanır. Olayda akışımı sağlarken, çizdiği görüntüyle okuru o görüngü içinde yaşatır. Ona çeşitli izlenimler kazandırır, duygular yaşatır, çağrışım evreni kurdurur. İşte bir iki örnek:

"Osman bekliyor. En sonunda sabrı tükenip öksürüyor. Osman dört dönüyor. Yerden bir çubuk alıp gürültüyle kırıyor. Yemek yiyenler oralı değil. Sonra Osman kırdığı çubukla tozlara daireler, çizgiler çiziyor. Çubuğu olanca gücüyle toprağa sürtüyor. Çubuğun toprağa sertçe sürtülmesinden çıkan sesler... Osman muradına eremiyor. Yemek yiyenler konuşup gülüşüyorlar. Osman sinirleniyor. Habire çubuğu toprağa sürtüyor. Yaptığı çizgileri ayaklarıyla geri kapatıyor. Çubuğun ucu toprakta... Osman koşa koşa çubuğun etrafında dönüyor. Sonra yemek yiyenleri unutup kendini salt oyununa kaptırıyor... Çiziyor, çiziyor, kapatıyor." (Sarı Sıcak, s. 11)

"Emine'nin evi, üstünün otları eskimiş, gümüşi, çitlerinde topak topak tezek yapıştırılı, sıvası tezekten bir göz bir huğdu. İçeride öteberi denecek pek az eşya vardı. Köşede dayalı üç çuval, bir de yüzsüz, pamukları dışarı çıkmış bir yatak. Bir köşeye bir buzağı bağlı duruyordu. Buzağının bağlı bulunduğu köşeden taze sığır pisliği, işemik kokusu geliyordu. Çocukların beşiği buzağının yanındaydı. İki çocuk, kirden kapkara kesilmiş, yarılmış eski beşiğin içinde koyun koyunaydılar..." (Bebek, s. 32)

"Öğle güneşi kurşun gibi adamın tepesine iniyor, dutun koyu gölgesinde bir sürü tavuk sıcaktan harlamış, ağızları açık, kanatlarını düşürmüş soluyorlardı. Karşıki yoldan dili bir karış dışarda, kuyruğunu bacakların arasına kıstırmış sarı bir köpek geçti." (Dükkâncı, s.55)

"Ocaktan da Mustafa'nın yüzüne yalımların ışığı vuruyor. Mustafa'nın zayıf, bir deri bir kemik yüzü yalımdan daha kırmızı. Kırmızı yüz, boncuk boncuk terlemiş. Terler parlıyor. İçerde yalımlar nasıl da boğuşuyor! Sağ yandan gelen kocaman kocaman yalın dalgası, orta yerde arkadan gelen bir sürü yalımla sarmaş dolaş oluyor. Sonra bu sarmaş dolaş olmuş bir top yalım, ocağın ağzından dışarıya fışkırıyor. Dışakopup, karanlıkta bir parlayıp sönüyor." (Beyaz Pantolon, s.97)

"Yarı aydınlıkta çocuğun görünen yüzü kuru, inceydi. Yanmış kavrulmuş görünüyordu. On birinde, çok çok on ikisinde gösteriyordu ya, boyu upuzundu. Eski pantolonu dizine kadar lime limeydi. Dizinden aşağı yırtıklar sarkıyordu. Göğsü boydan boya açıktı. Yenleri de yırtıktı." (Yeşil Kertenkele, s. 119)

"Hemite dağıyla Anavarza arası geniş düz bir ovadır. Savrun çayı Ceyhan nehrine tam Anavarza'nın dibinde karışır. Çayın Ceyhan'a karıştığı yerden ta Vayvaylı köyüne kadar bir sazlık uzanır. Ağcasaz. Hemite dağı, Anavarza, Vayvaylı arasına günün her vaktinde bir boz duman çöker. Daha doğrusu, incecik bir sis değil de bir dumanımış gibi tüter." (Avcı, s.154)

Anlatımının bir başka önemli özelliği, masal ve halk hikâyelerinin söyleyiş özelliklerinden yararlanmasıdır. Öyle ki; öykülerin tek tek ele alınıp bu açıdan değerlendirilmesi yapıldığında, halk anlatı geleneğimizin kaynaklarından nasıl yararlandığını, bunların onun anlatımını nasıl biçimlendirdiğini görebiliyoruz. Yaşar Kemal'in, ayrı bir inceleme konusu olabilecek olan bu özelliğini kısaca belirtmekle yetiniyoruz.

Yaşar Kemal kendine özgü dil evreni olan anlatıcıdır. Bu bağlamda kullandığı dil anlatımını etkili kılan, bir o kadar da önemseten niteliktedir. Yöresel sözcükleri *(ığralamak, cöbel, pençik, küncü, fıldırmak, teberik, yangılı, çığrıltı, yalabuk, elci, berdi, fisilti...)*; deyimleri *(yalp yalp etmek, nen çalmak, döküm saçım kalmak, pel pel bakmak, soyka kalsın, pampal pampal açmak, hopur etmek, imi timi bellisiz...)* kullanımı, bu düzlemde yeni yeni yaratımlara yönelişi *(Işılaşan, ötürgen, çömeliştiler, geçgil, ötürüklü...; gözleri camkesilmek, yüreğine tıp etmek, alıp yatırmak, ağıp gitmek, zarbını sınamak, yoluna hendek olmak, aklını tüydürmek...)*; ikilemelere, pekiştirmelere, imgesel sözcük öbeklerine, atasözlerine ve deyimlere sıkça yer vermesi dilinin zenginliğini, anlatımının çeşniliğini gösterir. (...)

Söz tutkunudur. Kişilerin konuşmalarında, doğa betimlemelerinde; bir görünüm, bir devinim belirlemelerinde yansır her bir özelliği. Öyle ki; bunu, güzel söz söylemek, değişik görünmek amacıyla değil; yansıtılan gerçekliklere uygun düşen bir söyleyiş olduğu için, o gerçeklikleri pekiştiren bir

sezgiyle dokur.

Kısa konuşma cümleleri, kişilerin söyleyiş özelliklerine bağlı kalınarak kurulmuştur. Bu konudaki tartışma odağını oluşturan tavrı giderek daha yalın, daha anlaşılır olmaktadır. Konuşma dilindeki yalınlığı kişileri canlı kılan bir öğedir. Onların duygu ve düşünce evrenini dile getirmede de etkileyicidir.

Sonuçta şunu diyebiliriz: Yaşar Kemal bir söz ustasıdır. Özümsenilmiş Anadolu kültürünün geleneksel kaynaklarının beslediği özlü bir ses... Çağdaş bir söylence ustası... Dilin yaratıda bir araç, geleceğe uzanabilmede bir köprü, kalıcı olabilmede zorunluluk olduğunu bilen; bunu da başarıyla uygulayandır o.

YAPI

Olay, Yaşar Kemal'in öykülerinde başat bir öğedir. Olayların sıralanışında zamansal ve nedensel bağın bütünlük taşıdığını görürüz. Bunu klasik öykü tekniği örüntüsüne bağlı kalışın bir göstergesi olarak da nitelendirebiliriz. Ama öykülerin tümünde bu örüntüye bağlı kalındığını söyleyemeyiz. *Olay*ın ön planda olduğu öykülerde bu bütünlük belirginleşir. Diğerlerinde ise siliktir.

Öznel bakış açısıyla, ben-anlatıcının anlatımında, verilen öykülerde *olay;* yaşanmış olanların yeniden tasarlanması, anıya dönüşmüş biçimleriyle düzenlenir. *Yatak*'ta anlatıcı; çocukluk anılarından, *Kalemler, Hırsız, Ağır Akan Su*'da kentteki yakın dostluklarından yola çıkarak yaşanmış 'an'ları 'olay'ları zamansal bir sıralama içinde verir. Her bir öyküde ağırlıkta olan bir *olay,* bir *olayörgüsü* vardır. *Yeşil Kertenkele*'de ise; yine anlatıcının, rastlantı sonucu tanıdığı bir çocuğun dünyasında odaklaşır *olay.* Bir durumdan hareketle bunun oluşumunu izleriz.

Diğer öykülerde ise; olaylar ya oluşum aşamasında *(Sarı Sıcak, Dükkâncı, Süpürge, Keçi, Sinek, Beyaz Pantolon, Halis Serkisof, Bana Bak Kardaş, Yolda, Pis Hikâye, Kavun Karpuz);* ya sürerken *(Bebek, Turnalar, Avcı, Şahan Ahmed);* ya da olup bittikten sonraki durumları ile *(Hançer, Ekin)* verilir.

Olayların nedeni ekonomik ve toplumsal yapıdaki bozuklukların doğurduğu sonuçlara bağlanır. (...)

Belirttiğimiz gibi, Yaşar Kemal salt *olay* anlatıcısı değildir. Olay, öykülerinin odağıdır. Ama; bir sorunu yansıtmada, bir durumu saptamada, kişi-toplum gerçekliğini sergilemede 'neden'dir yalnızca. Belirleyici bir motif de diyebiliriz buna! *Ekin* ve *Hançer* öykülerini örnek alacak olursak; burada *olay* ayrıntılarıyla sergilenmez, bir nedendir yalnızca. Verilense; onun sürüklediği konumdaki insanın durumudur, onu bu duruma düşüren 'gerçek'tir. Kırsal kesim insanının yaşamından kesit sunulur. Bir bütünsellik içinde ama. *Avcı*'da da öyle: Doğa, doğanın acımasızlığı, Muslu'nun tutkusuyla birleşince sonun hazırlayıcısı olur. Burada sunulansa bir durum, o yaşantıdan bir kesittir. Olay örtük görülse de, yine 'neden' olma işlevindedir.

Öykülerde olay belli bir zaman içinde geçer. Bu zamanlama süreci, olayörgüsünün yoğun olduğu öykülerde daha belirgindir. Yaşanılan yansıtılırken belirlenen bu süreç, sona doğru gidişte, olayörgüsünün gelişimiyle anlatımı hızlandırır, anlatının dramatik yapı kazanmasını sağlar.

Olayörgüsü de öykülerin çoğunluğunda *(Bebek, Yatak, Dükkâncı, Beyaz Pantolon, Halis Serkisof, Kalemler, Şahan Ahmed, Pis Hikâye, Hırsız, Ağır Akan Su...)* başat durumdadır. Bu da, biraz önce değindiğimiz gibi zamanlama süreciyle birlikte öykülere devinim ve gerilim boyutu kazandırır.

Dükkâncı, Pis Hikâye, Hırsız, Ağır Akan Su bu bakımdan anılmaya değer öykülerdir. Süreklilik, yoğunluk söz konusudur. Bir olayın doğurduğu sonuç(lar)a yeni olayörgüsü eklenir. *Bebek* öyküsünde Zala'nın ölüm *olay*ının doğurduğu sonuçtan hareket edilir. Bu, yeni *olay*ların oluşumunu hazırlar. İsmail'in içine düştüğü durumun öncesi ayrıntılarla anlatılmaz. Olayın boyutunu olayörgüsünün gelişimiyle ve kişi konuşmalarıyla öğreniriz.

Belli bir tarihsel ve toplumsal konumdaki insanımızın gerçeğidir dile getirilen. 1950'lerden 1970'e uzanan bir süreci kapsar. Bu bakımdan öykülerde zaman öğesi belirgindir. Yirmi yıllık zaman dilimindeki Çukurova *(Sarı Sıcak, Bebek, Yatak, Süpürge, Sinek, Hançer, Beyaz Pantolon, Halis Serkisof, Bana Bak Kardaş, Yolda, Turnalar, Avcı, Ekin, Kavun Karpuz, Pis Hikâye);* Toros köylükleri *(Dükkâncı, Keçi, Şahan Ahmed);* Ege'de bir süngerci köyü *(Yeşil Kertenkele);* İstanbul *(Kalemler, Hırsız, Ağır Akan Su)* yöresi yaşamından kesitler sunulur. Ezilen, yoksunluklar içinde debelenen, çalışan, dört bir yana savrulan insanların gerçeklikleri yansıtılır.

Öykülerin trajik yanı ağır basar. *Bebek, Yatak, Keçi, Beyaz Pantolon, Kalemler, Turnalar, Avcı, Ekin, Şahan Ahmed, Pis Hikâye, Hırsız, Ağır Akan Su* bu açıdan ilk anda anılması gereken öykülerdir. Okuyucuda sarsalayıcı etki bırakır. Bir eziklik, bir öfke, bir bileniş yaşatır.

Yokluk, dayanışma, şiddet, yozlaşma, yaşam ve doğa tutkusu... işlenilen temalar arasında yer alır. Zıtlıklar, olumsuzluklar, olabilirlikler, değişebilirlikler, değiştirebilmeler... iç içedir. Bilisizliğin, onca çabanın, umutla bağlanmanın, didinip durmanın, çözümsüzlüğün... dışavurumudur her biri. Bunlar köy insanının psikolojik yanını, yaşadığı koşulların doğurduğu kaçınılmaz 'durum'ları, 'olay'ları sergilemesi bakımından önemlidir. Yaşar Kemal, köy kent bağlamındaki insanımızın gerçeğine yaklaşımda, onların sorunlarının bu yönleri üzerinde özellikle durur.

Öykülerde kişi, olay, durum-kesit bütünlük içinde verilir. *Sarı Sıcak, Dükkâncı, Hançer, Beyaz Pantolon, Halis Serkisof, Yeşil Kertenkele, Hırsız, Ağır Akan Su*'da kişi ön plandadır. *Bebek, Bana Bak Kardaş, Kalemler, Şahan Ahmed, Karpuz, Pis Hikâye*'de olay; *Yatak, Süpürge, Keçi, Sinek, Yolda, Turnalar, Avcı, Ekin*'de de durum-kesit öne geçer. Ama öykülerin tümüne baktığımızda, bu öğelerin biri bir diğerinden yalıtılarak verilmemiştir. Örneğin; *Dükkâncı*'da kişi gerçekliği ön planda görülse de bir *olay* vardır belirleyici olan. Köy yaşamından, bura insanının durumundan bir kesit sunulur. *Hırsız*'da, *Ağır Akan Su*'da vd.de öyledir. *Pis Hikâye* bir olay ve onu izleyen bir dizi olay örgüsüyle işlenir. Öyküde belirgin kişilikler vardır, yansıtılan bir yaşam gerçekliği de söz konusudur. *Ekin*'de bir 'an'lık durumdur ilk göze çarpan. Ama bir *olay*ın itekleyişidir yaşanılan o durum. Yine öne çıkan bir başka yan ise, olay sonrası kişinin yaşadığı psikolojik gerçekliğidir.

(...)

Yaşar Kemal, çağının tanığı olma sorumluluğunu taşıyan bir sanatçı olarak; iyiye, güzele, doğruya yönelik tavrını; insanımızın yokluklardan, acılardan, sömürüden arınmış bir yaşama ulaşması gerektiğine olan inancını bu ürünlerindeki toplum ve insan gerçeğine bakışıyla somutlaştırıyor.

Onun bugün ulaştığı konumda yaratıcılığının bu ilk halkasının önemli payı olduğu gerçeğini bir kez daha vurgulamaktı çabamız.□

BEHÇET AYSAN

DAĞILAN GÜL

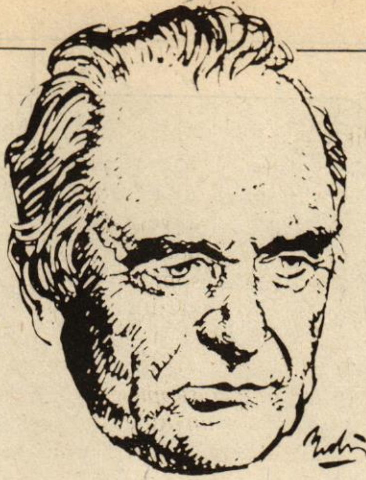
ne söylersen söyle bu aşk ikimizindi
ikimizindi bir zamanlar aynı gökyüzü
bir samanın tutuşması gibi olan şey
biraz erzurumdu biraz rize biraz mardin
geniş, dingin, sürekli bir yurt gibi.

ne söylersen söyle rüzgârdır duyan
düşleri çağıran iri siyah gözleriyle
ve yanıbaşımızda mutlu kalan ne var ki
belki bir kuş akşamın ölü ağzındaki
sadece güldür dağılmış ayaklanmaya.

ne söylersen söyle ruhum bağırıyor
acı içinde bağırıyor giden her şeye
uzak kapıların ses verip çağırmadığı
mutsuzluk değil mi biraz da şarkıdır
üzgün, kırık, iri bir gül gibi kanayan

ne söylersen söyle bir gün yiteceğiz
çam seli halinde kalabalık bir orman
alıp götürecek bizi kuytu ölümlere
yaşamanın anlamını sorsam da söyleme
konuştukça bir gemi açılıyor kıyıdan.

"Eylül" adlı kitaptan

60. Sanat Yılı

Rıfat Ilgaz

Hakan Derman

Kalem savaşçısı Rıfat Ilgaz, geçtiğimiz günlerde 60. sanat yılını kutladı. Sürgün, baskı, hastane, hapishane ve sanatla geçen 60 yıl. Dile kolay tam 60 sanat yılı... Bu haberi gazeteci deyimiyle «atlamak» olmazdı. Söyleşi için Florya'ya, oğlu Aydın'ın evine gittim. Rıfat Ilgaz'ı bulmuştum ama önemli bir sorun vardı: Onunla hangi alanında konuşacaktım? Çünkü karşımda şair, öykücü, romancı, anı yazarı, güncel yazılar yazan basın şeref kartı sahibi bir gazeteci, öğretmenliği göz önüne alınırsa incelemeci bir Rıfat Ilgaz vardı. Bu sorunumu Rıfat hoca çözdü ve soruyu, o bana sordu: *«Söyle bakalım, beni ilk hangi yönümle tanıdın?». Mizah yazarlığınız yönünüzle... Hababam Sınıfı'yla... «Tamam o zaman 'mizah' üzerine sorularını yönelt bana».* Aklım da *Hababam Sınıfı* var zaten:

—Edebiyat eleştirmenlerinin, Türk Klasiği olarak kabul ettikleri *Hababam Sınıfı* nasıl ortaya çıktı?

—*Hababam Sınıfı, Dolmuş* mizah dergisinde başladı. Her hafta bir öykü olarak düşünüldü, sonra öykülerden oluşan bir romana dönüştü. *Hababam Sınıfı*'na başladığımda, bunun bir roman olacağını düşünmemiştim.

Dolmuş dergisi az rastlanan güzellikte bir mizah dergisiydi. Sorumlu müdürü İlhan Selçuk, kardeşi Turhan Selçuk'la birlikte çıkarıyordu bu dergiyi. Anlaşmaya göre ben de her hafta bir mizah öyküsü ve beş-altı fıkra yazıp, bırakıyordum. Her hafta yeni öyküler bulmaktansa, dizi öykü yaparsam işin kolayına gitmiş olurdum. Bildiğim bir alan olması gerekiyordu...

Okumaya Kastamonu'da başladım. Kastamonu Lisesi'nin birinci sınıfına geçtiğim yıl, babam vefat etti. Samsun'da memur olan babamı yitirince, ister istemez okumam zorlaştı. Kastamonu Öğretmen Lisesi'ne geçtim. 1930'da öğretmen oldum ve Bolu'ya verildim. Bolu ilçelerinde altı yıl öğretmenlik yaptım. Gerede ve Akçakoca'da da bu görevimi sürdürdüm. Daha sonra Gazi Eğitim'in edebiyat bölümünü bitirip, Türkçe ve edebiyat hocası olarak mezun oldum. Bir yıl Adapazarı'nda, dört yıl Karagümrük'te hocalık yaptıktan sonra, Nişantaşı Ortaokulu'na sürüldüm. Benim için büyük bir cezaydı: İki tramvay parası veriyordum. Salâh Birsel'i de Fransızca ders vermesi için bu okula aldırdım. Burada ikinci kitabım olan *Sınıf*'ı yayımladım ve soruşturmaya uğradı.

Hababam Sınıfı'nın doğması için ya benim yatılı okullarda okumam, ya da öğretmenlik yapmam lazımdı. Ben her ikisini de yaptım. Böylece sonuç ortaya çıkıyor.

—Peki ya tipler?

—Tiplerin çoğu sınıf arkadaşlarım: *İnek Şaban,* 122 İnek Ahmet (Safranbolulu), *Tulum Hayri* (129 kiloluk Fehmi ile futbol takımımızın santrhafı 110 Cemal'in karışımı), *Refüze Ekrem* (111 Mahmut), *Güdük Necmi ve Kalem Şakir* (kendimdim). *«Kel Mahmut»*umuz ise, müdür muavinimiz Nihat Dicle'dir.

—Konu sıkıntısı çektiniz mi?

—*Hababam Sınıfı* ortamından yetişmiş bir öğretmen olarak konu sıkıntısı çekmedim. Yatılı okullarda okuyarak öğretmen oldum ve en sonunda da müdür yardımcısı görevini de üstlendiğim için «Kel Mahmut»luk bile yaptım. *Hababam Sınıfı*'ndaki anılar benim, oğlum Aydın'ın ve bazı dostlarımın anılarıdır. Hepsi yetmiş üç hikayeden oluşmuştur. Kitapta bu hikayeler daha çoktur. *Dolmuş*'ta çoğu zaman bu hikayeleri *«Stepne»* imzasıyla çıkardım.

—Öğrencileriniz size bir lakap takmış mıydı?

—*Rıfat abi.* Çok zaman *Rıfat*'ı da kaldırırlar, *«abi»* derlerdi. Sert bir müdür yardımcısı olduğum için, öğrencilerimin sevgisi giderek azaldı. Ben de müdür yardımcılığını bırakıp, hocalığa devam ettim.

—Mizahçılığınız bu çeşitli uğraşlarınızın hepsinde mi var?

—Mizah, edebiyat nevi bir tür değildir. Ben bu özelliği doğruluyorum ve diyorum ki, mizah tüm yazınsal türlerde görülen olaylara, doğaya bir bakış açısıdır, çeşnisidir. Mizah, sanatçının mizacından, yaratılışından gelir. Olayları bir yorumlama biçimidir. Eğer bir sanatçının mizacında şaka yapmak, humoristlik ve satir yeteneği varsa ister istemez hangi türde yazı yazarsa yazsın, o türe yansıyacaktır. Mizah bir tür değil, bir yetenektir.

—Biraz da mizah tarihimizde önemli bir yeri olan *Markopaşa* dergisi üzerine konuşalım. *Markopaşa* nasıl doğdu?

—Önce Rıfat Ilgaz, mizaha 1946 yıllarında mı başlamıştır, yoksa daha evvel mi? Bunu belgesel olarak açıklamak istiyorum. 1926-27 yıllarında şiir yazıyordum ve o yıllarda Kastamonu'da *Çalçene* isimli bir mizah dergisi çıkıyordu. Bu dergiyi çıkaran Yusuf Niyazi isimli, oyun yazarıdır. Ben de bu dergiye şiir olarak, öykü olarak mizah ürünleri verdim, yayımlandı.

Öğretmenlikten ayrıldıktan sonra 1945-46'larda birçok dergi ve gazetede yazılar yazdım. Bunlardan biri de *Gerçek* gazetesidir. Bu dergide Aziz Nesin ve Sabahattin Ali de yazılar yazardı. Daha sonra *Cumartesi Magazin, Gün Edebiyat-Sanat* dergisini çıkardık. Bu dergilerde yazı yazdım, sekreterlik yaptım, çalıştım.

1946 yıllarında seçim var. Toplumcu partiler açılıyor. Bu partiler içinde Türkiye Sosyalist Partisi de var. Biz, bu partiler içinde T.S.P.'nin lokaline gidiyoruz. Bir gün işçiler duvara şöyle bir duyuru

asmışlar: *«Markopaşa çıkıyor!»* Üç-beş gün içinde kendi aralarında yüz lira toplamışlar. Bizim bu olaydan bir haberimiz yok. Vazgeçildi ve bu para partiye kaldı. Bir süre hastanede yattıktan sonra Ankara'ya yeniden öğretmen olmak için gittim. Sabahattin Eyüboğlu'nun da yardımıyla yeniden göreve kabul edildim. Yolda Sabahattin Ali'ye rastladım, bana *«Markopaşa*'yı çıkarıyoruz» dedi. Yeni öğretmen olmuşum, bir süre erteledim.

Boğazlayan'da görev yaparken bir gün Aziz Nesin, mektubuyla birlikte on tane de *Markopaşa* dergisi göndermiş. Bu dergileri gazete bayine verdim, bir saat içinde hepsi sattı... Diğer sayılar için Aziz'den, yirmi beş adet dergi istedim, bu dergiler de kısa bir sürede satıldı. Öğretmenlikten atılınca, yüz lira aylıkla *Markopaşa*'ya girdim. Hem şiir biçiminde satirler yazıyorum, hem de ufak tefek şeyler yapıyorum. *Markopaşa* dergisi zamanla biçim ve isim değiştirdi.

Alibaba isimli dergiyi ise, Sabahattin Ali ve ben imtiyaz alıp, birlikte çıkardık. *Markopaşa*'nın imtiyazı Orhan Erkip tarafından aşırıldı. Elimizde imtiyazlardan hiç olmadığı için ara vermek zorunda kaldık. Bu arada Aziz Nesin'le *Baştan*, daha sonra *Yeni Baştan* isimli dergiyi çıkardık.

Cerrahpaşa Hastanesi'nde yattığım sıralarda Aziz Nesin'den mektup aldım. *«Markopaşa'yı çıkarmanın tam zamanı»* diye yazmış. Üç ortak böylece 1948 sonlarına doğru bu dergiyi yine çıkardık. Derken dergimiz, kovuşturmaya uğradı, benim ifadelerim hastanede alınmaya başladı. O sıralarda Halk Partisi başkanı Esat Bey, aynı zamanda Cerrahpaşa Hastanesi'nin de başhekimiydi ve Esat Bey, beni hastaneden attı. Ben de Heybeli'ye yattım. Burada yatarken beni Sultanahmet Cezaevi'nin revirine kaldırdılar. Rapor alarak çıktım ve çıkar çıkmaz sorumlu müdür bularak *Hür Markopaşa*'yı çıkardım. Kapağına büyük puntolarla *«Sabahattin Ali Öldürüldü»* diye manşet attım. *Hür Markopaşa*'yı ben tek başıma 19 sayı sürdürdüm. Bu sırada Aziz Nesin de *Medet* isimli bir mizah dergisi çıkardı.

—Markopaşa'lar etkili dergilerdi

—Hem de nasıl. Bir örnek vereyim. *Hür Markopaşa*'nın son günleri Demokrat Parti seçimi kazandı. Mecliste hükümetin programı okundu. Programda, Menderes'in şöyle bir sözü var: *«Mizah dergileriyle uğraşacağız. Bu dergiler dışardan beslenmektedir...»*

—60. sanat yılınızdaki düşünceleriniz nelerdir? Ve bundan sonraki çalışmalarınızı da öğrenelim

—Bir yazı sanatçısının kendisini tükenmemiş görmesi önemlidir. Bundan sonra da çalışmalarımı yoğun bir şekilde sürdüreceğim. Önümüzdeki günlerde şiir kitabım çıkacak. Ayrıca güncel olaylardan çıkardığım sonuçlardan, bir oyun yazmak istiyorum. Neden roman, şiir, güncel yazı değil de oyun yazmayı düşünüyorum? İşte bunu ancak sanatçı sezinleyebilir. □

Ferruh Doğan

Şili'den Sesler

Öner Yağcı

Şili deyince ne geliyor aklımıza? Koca okyanusa diklenen And Dağları geliyor, Latin Amerika, diktatörlükler... Neruda geliyor, Allende, Victor Jara... bakır, ITT, CIA ve 11 Eylül 1973... ve onurlu bir halk duyumsatıyor kendisini yüreklerde; Şili halkı!

And Dağları'nın yamaçlarındaki altın, gümüş ve molibdenle karışık bakır damarlarını da sofralarından eksik etmemek isteyen emperyalist tekeller; 11 Eylül 1973 darbesiyle, on binlerceinsanın canına kıydılar. Bağımsız ve özgür yaşamanın tutkunu olan Şilililer'in ülkesini, toplama kampına çevirdiler, zindana, dehşet ülkesine...

"İçlenir şarkım / Atarken damarlarda / Ölesiye söylerken / Katıksız gerçekleri" diyen, Şili'nin halk şarkıcısı, ozanı, bestecisi *Victor Jara* (doğumu 1938), "dehşetti yaşadığım" diyor, darbe günlerini anlattığı son şarkısında. Stadyumda tutsak alınan 50 bin Şilili'den biri olan ozanın, "Sen gitar çalar, şarkı söylersin ha!" diyerek kollarını keserler. O ise, kanlı bileklerini kaldırarak *Venceremos*'u söylemeye başlar. Artık 50 bin ağız, 50 bin yürek "zafer bizimdir!" demektedir tutsaklar stadyumu haline getirilen Şili Stadyumu'nda! Çılgına dönen darbeciler, kurşuna dizerler şarkıcıyı. Dehşetin bir parçası da Jara'nın ölümüdür yani.

Ama, öldükten sonra unutulmayanlardan biri olacaktır Jara.

Halkının ve dünya halklarının yüreklerinde adıyla, başeğmezliğiyle, şarkılarıyla sürdürüyor yaşamasını. Gitarının ezgileri, beyninde

> *"Yüreğim bu kavganın içinde/ Kazanacak halkım / Bütün halklar kazanacak bir bir..."*
>
> ***Pablo Neruda***

kıvılcımlanan halktan yana duyarlığı ve söz olup aydınlık sunan şiirleri-şarkıları, onurlu bir Şilili çağrışım olarak yaşıyor bugün. Şarkısı, dünyanın bütün ülkelerine, halklarına yollanan bir mesaj oluyor ve yürekleri serinletiyor dünya dillerinde.

Yüreklerde yaşamak, inancını ve eylemini kaynaştırmayı bilen insanlara özgüdür. Şili söz konusu olduğunda; elinde Castro'nun hediyesi tabancayla cuntaya karşı vuruşarak ölen Allende gibi; *"Halkım ben, parmakla sayılmayan"* diyen Neruda gibi örneğin... *"Zifiri karanlık demeden filiz verip boy atan"* Şili halkının gözbebeği, onuru ve şairi olan Neruda; *"Onlar ölmediler yok, / Ateş fitiller gibi / Dimdik ayakta, / Barut ortasındalar!"* diyerek yaşattığı omuzdaşları gibi, kendisi de yaşamı ve şiiriyle insan yüreklerinde yer alıyor. Kolay şey mi Neruda'nın ülkesi deyince Şili'nin akla gelmesi?

... Ve Şili halkının birçok insanı darbeden sonra sürgün yaşamına başladı. Zorluklarla dolu bir yaşamda ülkelerini beyinlerinde ve yüreklerinde duyumsayarak soluk alan Şilili sürgünler; ülkelerindeki bilim ve sanat üzerindeki baskılara karşı, sürgünde yarattıkları edebiyatla da direndiler. Sürgünde karşılaştıkları yeni dil, kültür, ekonomi ve yaşam biçimini öğrenirlerken, halklarının kültürel geleneklerini korumaya ve gelecekle köprüler kurarak geliştirmeye çalıştılar.

Darbe sonrası dünyanın birçok ülkesine dağılan ve tıpkı Jara'nın *"Şarkı söylemiş olmak için söylemem / Ne de iyi bir sesim vardır diye / Dertli ve haklıdır gitarım / Bunun için söylerim..."* (*Manifiesto* şarkısı) dediği gibi,"bir şey söylemiş olmak için söylemeyen" ve çoğu edebiyatçı bile olmayan; yaşamın "ölümün içinden yeşerdiğine" inanan Şilili aydınların Şili ve dünya edebiyatına sundukları özgün ve gerçekçi öykülerinden oluşan *Sürgündeki Şili*[1] adlı kitap, bunları düşündürtüyor insana.

"Sanatın bir şey uğruna bir şeye karşı savaş" (Gorki) olduğunu bilen Şilili aydınların, gerçeğin tasarımlarıyla ürettikleri anlatımlarında; Şili halkının emperyalizme ve faşizme karşı yönelimini görüyoruz. Aydınların, yaşamı savunan öykülerini okuyoruz.

Sürgündeki Şili, sekiz Şilili sürgünün, sürgün günlerinde yazdıklarından seçmeleri içeriyor.

Alfonso Gonzales Dagnino adlı, Madrit'te sürgünde yaşayan doktorun ilk anlatı çalışması olan *İlk Günler*'de; Şili'deki Pinochet darbesinin ilk günleri, militan duyarlığıyla anlatılıyor.Darbe günlerinin bir film şeridi gibi gözler önüne serildiği öyküde, korkuyla sindirilen kent anlatılıyor. Fabrikalarını savunarak ölümü seçen bir avuç işçinin trajik ve anlamlı seçimleri ve

ölümleri duyarlı bir anlatımla gözler önüne getiriliyor. Ellinci sayfadan bir saptama: *"Başını almış giden bir vahşet, kurşuna dizmeler, ırza tecavüz, karanlık cinayetler..."* Ayrılmak zorunda kalan insanlar: *"biz birbirimize yakınız, ama yaşam uzaklaştırıyor bizi"* (s.52). Ve *Dagnino*, yaşamı yeniden üretiyor Şili trajiğiyle..

Avner Ziss, Estetik'in 195. sayfasında şunları söylüyor: *"Trajiğin özü, sık sık rastlandığı gibi, insan yaşamındaki felaketle bir benzerliğe indirgenemez. Trajik, toplumdaki köklü ve önemli çatışmaları ortaya koyar; trajik türünün ,özellikle toplumsal yıkımlar ve devrimci patlamalar döneminde, toplumu parçalayan çelişkilerin apayrı bir açıklıkla ortaya çıktıkları sıralarda gelişme göstermesi de bu yüzdendir..."* Bu öykü ve kitaptaki öteki öyküler, sürgündeki Şili edebiyatının gelişmesinin temelinin ne olduğunu açıkça gösteriyor.

Sürgün *Juan Armando Epple*, öyküsüne şu cümleyle başlıyor: *"Aceleci klaksonlar, sinirli frenler, satıcıların bağırtıları, hala soğuk havasıyla nasıl başedeceklerini bilmedikleri günlerin bir yenisi için adsız bir aceleyle oraya buraya seğirten insanlar doldurmaya başlıyordu caddeleri..." (s.63)*

Düşenler ve Dayananlar adlı öykü yine darbenin ilk günlerinden kesitler veriyor. *Neruda*'nın cenaze törenini ölümsüz kılıyor anlatımıyla. Kortejdekilerin konuşmaları, tartışmaları... *"Sev beni dost. Bırakma beni. İzle beni. / İzle beni dost, bu bunaltı dalgasında..."* dizelerinin de içinde yer aldığı enfes şiirlerin, *20 Aşk Şiiri*'nin güzellenmesi... Neruda'nın şiirlerini ezbere bilen ve okuyan insanlar... Bir çeşit özeleştiri: *"Hatalarımız olmadı demiyorum... bu davayı nasıl savunacağımızı da bilmiyorduk ki..."* (s. 75) Neruda'nın şiirlerinden parçalar... *"Şairin evini gördün mü? Herşeyi imha etmişler... Ancak bu vedayı durduramadılar. İlanı gazetelerden kaldırdıysalar da, insanlar yine buldular onu..."* (s.77). Kalabalık... *"bir yaşam bayramıydı cenaze..."* ve bitişi öykünün, aynı zamanda cenaze töreninin: *"Ayak sesleri, ya da rüzgarları, yere düşmüş birkaç başıboş yaprağı havalandırdı, bir elveda ya da bir karşılama çağrısı gibi."*(s. 80).

Salvador Allende ve Pablo Neruda

İdealizmin, "geçici olanı ele alır" diyerek "sanatsızlık"la suçladığı "güncelin anlatılması"nın; aslında, sanatın işlevinin akla ve insana en uygun örneklerinden biri olduğu gerçeğini kanıtlayan bu öyküler demeti; Şili'nin 11 Eylül 1973 darbesi günlerini, sonrasını ve sürgündeki Şilililer'in yaşadıkları trajik gerçekliklerin öykü olarak aktarılmasının başarıldığını gösteriyor. Şili'yi, Şili halkını, duyarlıklarıyla, yaşadıklarıyla; işçisi, aydını, öğrencisi, kadınıyla tanıtıyor bize, sevdiriyor. Halklar arasında köprüler kuruyor, deney aktarımı yapıyor ve öğretiyor. Sanatın, bundan güzel işlevi olabilir mi?

Dikenli Tel'de; darbeye en etkili tanıklıkta bulunan *Anibal Quijada* adlı Meksika'da sürgünde yaşayan yazarın; işkenceler, sorgulamalar, ölürken *Venceremos*'u söyleyenler, muhbirler ve dikenli tellerin içinde yaşananlarla ilgili anlatımları var. Olağanüstü güzellikle bitiyor öykü: *"Konuşmak olanaksızsa er ya da geç yazabilecektim. Ben de bunu yaptım."* (s.106). Ve yazarlıkla hiç ilgisi olmayan Quijada, Dikenli Tel'i yazıyor.

Savaş Korosu, Fernando Alegria'nın romanından bir parça. Dayanmanın ve direnmenin güzel bir örneğini veren romandan bir cümle şöyle: *"Ölümcül olamıyordu karanlık, insan dehşete bile alışıyor ve kavrıyordu onu, yani dehşeti kabulleniyor ve yoksamaya başlayabiliyordu..."*(s. 150)

Sırtlan Gibi, Meksika'da sürgünde yaşayan *Poli Delano*'nun öyküsü. Sürgünden kesitler veriyor, *"Stadyumdaki o gecelerin, makineli ateşinin, yanan etin kokusunun, ölümün yanıbaşında olduğunu bilmenin korkusu..."*'nu (s. 187) ve katliam günlerini yeniden duyumsayarak...

Claudio Giacomi adlı sürgünde gazetecilik ve çevirmenlik yapan yazarın *"F"* adlı romanından bir bölüm olan *St. Elızabeth*'de Şili'ye göndermeler yapılarak sürgün günleri anlatılıyor. *Jose Leandro Urbina*'nın *Güzelim Buenos Aires* öyküsünde de yine korkulu sürgün günleri anlatılıyor.

Putamadre'de, Hollanda'da sürgün olan *Ariel Dorfman* Şili'nin işkence gemisi *Esmeralda* ile ilgili bir öykü sunuyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde Esmeralda'ya karşı gösteriler, afişler, "kadın" arayan Şilili askerler, ABD'de Denizcilik Akademisi'nde öğrenci olan Şilililer ve bunlara karşı boykot yapan "Fahişeler!"

Esmeralda'yı boykot ediyor fahişeler, ve Şilili denizci gerçeğin ayırdına varıyor: *"Fahişeler içimize sıçtılar, suratımızın ortasına sıçtılar... bize tükürüyorlar, bizi aşağılıyorlar, bizden nefret ediyorlar..."*(s. 272).

Bir öykü neyi anlatmalı sorusuna yanıt ararken; duyarlı, neşeli, diri bir halkın yüreğinin derinliklerine vardıran ve sürgünde bilinçleriyle yaşayan kimi Şili insanının-yazarının-aydınının kaleminden çıkan *Sürgündeki Şili*'den öğreneceğimiz çok şey olmalı...

---

(1) *SÜRGÜNDEKİ ŞİLİ*, Sekiz Şilili sürgün yazarın öykü ve anlatıları, Çeviren: H.Okan Alkar, De Yayınevi, Ocak 1986,

(2) *ESTETİK*, Avner Ziss, Çeviren: Yakup Şahan, De Yayınevi, Mart 1984,

Paris Komününün 115. Yılı Nedeniyle

Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve 1870-1871 Paris Savunması-Komününde Üç Türk Yurtseveri...

Reşat, Nuri ve Mehmet Beyler...3

Serol Teber

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin, hiçbir zaman ayrıntılı bir programı, özellikle iktisadi-toplumsal hedefleri olmamış. Buna karşı, genel çizgileriyle biçimlenen politik istemleri doğrultusunda, bir kanunuesasi (Anayasa) ve padişah ile Babıâli'nin keyfi yönetimlerini görece dizginleyecek bir meclisin kurulması özleminde birleşmişlerdir... Somut yazıya dökülmüş olmasa da, amaçlarının sınırını meşrutiyet düzenine geçilmesi oluşturmuştur....

Yeni Osmanlılar'da homojen-bağdaşık bir düşünce ve amaç birliğinin varlığı hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Kuntay'ın vurguladığı gibi, 245 Yeni Osmanlı'nın kafasında, 245 ayrı "meşrutiyet" biçimlenmiş; ve Yeni Osmanlılar istediklerinde değil, başbakan-sadırazam Âli Paşa'yı istememekte birleşmişlerdir...(*)

Herşeye karşın Cemiyet üyeleri, istemlerini bir «dilekçe» ile padişaha duyurmak istemişler. Bunun için, son bir kez, Çırpıcı Çayırı'nda, salt «baş» lardan oluşan, 35 üyenin katıldığı gizli bir toplantı düzenlemişler. Ve burada, görece ayrıntılı bir eylem programı öngörülmüş. Buna göre,

Muharrem ayının on beşinde, geleneksel olarak Babıâli'ye gelecek olan padişah'a bu istemlerin yazılı olarak iletilmesi öngörülmüştür....

Ancak, Muharrem ayının başlarında, Yeni Osmanlılar ile ilgili önemli gelişmeler olmuş. Cemiyetin ilk kurucularından ve en önde gelen kuramcılarından Âyetullah, "baş"lar arasında yapılan son Çırpıcı Çayırı toplantısında özellikle Mehmet Bey'in, Âli Paşa'ya yönelik yaptığı radikal-çözümleyici konuşmalardan sonra korkmuş ve gizli örgütün amacını ve üyelerden bir kısmını, babası Suphi Paşa aracılığıyla Saray'a duyurmuş. Ve bunun ardından, hemen Yeni Osmanlılar ile ilgili tutuklamalar başlamıştır....

1867 yılının 20 Mayıs Pazartesi günü sabahı, Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerinden, vilayetlerin sadrazamlık ile ilgili işlerini yürütmekle görevli memurlarından Tahsin Efendi, müderrislerden Hoca Veliyüttin ve Süleymaniyeli Mehmet Efendi, Cerrahpaşa'lı Salih Efendi tutuklanıp, sorguya çekilmek üzere İstanbul Limanı'nda duran ve üç ambarlı olarak tanımlanan Mahmudiye zırhlısına götürülmüşler... Ve bu arada, özellikle cemiyetin kurucularından ve en radikal üyelerinden, Mehmet, Nuri ve Reşat beylerin aranmalarına başlanmıştır...

Hükümet tarafından polise dağıtılan genelgelerde, Mehmet Bey'in kimliği şöyle tanımlanmıştır...

"Zayıf, soluk benizli, az ve seyrek sakallı, biraz kamburumsu bir tarzda yürür. Gözleri, saçı ve sakalı kumraldır. Çok zaman setre giyer. Yaklaşık olarak yirmi yirmi beş yaşlarındadır. Yürüyüş tarzı ağırdır. Beyoğlu'nda, dört yol ağzındaki kitapçı dükkânına sık-sık girip çıkar. Elinde hemen hemen her zaman Fransızca bir kitap bulunur. Akşamları köprüde, Rumeli yakasına giden vapurların yanaştıkları iskeleye gelir. Sabahları yine o iskeleden vapurdan çıkıp çoğu vakit Galata tarafına doğru gider. Yanında çoğu zaman eşkali aşağıda yazılı adam bulunur. Babasının adı Sağır Ahmet Bey'dir.(**)

Aşağıda eşkali yazılı denen kişi Reşat Bey'dir. Onun da kimliği şöyle tanımlanmaktadır... *"Orta boylu, alafranga giyinir. Gömleğinin yakalığı dik ve yüksek tablalı fes giyer. Yüzü beyaz, gözleri büyük, sakalı az, saçlarına kır serpilmiş. Yaklaşık olarak yirmi beş yaşlarında. Pantolonu dar, iri sesli, elinde çoğu zaman topuzlu hezeran bir baston taşır. Akşamları Beylerbeyi vapuruna biner. Hemen hemen her akşam, yukarıda eşkali yazılı Mehmet Bey'le birlikte köprüye gelir"...*(**)

Bu koşullar altında, 1867 yılında, Mehmet Bey 24, Nuri Bey 26, Reşat Bey 21 yaşlarında, yurt dışına çıkmak zorunda kalmışlardır...

Bu son grup Yeni Osmanlı' nın ülkeye geri dönüş tarihleri de değişik olmuş. Bunlardan, Reşat ve Nuri

---

(*) Kuntay, s.358.
(**) E. Tevfik, s.99,100.

beyler 1872, Mehmet Bey 1876 yıllarında yurda geri dönmüşlerdir...

Mehmet, Nuri ve Reşat beylerin, yurt dışında kaldıkları zaman dilimi içindeki yaşam öyküleri, Namık Kemal ya da Ziya Bey (Paşa) da olduğu gibi, tüm ayrıntıları ile bilinmemektedir. Bunlar, tarihe, biraz da Namık Kemal üzerinden girmişlerdir...

Kuşkusuz bunun en büyük nedeni, Mehmet, Nuri ve Reşat beylerin, yurt dışında kaldıkları süre içinde Osmanlı devleti'nin resmi kuruluşlarından uzak durma çabalarından kaynaklanmış. Hatta , bunlar, Mustafa Fazıl Paşa'nın kendilerine vermek istedikleri parayı, "bizi buraya o çağırmadı" diye almak istememişler; ve ömürleri boyu "devrim ile parayı bir türlü bağdaştıramamışlardır"

Mehmet, Nuri ve Reşat beyler, Fransa' da,Paris'de kaldıkları süre boyunca, genellikle Şinasi'ye ve onun çizgisine yakın yaşamışlar. Özellikle, Ziya Bey'den uzak durmaya özen göstermişlerdir...

Namık Kemal ile olan coşku dolu arkadaşlıkları, her geçen gün artarak sürmüş. Namık Kemal, çok istemesine karşın, Paris'de Şinasi ile ancak bir kez, o da, Reşat Bey'in aracılığıyla görüşebilmiştir...

Londra'da çıkmaya başlayan Hürriyet gazetesinin ilk dört sayısı, Kemal Bey'in, hatırına, Reşat Bey adıyla yayımlanmış. Sonra, gazetenin sorumluluğunu Namık Kemal üstlenmiştir...

Mehmet, Nuri ve Reşat beyler, Kemal ve Ziya beylerin çıkardıkları gazetelere yazı yazmayı kendileri için bir tür olumsuzluk, zül saymışlar...

Kemal onların bu tavırlarını saygıyla karşılamış. Kemal ömrü boyu, hemen hemen sadece bu üç kişiyle kavga etmemiş. Salt bu üç kişiyle, duygusal düzeyde olsun, bir sürtüşmeleri olmamıştır...

Namık Kemal, Londra'da kaldığı süre içinde de, Reşat Bey'le mektuplaşmalarını sürdürmüş. Bu yazışmaların içeriğindeki katıksız arkadaşlık ve coşku, gerçekten günümüzde bile örnek alınmaya değer boyutlara uzanmıştır...

Kemal Bey, bir keresinde, Londra'dan Paris'teki Reşat Bey'e şöyle yazar...

"Bendeniz maaşımı Agâh Efendi'ye havale ettim; kendisine yazdım, size yüz frank verecektir. Zahmet ise onu alıver de yetmişini Hasan'a ve otuzunu abonem için Suavi'ye ver. Hasan için senin ve arkadaşların yirmi beşer frank ianesini de unutma. Haa, bu ay nasılsa hesaptan yüz frank arttı... ihtiyat için şuraya sakladım. İşte, onun için sana bir kredito. Ne vakit lüzum tereddüb ederse, bir ayda verilmek üzere, yazarsan, o saat, bir yüzlük Fransız kaymesi gelir, anladın mı cenabet?"(*)

Ancak Kemal bey her zaman böyle "yüz kaymelik kıredito" açacak kadar varlıklı olmamış. Çok kez kitaplarını bile rehine verecek konumlara gelmiştir...

Bu konuda yine Reşat Bey'e yazdığı bir mektup, çoşku ve içtenlik dolu bir arkadaşlığı sergiler.

"Mehmet'e söyle, b... yemesin, benim kitapları rehinden çıkarsın..."(*)

Mehmet Bey, bu ara, bir yandan çeşitli Fransızca dergi ve gazetelere yazı yazarken, bir yandan da Cenevre'de *İnkilâb* adlı yayın organını çıkârmaya başlamıştır...

Namık Kemal, Mehmet Bey ve arkadaşlarının, ne devletten ne de Mustafa Fazıl Paşa'dan, ne para ve ne de icazet-izin almadan, büyük maddi zorluklar içinde çıkardıkları bu gazeteye büyük değer vermiş ve babasına yazdığı bir mektupda,

"İnkilâb'ı çıkaranlar (Mehmet Bey ve arkadaşları amaçlanmaktadır) vallahi benden daha muhtaçtırlar ve can burunlarına gelmiştir..." diye yazmıştır.(**)

Mehmet Bey ve arkadaşlarının çıkardıkları İnkilâb gazetesi Cenevre' de 1870 yılı Mayıs ayında yayımlanmıya başlamış. Ve temel eleştiri konusu olarak, o zamanlara değin, dokunulmaz, kutsal olan padişahı hedef almıştır... Örneğin bir sayısında,

"Bir hükümetin mahvı zamanı gelince, Canâb-ı Hak evvelâ reisinin aklını alır; ânın için pâdişâh-ı zaman çıldırdı. İşi gücü pehlivan güreştirmek, Zuhuri Kolu oynatmak, koç ve horoz döğüştürmek, cedd-i âlâsının sandukasına astığı Osmanlı nişanını, ki mükâfat-ü iftihar nişanı olacaktır, dövüşken keçilerin ve Zuhuri Kolu masharalarının boynuna, boynuzuna takmak...", "Hâlâ Pâdişâh Abdü'l-Aziz tarih okuyor, milletin selâmetini düşünüyor diye, efendiliğinde bir kâzip şöhret kazandığından, bu inkilâbın bi'l-cümle teferruâtını cülûsunda icrâ edeceğini halk ümit ederdi. Meğer okuduğu tarih değil, masal kitapları imiş; düşündüğü dahi oynatıp durduğu Zuhuri Kolu fasılları imiş ve birâderi merhumun bağışladığı çiftliğe sık-sık gitmesi, pâdişâhlığında nişan takmak için döğüşken horozlar yetiştirmek için imiş... Bu kaziyyeler ***Üç ambarlı*** *gemi başına tasvir olunan arslan gibi, taht-ı âli-bahta kuruluşunda ma'lum oldu. Ey vatandaşlar, bu inkilâbın ikmali artık bize kaldı. Bir millet, bir işi milletçe yapmaz ise, o iş milletin terakki ve islâhına asla yardım etmez. İşte nümunesi meydanda duruyor. Islah ve terakkimizi bir şahsın yed-i kifayetine bıraktık; cülûsunda yedi milyon lira borcu olan bir devletin varisi olduğunu lisân-ı teessüf ile beyan etmiş iken, pâdişâhlığı daha on seneye varmamış ve zamanında Kırım muhârebesi gibi bir gâile zuhur etmemiş iken, devletin borcunu yüz milyona iblâğ etti. Aferin himmetine..."*(***)diye yazmışlardır.

Namık Kemal'in saygıyla söz ettiği, Mehmet Bey ve arkadaşlarının çıkardıkları **İnkilâb** gazetesinin bu tavrı o dönemler için o denli radikaldir ki, diğer bir Yeni Osmanlı, Ziya Bey (Paşa), Mehmet Bey'in eleştirilerine karşı, padişahı savunmaya çalışmıştır...

Namık Kemal, babasına yazdığı çeşitli mektuplarda yine **İnkılâb** gazetesinin ve Mehmet Bey'in politik çizgisine değinip, İstanbul saray çevresiyle alay etmiştir...

MUSTAFA ASIM BEY'E

Hiç fesim kalmadı; bu posta ile birkaç dâne gönderir misiniz?

Londra—5.VI.1870

Velini'meta,

Mektub-ı âlilerini aldım. Beri taraftan cevabın sebeb-i teahhuru anlaşıldı. İnşâ'llah bu hafta gelir. Kâşki mektubumu Karakaçan'a vermese idiniz; beriye zararı yok; fakat Hazret'e havâdisin benim tarafımdan aksetmesini istemem.

"Gazete hakkında mütalaanızı ben doğru göremem, ***İnkilap****'ın (****İnkilap*** *gazetesinin) üçüncü nüshasını leffen gönderdim. Bu* ***Muhbir*** *(Ali Suavi'nin çıkardığı gazete),* ***Hürriyet*** *(Ziya ve Kemal'in birlikte çıkardıkları gazete) filan kabilinden değildir. Pek ağır bir lisanla yazıyor. Ve mülkün her tarafına pek muntazam bir sürekle ithal olunuyor. Vakaa, devlet kapısından geçinen İstanbul halkının kıçına turp*

(*) Refi Cevat Ulunay'ın arşivinden, Kuntay, s.318.

(**) Namık Kemal'in Mektupları... s.210.

(***) Namık Kemal'in Mektupları... s.198-199.

*sokulsa harekete mecallesi olmıyacak. Fakat âhâdı nâs ve taşra halkı ve zabitler bu yolda değillerdir... Dünya insanlardan hâli değildir. Hüseyin Paşa ve Mehmet Bey'in (***İnkilâbı*** *çıkaranlar) Avrupa'da muhalefet fırkaları nezdinde buldukları itibar ise hadden ziyadedir. Eğer bunlar güzel kullanılırlarsa hakikaten istifade olunur. Yok efendilerimiz (burada Sultan V. Murat ile Mustafa Fazıl Paşa amaçlanmışlardır) gene gaflet uykusundan baş kaldıramaz da herifleri kendi hallerine bırakırlarsa görürsünüz ki her taraf için büyük büyük mahataralar mukadderdir.*

Bu gaflet bizim efendilerimize mahsus (yine Murat ve Mustafa Fazıl amaçlanmıştır). Babıâli asla uyumuyor ***İnkilap*** *(Mehmet Beyin çıkardığı gazete) sefaretlerin ciğerine işliyor. Fakat gazete İsviçre Cumhuriyeti'nde çıkıyor: el işlemez, kudret yetmez. Bir taraftan ise Hıdiv'in adamları iki ellerinde torba ile altın tutmaya çalışıyorlar. Allah encamını hayreyleye. Amma İstanbul'un gafletini hiç beyenmiyorum. İşittiğime göre düğün için Hıdiv, İstanbul'a gidiyormuş. Eğer havadis sahih çıkarsa bizim hazret'e (Mustafa Fazıl Paşa'ya) bir Avrupa seyahati daha yarar sanırım.*

Benim itikadımca ***İnkilab****'ın bu şiddeti üzerine öyle düğün filan münasebetiyle affi umumi olmaz. Eğer Âli Paşa yaparsa, onu da budala defterine berikilerin yanına yazarım..."(*)*

Mehmet* Bey, Yeni Osmanlılar arasında, tümünden ayrı bir kişilik örneği sergilemiştir. İlk kez, Yeni Osmanlılar arasında, yaşam boyu, devlet memurluğu almayan tek kişi Mehmet Bey'dir... Salt bu olgu bile, o dönem koşullarında, Mehmet Bey'in, diğerlerinden çok ayrı bir nitelikte olduğunu göstermeye yeter...

Ayrıca, Türkiye'de yaptığı radikal konuşmalar nedeniyle Yeni Osmanlılar arasında idam hükmü yiyen tek kişi yine Mehmet Bey olmuştur...

Ancak tüm bunlara karşın, Mehmet Bey, Fransa'da Paris'de kaldığı süre içinde, Âyetullah Bey'in, kendilerini Saray'a haber vermelerini bir türlü bağışlamamış. Ve bir gün, tek başına, bir anlamda ölümü göze alarak, İstanbul'a gidip bunun hesabını sormaya karar vermiştir...

Âyetullah'ın ihanetini unutamayan Mehmet Bey'in yüreği gerçekten başka bir yürektir. Bu amaçla, eski okul arkadaşlarından ve Carbonari örgütü üyelerinden Joseph Cabaldini ile buluşmak için İtalya'ya, Floransa'ya gitmiş. Orada dostça bir ortam bulmuş. Gerekli hazırlıklar yapılmış. Gerçekte, Carbonari örgütü yıllardır bu tür işlerde büyük deneyimler kazanmış, yetkinlikler göstermiştir. Mehmet Bey, kimi kez, gemici, kimi zaman Cizvit papazı giysileri içinde bir İtalyan gemisiyle İstanbul'a gelmiş. Gemiden çıkınca ilk kez, Yeni Osmanlılar'a büyük yakınlığı olan onurlu-bilge din adamlarından Nasuh Efendi'nin evine gitmiş... Dostça karşılanmış. Ağırlanmış... İstanbul'a gelişinin amacı ve ülkedeki son genel gelişmeler tartışılmış. Ertesi gün, Mehmet Bey, Âyetullah'ı görmek üzere Çamlıca'ya gidip, beklemeye başlamıştır...

Uzun süreler beklemiş. Ancak öğleden sonra, beklediği ihbarcı Ayetullah uzaktan görünür... Gerisini Mehmet Bey'in yakınlarına anlattıklarından izleyelim...

"...Ordan geçmekte olan bir seyyar üzümcüden, bir yirmilik vererek büyücek bir salkım üzüm aldım. Yiye yiye Mustafa Fazıl Paşa'nın köşkünün bulunduğu tarafa doğru iniyordum ki birden arkamda bir ayak sesi işittim. Merak edip dönüp baktığımda bir de ne göreyim: Benden yirmi beş otuz adım geride, saatlerden beri yolunu gözlediğim adam gelmiyor mu? Güneşten korunmak için şemsiyesini başına açmıştı, ağır ağır adımlar atarak yürümekteydi.

Nefsimi zaptetmek için bütün irademi harcadığım halde, bunda muvaffak olamayarak, bütün vücudumda şiddetli asabi ürpermeler duymaya başladım. Fakat, bir anda gelen bu hal, kısa sürdükten sonra, yine bir anda kayboldu. Yeniden soğukkanlılığımı elde ettim.

Yorulmuş bir insan gibi, oradaki Selim Bey köşkünün alt tarafında, duvarın dibine çöktüm. Üzümümü yiyerek onun yaklaşmasını bekledim. Tam önüme geldiği sırada, selam verecekmiş gibi bir vaziyetle, ayağa kalktım. O ana kadar sağına soluna bakmadan yoluna devam etmekte olan bu adam, Âyetullah, benim saygılı bir tavırla ayağa kalkıp selam vereceğimi anlayınca, karşı selamı vermek için elini yukarı doğru kaldırmıştı ki —sanki o anda gökten başına bir yıldırım düşmüş gibi— derin bir şaşkınlık içinde birden sanki bir put kesildi. Yüzü sapsarı olmuştu:

—Mehmet Bey... Diye kekeleyip bir şeyler söylemeye çabaladı.

Ben:

—Evet, Mehmet... Hem de ta kendisi... dedikten sonra yanına yaklaştım ve devam ettim, Üsküdar'a mı inecektiniz?

—Hayır (...) beyle buluşmak üzere Nuhkuyusu'na gidiyordum.

Bunları söylüyordu ama, öylesine titremiye başlamıştı ki, imkanı yok, kendisini bundan kurtarıp normal hale dönemiyordu. Ben ise ondaki bu panik havasının farkına varmamış gibi davranıyordum. Sonra, bir an durdum ve birdenbire şöyle konuştum:

— Siz idama mahkûmsunuz. Adil bir mahkeme, sizin gıyabınızda mahkemenizi yaptı ve hükmünü de verdi. Bu idam hükmünü yerine getirmekle de beni görevlendirdi. Ama, isterseniz bir ikinci alçaklık daha yaparak yakanızı elimden kurtarabilirsiniz; çünki şu anda beni derhal yakalatmak elinizdedir. Ancak, şundan emin olunuz ki (paltomun cebinde üst tetiğe aldığım Amerikan yapılı revolveri çıkarıp kendisine gösterdim) böyle bir teşebbüste bulunacak olursanız şu demir parçası aramızdaki meseleyi çok daha önceden çözecektir.

— Neler söylüyorsunuz Mehmet Bey? Adil dediğiniz mahkeme hangi

Saray'ın, Âli Paşa'nın hertürlü baskısına karşın idam mahkûmu nişanlısını yıllarca bekleyen, Mehmet Beyin karısı *Sâlika Hanım. (Kızı, Şefika Özsün'ün arşivinden, Kuntay s.367.)*

(*) Namık Kemal'in Mektupları... s.201-202.

suçla suçluyor? Ben nasıl bir cinayet işlemişim?

— Adil mahkeme, açılan dava ve ortaya konulan deliller sonucu, sizin Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni hükümete ihbar ettiğiniz kanaatine varmıştır. Bunun sonucu olarak, cemiyet üyelerinden bir kısmı yakalanıp ya hapse atılmış ya da yurdu terketmek zorunda bırakılmıştır. Bununla birlikte, temyiz hakkınızı kullanabilirsiniz. Suçsuzluğunuzu ispatlıyabilirseniz beraat etmek elinizdedir."(*)

Ancak, ne tür koşullar altında olursa olsun, Mehmet Bey, savunma hakkı elinden alınmış bir insanı —bu bir ihbarcı bile olsa— öldürecek kişilikte değildir... Daha doğrusu, Mehmet Bey, açıktan, dolaysız insan öldürecek nitelikte biri değildir...

Sonunda, Âyetullah'ın savunma yapması, kendini aklaması, ve bir anlamda kaçması için, yakın bir zamanda yeniden buluşmak üzere sözleşilir... Ayrılırlar...

Gerçekte, Mehmet Bey, Âyetullah'a yaptığı işin olumsuzluğunu-ahlaksızlığını söylemek için, kendi ölümünü göze alıp İstanbul'a gelmiş. Âyetullah'ı yakalamış. Ancak, ona "temyiz hakkı" vermiş. Fakat, onu öldürememiştir...(**)

Âyetullah ile yeniden buluşmak üzere ayrılmışlar. Fakat, —kolayca beklenebileceği gibi —Âyetullah hemen polise haber vermiş. Ve polis, olası her bir yerde Mehmet Bey'i aramaya başlamış...

Mehmet Bey, görevini yapmış. Yüreği rahat. Ancak, artık İstanbul'da daha fazla kalamayacağını anlamış. Hemen, Fransız Elçiliği'ne gitmiş. Ve oradaki dostlarının da yardımıyla, hemen o gece kalkan "Marsilya" gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır...

Bir süre sonra, Namık Kemal'lerin, Londra'da çıkardıkları **Hürriyet** gazetesinde, olaylara biraz olsun aydınlık getiren, Mehmet Bey'in kısa bir mektubu-yazısı yayımlanmıştır...

"Yeni Osmanlılar'ın fedakâr üyelerinden Mehmet Bey tarafından gönderilen mektup aşağıdadır:

Birader,

Şu iki satırı gazetenizin boş bir yerine sıkıştırıvereceğinizi bildiğim için şimdiden teşekkür ederim. Casusluğu dolayısıyle namuslu ve hamiyetli insanların başını belaya uğratan şu bilinen alçak adamın, gerek benim hakkımda gerek memleket halkının kutsal amacı aleyhinde yine bir edepsizlikte bulunduğunu İstanbul'dan yazıyorlar. Ona cevap vermeyi bir küçülme sayarım. Kendisinin yaptığı işler gün gibi ortada duruyor. Aslında olan biten sadece şundan ibarettir: Benim için fedakârlık yollarını açtı, kendi karakterini de millete iyice tanıttı.

"Piçide şeved bepây-ı herkes ameleş" (Bir kimse yaptığının karşılığını bulur, ekdiğini biçer) anlamına Farsça bir dize...(***)

Mehmet

Hürriyet, 20 Temmuz 1868 no.4

Nuri Bey. Kucağında, kızı Ayşe Sıdıka ve oğlu Yusuf... *(Ayşe Sıdıka Burak'ın arşivinden, Kuntay s.393.)*

Yeni Osmanlı Cemiyeti üyeleri, yurt dışına gittikten ve Simon Deutsch vb. gibi, Enternasyonal'in ve çağının önde gelen düşünür ve eylem adamlarıyla çeşitli düzeylerde ilişkiler kurduktan sonra bile, ilkesel nitelikli bir program oluşturamamışlar... Ve bu koşullarda giderek bir birlik, bir "cemiyet" olma niteliklerini hemen hemen tümüyle yitirmişler... Küçük gruplara, hatta tek kişilik birimlere dönüşmüşler. Bir süre sonra da, birbirleriyle görüşmeyecek, konuşmayacak konumlara dönüşmüşlerdir... Burada, salt, Kemal, Reşat, Nuri ve Mehmet beyler arasında, "gazetesiz ve ortak politikasız" bir dostluk, arkadaşlık ilişkisi sürmüştür...

Nuri Bey, bu zaman dilimi içinde, yurt dışında bulunan kimi Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyelerinin po-

---

(*) E. Tevfik, s.235-244.

(**) Gerçekte, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni Âyetullah'ın ihbar ettiğini, hemen o günlerde, Fuad Paşa, cemiyetin belli başlı üyelerine duyurmuş. Önlem almalarını istemiş. Fakat, Yeni Osmanlılar'ın hemen hiç biri buna inanmak istememişlerdir. Ancak, sonradan, Âyetullah da, kardeşi Hasan Bey'e, cemiyeti kendisinin Saray'a haber verdiğini anlatmış. Hasan Bey de bunu bir yazısında yayımlamıştır. bkz. Aydemir, Ş.S., *Enver Paşa,* Cilt I. s.28.

(***) E. Tevfik, s. 243-244.

litik görüşlerini şöyle tanımlamıştır...

Mehmet Bey ülkemizde liberal bir düzenin kurulmasında salt bir halk hareketinin yardımcı olabileceğini kabul etmiştir; *Ziya Bey*, tersine, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin düşüncelerinin gerçekleşmesini sultanla uzlaşma yoluyla egemenliğin ele geçirilmesinde görmüş; *Agâh Efendi*, amaçlanan yolda temel noktaları ele geçirmek için, hükümetle anlaşmanın gereğini savunmuş; *Kemal Bey*, Osmanlı halkının hükümdara olan inancını koruyacağını ve eğer sultan istemez ise hiçbir şeyin yapılamıyacağını ve bu amaçla, gerekli reformları yapabilecek bir sultanın başa geçirilmesinden başka bir seçeneğin bulunmadığını kabul etmiştir...

* * *

Gerek Yeni Osmanlılar'ın, gerek ardından gelen Jön Türk hareketinin temel felsefesini pozitivizm, ulaşılması amaçlanan iktisadi-toplumsal biçimlenmeyi ise Londra-Paris örnekleri simgelemişlerdir...

Ancak, bu tarihsel eğilim, özlem ve de uygulamalar günümüze değin süregelmiştir...

Tarihin, Jön Türk hareketi aşamasında, pozitivizm, çok kez Sosyal Darwinizm biçimine dönüşmüş; ve kapitalizmin gerek kuramsal, gerekse güncel savunulması Sakızlı Ohannes Efendi (Paşa) üzerinden, Maliye Bakanı Cavit Bey'de doruk noktasına ulaşmış...

Cumhuriyet döneminde, yine aynı felsefe ve toplumsal iktisadi biçimlenmeyi, bu kez kesinlikle yerleştirme çalışmaları, I. İzmir İktisat Kongresi üzerinden, 24 Ocak 1980 kararlarında yeni nitel boyutlara uzanmıştır...

* * *

Ancak, herşeye karşın, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin liberal burjuva hareketi niteliğindeki temel kalkış noktası, Doğu Despotizm'ine karşı bir başkaldırı hareketi olduğundan, başından beri, içinde ilerici, devrimci demokratik bir potansiyel taşımıştır...

* * *

Bu tarihsel dönem içinde, Avrupa'da, ünlü 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı başlamış. Fransa'nın, Sedan yenilgisinden sonra, yabancıların Paris'de yaşamaları zorlaşmış. Bu koşullarda, Namık Kemal, Viyana'ya gitmiş. Orada, *İstikbal* adlı bir yayın organı çıkarmayı amaçladığını söylemiş. Ancak bu sıralarda, kendileri için Saray'dan af çıkmış. Ve Namık Kemal, 1871 yılında İstanbul'a dönmüştür... Ziya Bey, bir süre daha Avrupa'da kalmayı denemiş. Brüksel'e, Londra'ya ve Cenevre'ye gitmiş. *Hürriyet* gazetesini çıkarmayı sürdürmüş... Sonunda, 1872 yılında İstanbul'a dönmüştür...

* * *

Her şeye karşın, Reşat, Nuri ve Mehmet beyler, en baştan beri sürdürdükleri devrimci demokrat konumlarını korumuşlar Paris'de kalmışlar... İlk kez, Prusya ordusunun saldırısına karşı Paris savunmasına katılmışlar... Sonra da, büyük bir olasılıkla, Paris Komünü süresince Paris'de kalıp komüncülerle birlikte savaşmışlardır...

Bu konuda elimizde bulunan en somut kanıtlardan birini, Reşat Bey'in, General Troucheau'ya yazdığı ünlü mektup oluşturmaktadır...

Reşat Bey, 3. Napoléon düştükten sonra, Ulusal Muhafız Komutanı olan General Troucheau'ya yazdığı mektupda, gönüllü olarak Paris'in savunmasına katılabilmek için kendilerine izin verilmelerini istemiştir...

Paris, 4 İlkteşrin 1870

General,

Türk'üm ve vatanıma Fransa'nın hizmetlerini unutmadım. Minnet duygusunun ve büyük bir millete zaruri olan demokratik ruhun heyecanlarıyla, general, sizden rica ederim, Fransız Cumhuriyetinin düşmanlarıyla savaşmak için beni gönüllü olarak Fransız ordusuna alınız. Vatanseverliğiniz hakkındaki hayranlığımı ve Cumhuriyetçi Fransa için beslediğim bağlılık duygularımı lütfen kabul ediniz general.(*)

Reşat

Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* adlı yapıtında, Mehmet, Nuri ve Reşat beylerin, savaşlar boyunca Paris'deki yaşamlarını oldukça ayrıntılı sergilemiştir...

"Cephenin gittikçe genişliyerek tâ Paris duvarlarına kadar yaklaşmaya başladığı günlerde, 'Ulusal Savunma' başkanlığına getirilen ve ayrıca Paris valiliğini de üzerine alan general Troucheau —ki hiç bir zaman uygulamak olanağını bulamadığı düşsel planı yüzünden sonradan dillere destan olmuştur— kenti savunma gücünden yoksun bulunanların Paris'i derhal terketmelerini emir ve ilan etmişti. Bundan dolayı yerli ve yabancı, pek çok kimse Paris dışına çıkmıştı. Ancak, çıkmayan yabancılar da vardı. Bu yabancılar o tarihte yirmi iki, yirmi dört ve yirmi altı yaşlarında bulunan Nuri, Reşat ve Mehmet beylerdi.

Bu üç Yeni Osmanlı "Ulusal Savunma" komitesine başvurarak kendilerini gönüllü yazdırmışlar ve birçok Fransız soylularının çocuklarıyla birlikte, o zamanın eğitim bakanı Duruy'un yanında istihkâmlara gönderilmişlerdi.

Birbirlerinden hiç bir şekilde ve hiç bir zaman ayrılmayan bu üç arkadaşa Fransızlar tarafından 'Üç Türkler' adı takılmıştı. Çünkü nereye bir obüs ya da bir şarapnel düşüp de birçok kimseyi yaralayacak olsa bu üç arkadaş derhal orada beliriyor, yaraları tedavi için ellerinden geleni yapıyor, onları hastane çadırlarına götürüyorlardı.

Bunların giysileri de bir tuhaftı. Üzerinde Fransız asker elbiseleri vardı. Fakat başlarında —doğru bir deyimle püsküllü belâmız olan— fesleri olduğu gibi durmaktaydı. Bu ilginç kıyafet kendilerini asıl Fransız gönüllülerinden ayırıyordu. Zaten 'Üç Türkler' diye anılmalarının bir nedeni de bu kılıklarıydı. Ancak, yaralılara yardım konusunda öyle değerli hizmetleri görülmüştü ki, istihkâmların her tarafında onların adı 'Şevkat"ın karşılığı olarak değerlendirilmekteydi." (s. 382-383)

Sovyet araştırmacısı Petrosyan da bu konuya değinmiş ve, *"Mehmet Bey, Reşat ve Nuri, Fransız ordusuna girdiler ve muharebelere katıldılar. Paris'in ve Paris Komünü'nün muhasarası sırasında, her üçü de bazı bilgilere göre şehirde kaldılar ve şehrin savunmasına komünacılara katılarak aktif olarak çalıştılar."* diye yazmıştır.(**)

Petrosyan savlarına kaynak olarak Schweiger-Lerchenfeld, A.'nın *Serail und Hohe Pforte* adlı yapıtını göstermektedir...

Schweiger-Lerchenfeld, 1879'da

(*) Kuntay, s. 385

(**) Petrosyan, Y.A.,: *Sovyet Gözüyle Jöntürkler.* Türkçe Basım 1974 İstanbul, s.78

yayımladığı bu çalışmasında, ayrıca kaynak göstermeden, konuya değinmiş, özellikle Mehmet Bey'in onurlu kişiliğinin altını çizmiş, Nuri Bey'in, devrimciliğinin yanı sıra Mekke'ye gidip "Hacı" olmasını ironi ile vurguladıktan sonra, *"Fransız-Alman savaşı başladığı zaman (Nuri) Mehmet ile birlikte Paris'te bulundular. Ardından Komün başladığında da kentte kaldılar ve onun (Komün'ün s.t.) korkunç çatışmalarına katıldılar... Bir* ***Türk —Komüncü!..*** (altı yazar tarafından çizilmiş) *Bu, Jön Türkler'in doktrinlerinde yeni bir aşamadır..."* diye yazmıştır. (*)

Kuşkusuz, yine de her türlü tartışmaya açık olarak, tüm bunlar, Mehmet, Reşat ve Nuri beylerin Paris Savunması ve de Paris Komünü ile çok yakın ilişki içinde olduklarını ciddi olarak düşündürecek nitelikte yaklaşımlardır...

Ancak, gerçekten Yeni Osmanlılar'dan kimileri, Paris Komünü'ne katılmış ve burada kahramanca savaşmış olsalar da, bu davranışlar, temeldeki çarpık-eklektik biçimlenmeyi göz ardı etmeye olanak vermemektedir...

Bunlar içinde, belki de salt Mehmet Bey, tüm diğerlerinde nitel bir farklılık göstermiştir...

Mehmet Bey, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni, bir anlamda kendi evinde kurmuş ve kuramcısı olmuş. Meşrutiyet'i yerleştirebilmek için bir halk hareketinin gerektiğini savunmuş. Ve bunun için de, gereğinde, Âli Paşa'nın katlinin vacip olabileceğini, son Çırpıcı Çayırı toplantısında, üstü pek de kapalı olmadan "imâ" etmiş. Ve yine büyük bir olasılıkla, onun bu konuşmasından sonra, Âyetullah Bey, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni Saray'a ihbar etmiştir...

Mehmet Bey, çok kısa süren (1843-1874) ömrü boyunca, Saray'a kapılanmadan, memur olmadan yaşamını noktalayan tek Yeni Osmanlı olma onurunu korumuş. Ayrıca, Mustafa Fazıl Paşa'nın yurt dışında aylık dağıttığı Yeni Osmanlılar arasında salt Mehmet Bey'in adı bulunmamıştır...

Kuşkusuz tüm bunlar, onun, Saray-Âli Paşa tarafından idama mahkûm edilmesine yetmiştir...

Özellikle, Âli Paşa, Mehmet Bey'in İstanbul'da kalan ailesine ve nişanlısına gerçekten çok çirkin davranmış. Mehmet Bey'in kızı, Şefika Hanım'ın Kuntay'a anlattıklarına göre, Âli Paşa, Mehmet Bey'in nişanlısı Sâlika Hanım'a "Hanımefendi ne güne kadar bekleyecekler? Mustafa Naili Paşa kerimesine başka koca bulunamaz mıydı?" diye haberler yollamış. Ancak, Sâlika Hanım, idam mahkûmu ve de Komüncü nişanlısını yıllarca beklemiştir...

Reşat Bey yurt dışından karısı Zâhiye Hanım'a gönderdiği resmin arkasına kendi el yazısıyle,
"Siyahlar giydiğim sanmâ kim ol renge muhabbettir,
Diyâr-ı hasret ehli hep demâdem kareler bağlar."
dizelerini yazmıştır...

Mehmet Bey, çok genç yaşta öldüğü zaman Namık Kemal çok üzülmüş ve Magosa'dan, İstanbul'daki, Recaizade'ye yazdığı mektubunda,

"Hele Mehmed'in irtihalinden (ölümünden) gönlüm o kadar sarsıldı, o derece kanım başıma sıçradı ki, bir şedit göz hastalığına uğradım, az kaldı kör oluyordum." demiştir...

Reşat Bey, 1872 yılında yurda dönmüş. Namık Kemal ile birlikte *İbret* gazetesinde, Komün olayına ilişkin, ancak çok yakından bilenlerin, hatta içinden gözleyenlerin biçimine özgü bir bilgelikle yazılar yazmış. Paris'i ve Parisliler'i savunmayı İstanbul'da da sürdürmüştür...

Buna karşın, bir ara, "Paşa" rütbesi almış. Reşat Paşa olmuş. Ancak, başından beri sürdürdüğü onurlu-namuslu örnek çizgisinden döndüğünü ya da saptığını gören, duyan, bilen olmamıştır...

Nuri Bey de, Reşat Bey gibi, 1872 yılında yurda dönmüş. *İbret* gazetesinde, Komün'ü ve Enternasyonel'i savunan yazılar yazmış...

Namık Kemal, Magosa'ya gönderilirken, Nuri Bey de Akka'ya sürülmüş. Ancak, sonradan, Saray kâtipliğine ve tütün işletmeleri yöneticiliğine atanmıştır...

Yakından tanıyanlar, Nuri Bey'in, *"iddiasızlıkla büsbütün güzelleşen, çok güzel bir kültür sahibi olduğunu"* söylemişlerdir... (Kuntay, s. 390)

Bak şu güzel köylüye/İşte bu kızdır peri şarkısının sözlerini Nuri Bey yazmıştır...

Namık Kemal, Nuri Bey'in arkadaşlığına büyük bir özen göstermiş. Sürgünden döndükleri zaman, ellerini öpmek isteyenlere, Nuri Bey'i gösterip,

— *İçimizde eli öpülecek adam budur...* demiştir...

Ayrıca, Namık Kemal, Nuri Bey'e, *"Hazreti İsa"* diye ad takmış, ve ondan *"zamane hacısı"* diye hep coşku ve kardeşlik dolu sözler etmiştir.

(Sürecek)

(*) **Schweiger-Lerchenfeld, A.,: *Serail und Hohe Pforte...* Leipzig, 1879, s. 71-72...**

Herkese Nice Nice Festivaller...

Zeynep Avcı

İşte önümüzde, 14 üncü İstanbul Festivali programı ve geride akıyla-karasıyla 13 yıllık "festivalli" bir geçmiş. "Konsere gitmek", "Tiyatro izlemek", "Bale izlemek" gibi kavramlara yabancı olmayan İstanbullular için İstanbul Festivali artık yılın kilometre taşlarından biri oldu. Gitsek-görsek de, gidemesek-göremesek de, bu festival bizim festivalimizdir... Haziran 20'de başlar, Temmuz ortasında biter...ken, şimdi Temmuz 21'e kadar sürüyor. Bu yıl festival üç değil, dört hafta.

GENÇLER İÇİN/ GENÇLERLE

Bu yıl genç bir festival izlemeye hazırlanıyoruz. "Star" solistlerin pek çoğu, "yolun yarısı"na varmamış yaşlarda. Birkaç örnek vereyim: Henüz 21 yaşındayken New York Metropolitan Operası'nda konser vererek Küba'dan ABD'ye sıçrayıveren Kübalı klasik gitarcı Rey Guerra 28; Amerikalı meslekdaşı, yine klasik gitar icracısı Victoria Los Angeles (soprano), Paula Robinson (flüt) gibi solistlere eşlik etmiş olan Eliot Fisk 31 yaşındalar. Mozart solistlerinin ünlü viyolonselcisi Clamens Hagen 20 yaşında. Dünyaca ünlü Çek Filarmoni Orkestrası eşliğinde tek bir konserde çalacak olan kemancı Vaclav Hudacek 34 yaşında. Bir başka orkestrada, Hamburg Senfoni'de aynı şekilde solist olarak çalacak olan yine viyolonselci Antonio Meneses 29 yaşında. Sovyet piyanist Andrei Gavrilov 30, Yugoslav piyanist Ivo Pogorelich ise 28 yaşındalar.

Tüm bu solistlerin Avrupa ve Amerika'da festivallere, yarışmalara katılmış, ödüller kazanmış "dâhi çocuklar" olduklarını söylemeye gerek yok sanırım.

Öte yandan, özellikle genç dinleyicilerin büyük ilgisini çekecek konuklar, Festival'in gerçekten flaş'larını oluşturuyor. Al di Meola ve Paco de Lucia ile birlikteliği, daha sonra da Mahavishnu Orkestra ile plakları ve konserleriyle müziksever gençliğin başını döndüren John McLaughin, adı geçen orkestra ile Spor ve Sergi Sarayı'nda konser verecek.

Paris Caz Balesi, "Grease", "Jefferson Airplane", "Quincy Jones", "Isaac Hayes" vb. gibi, popüler caz grup ve solistlerinin müziğiyle dansedecek.

Yaşayan cazcıların klasik çizgiyi sürdürenleri arasında belirgin bir önem taşıyan piyanist Oscar Peterson, üçlüsüyle birlikte (yaşları 60'ı ortalasa bile) gencecik bir müzik sergileyecek. Bir caz meraklısı için Peterson ve üçlüyü karşısında görmek bir zamanlar hayalden de öteydi (Türkiye'de tabii).

Yine caz'ın unutulmaz adlarından Stan Getz'le birlikte çalışmış bir gitar virtüozu, Baden Powell, bu enstrümanın şeytanlarından biri. Brezilyalı gitarcı, programında hem klasik parçaların uyarlamalarına hem de ülkesine özgü temalara yer veriyor. Ne yazık ki yine tek konserde.

Ünlü caz piyanisti Keith Jarret'in üçlüsüyle vereceği konserde de ustaları Art Blakey, Charles Lloyd, Miles Davis'i neredeyse yakalamış sayılan bu cazcının, özellikle doğaçlamalarda büyüleyici olan müzik ustalığını yakından tanıma fırsatı bulunabilecek.

MOZART VE SCHUBERT ZİYAFETİ

Gelelim klasik müzik programına...

Festivalin açılış konserini, geçen yıllarda yine Festival'de tanıdığımız J.F. Paillard Oda Orkestrası, solistler Güher-Sühel Pekinel ile yapıyor. Bu konserden söz etmesek belki daha iyi olacak, çünkü yer bulunabileceğini (hiç) sanmıyorum.

İki büyük orkestra, Hamburg Senfoni ve Çek Filarmoni orkestraları, iki genç viyolonselciye eşlik edecekler. Hamburg Senfoni'nin Spor ve Sergi'de vereceği iki konserden ilkinde (1.7.1986), solist Antonio Meneses bulunacak. Programda Beethoven'ın "Egmont" uvertürü, Dvorak'ın viyolonsel konçertosu ve Brahms'ın 1. Senfonisi yer alıyor. İkinci konserdeyse (2.7.1986), solist İdil Biret (piyano). Mozart'ın "Sihirli Flüt" operasının uvertürüyle başlayacak olan konser, Beethoven'ın 7. Senfonisi ve Brahms'ın 1. Piyano Konçertosu'yla sürecek. Orkestrayı Heribert Beissel yönetiyor. Beissel on yıldan beri aynı orkestrayı yönetmekte ve Hamburg Filarmoni'yi Mahler orkestrası düzeyine getirdiği söylenerek övgü almakta.

Çek Filarmoni Orkestrası'nın Vaclav Neumann yönetiminde —kaçırılmaması gerektiğine inandığım— iki konseri var. Yine Spor ve Sergi'de. İlkinde (6.7.1986), programda Mozart'ın "Prag" senfonisi, Strauss'un "Don Juan" senfonik şiiri ve Dvorak'ın 7. Senfonisi var. İkinci konser ise hemen ertesi gün ve orkestra, kemancı Hudacek'e eşlik edecek. Tüm festiva-

lin tek Mahler yorumunun yer aldığı konserde, Dvorak'ın keman konçertosuyla, Mahler'in 1. Senfoni'si seslendiriliyor.

Mozart ve Schubert sevenler için Festival programı oldukça eli açık davranmış. 26 Haziran'da Aya İrini'deki "Schubert Akşamı"nda, yine geçen yıllardan tanıdığımız soprano Renate Holm ve viyolonselci Boris Pergamenschikow ile ünlü piyanist Paul Badura-Skoda'nın Schubert'i yorumlamalarını izleyeceğiz. Bu üçlüden ne müthiş şey çıkabileceğini kestirmek hiç zor değil.

Yücelen Dörtlüsü'nün Yıldız Saray Tiyatrosu'ndaki konseri, Schubert'in dörtlülerinden biriyle açılıyor. Amadeus Üçlüsü 24 Haziran'da Aya İrini'deki konserine Schubert'in triolarından biriyle, kemancı Dmitri Sitkovetsky ile aynı yerdeki Bella Davidovich (piyano) eşliğindeki resitaline Schubert'in La Majör ikilisiyle başlıyorlar.

Mozart'a gelince... Çeşitli orkestra ve solistin bu dâhi bestecinin yapıtlarını seslendirmekten nasıl zevk aldığını, İstanbul Festivali programına bakarak kanıtlayabilmek olası. Açılış konserinde, Paillard Oda Orkestrası, bestecinin 2 Piyano İçin Konçerto'suyla (Pekinel Kardeşler-Piyano), Keman Konçertosu'nun (Gerard Jarry-Keman) programına almış.

Amadeus Üçlüsü, Mozart'ın Mi Bemol Majör Divertimentosunu, St. Martin in-the-Fields Akademisi sanatçıları da Re Majör ve Si Bemol Majör Divertimentoları ile "Küçük bir gece müziği"ni, Moskova Virtüozları Devlet Oda Orkestrası, Aya İrini'deki ilk konserinde (3.7.1986) keman ve viyola için senfoni konçertant ile 15. Senfonisi'ni, Salzburg Mozart Solistleri ise, 15 Temmuz'da Aya İrini'deki konserlerinde (Şef: Hikmet Şimşek) "Küçük bir gece müziği", 6 dans, viyolonsel konçertosu (Solist: Clamens Hagen), Re Majör Divertimento'yu; bir gece sonra aynı orkestra, 11. Divertimento'yu, flüt konçertosunu ve 29. Senfoni'yi seslendirecek. Gözünüz ve kulağınız hâlâ Mozart'a doyamadıysa, Peter Zazovsky (keman), Meral Güneyman (piyano), Mariano Nicolesco (soprano), Mario Rosa Calvo-Manzona (arp) ve Leyla Gencer (soprano) de programlarına Mozart'ı almışlar, hatırlatalım.

Festival'in klasik müzik solistleri arasında, Fransız org sanatçısı Jean Guillo'yu saymak şart. Şimdilerde 60 yaşlarına yaklaşan sanatçı, programında (St. Antuan kilisesi-6 Temmuz), Bach, Vivaldi ve kendi uyarlamasıyla Liszt'in bestelerini seslendirecek.

Vokal müzikte ise iki ünlü solistimiz, Ayhan Baran (Bas) ve Leyla Gencer (Soprano) var. Gencer'in ünlü bestecilerin aryalarından oluşan programı, bu uluslararası başarısını belki de Türkiye'dekinden daha sağlam kanıtlamış olan sanatçımızın sunacağı yeni bir ziyafet gibi. Baran ise "antik aryalar" söyleyecek ki, sanıyorum unutulmaz bir resital olacak.

DANSEDENLER...

Festival'in tanıtım dosyasında geçen sözcükle "denge" öğesini oluşturan parçalar arasında her yıl orta direk ve orta merak vatandaşın gitmesi olası olan "kitlesel cazibe" sahibi gösteriler vardır. Bu yıl bu parçalar kapsamına sokabileceğimiz biri, Mario Maya Flamenco Dans Tiyatrosu... gibi görünüyorsa da, bu sanatçıların ayaklarını yere çarpıp eteklerini savuran flamencoculardan olduklarını sanmıyorum. Belki programın ikinci yarısında flamenko danslarına geçtiklerinde, filmlerde gördüğümüz dansı arayarak gelenler biraz mutlu olabilirler ama ilk yarıda ünlü ozan Federico Garcia Lorca'nın şiirlerinden bestelenmiş "Amargo"nun yorumu, gazino flamenkoculuğuyla ilgisizdir kanısındayım. Eğer öyleyse, vah Lorca'ya...

Bir başka topluluk, Baden Devlet Tiyatrosu'nun Karlsruhe "Danza Viva" bale grubu da (geçen yıl da yorumlanan) Carl Orff'un ünlü "Carmina Burana"sıyla dansediyor. Gösteri, iki gece üst üste (7-8 Temmuz) Açıkhava Tiyatrosu'nda yer alacak. Klasik baleden hareketle danseden sanatçıların, bir özellikleri de 17 değişik ulustan gelmeleri.

Festivalin en önemli klasik bale topluluğu Moskova Devlet Klasik Balesi. İşte klasik balenin ta kendisi. Ama Rus balesine çağdaş öğeler sokan bu topluluktan, özgün yorumlar izleyeceğiz. Andrei Petrov'un müziğiyle "Evrenin Yaratılışı", Prokofief'in müziğiyle Romeo ve Jüliyet, topluluğun programındaki bazı parçalar.

ULUSOY FESTİVALDE

Uzun yıllardır Fransa'da, Paris'te birbirinden başarılı sannelemelerle Parisliler'in İstanbullular'dan kat kat iyi tanımaya başladığı tiyatro sanatçımız Mehmet Ulusoy, Festival'de "İhtiyar Adam ve Deniz"i, Theatre de Liberte (Özgürlük Tiyatrosu) ile sergiliyor. Hemingway'in bu yapıtını Ulusoy sahneye uyarlamış.

Festivale gelen bir başka yabancı Tiyatro grubu, İngiliz Trickster Tiyatrosu. Klasik İngiliz Tiyatrosu'nun çizgisi dışına çıkıp, bedensel etkinliği artırarak, sahnedeki devinimlerini akrobasiye varan bir artışa getiren topluluk, "Hayalgücü İçin Eğlence" adlı çalışmayı sahneliyor.

Yabancı tiyatro açısından oldukça dolgun olan programda, Amerikalı sanatçı Irene Worth'ün "Aşk ve Sevgi Mektupları", İtalyan "Theatro D'Arte"nin "Cinecitta" adlı güldürüsü de yer almakta.

İstanbul Festivali 14 üncü yılına daha uzun, daha yüklü bir programla girerken, şu manzarayı anımsamamak olanaksız. Kış boyunca sergilenen oyunlara bir avuç insan gitmiş; konserlerse hep aynı meraklı ama sayısı belirli kitlenin uğrağı olmuş. Şimdi Festival etkinliklerinde göreceğimiz birçok kişi, Festival kapsamındaki sanat etkinliklerinin bir çoğunu 11 ay boyunca unutmuşlar. Oysa 20 Haziran'dan 21 Temmuz'a kadar "Yaz programları"nı değiştirenler de onlar olacaklar. Hangi programa neden gitmek gerektiğini kulaktan dolma bilgilerle kararlaştıranlar dahil, bir sürü insan konser salonlarının, gösteri binalarının kapılarına dayanacak. Bir çoğu da kapıya bile ulaşamayacak. İki nedenle: 1) Pahalılık, 2) Yersizlik... İki kişi bir gösteri izlemeye kalksa, 5000 TL'den aşağı kurtulamayacağı için, "Pahalılık", birçok "flaş" gösteri,

Devamı 80. sayfada

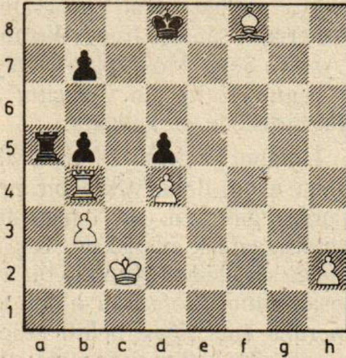
SATRANÇ

Uluğ Nutku

Capablanca satrancı öğrenenlere sık sık şunu salık verir: önce oyunsonu çalışın. İlk bakışta bu ters bir öğüt gibi görünüyor; açılışları bilmeden sonları bilmek neye yarar sorusu akla geliyor. Elbette genel açılış teorisi ve belli ölçüde varyant bilmek gerekir. Ama bu bilgilerle oyunortası planı kurmadan ve bunu da bir oyunsonu üstünlüğü tasarlamadan yapmak neye yarar? Capablanca'nın zamanında (öl. 1942) kapsayıcı oyunsonu kitapları yoktu. Cheron, Fine ve Averbah'ın sistematik ve ayrıntılı ciltleri sonradan yayımlanmıştır. Kendisi oyunun bu aşamasında çağdaşlarına çok üstündü ve bizlere eşsiz örnekler bırakmıştır.

Oyunsonu çalışması ya pratik oyunlar ya da kurgular (etüd) üzerinde olur. Bu çalışma bütün oynanabilecek varyantları içermelidir. Dr. A. Wotawa'nın aşağıdaki etüdünü böyle incelemeye çalışalım.

Dr. A. Wotawa

Beyaz kazanır

Durum değerlendirmesi: Beyaz bir Fil fazla, üstelik geçer piyadesi var, yani malzemece üstün. Buna karşı Kalesi kımıldayamıyor. Gerçi Siyah Kale b5'i korumaya bağlanmış; o da kımıldamaz gibi, ama Siyah Şah b6 yahut c6'ya gelirse serbestleyecek. O zaman Siyah Kale h Piyadesini durdurmaya giderken Siyah Şah a5'e gelerek Beyaz Kaleyi tehdit edecek. Buna rağmen Beyaz Şah, piyadesini destekleyerek kazanmaya çalışabilir mi? Önce bu varyanta bakalım. **1. h4 Şc7 2. h5 Şb6.** Şimdi Beyaz, Siyah Kalenin oyuna girmesini önleyemez, ama a1 ya da a8'e gidişini kendi tercihine göre belirler. İki yol da beraberliği bozmuyor. Bakalım:

I. **3. Şb2** (3. Fc5+ Şc6 Filin Piyadeye yardımını zorlaştırdığı için kötüdür) **Ka8 4. Fg7 Ke8! 5. Şc2** (5. h6 Ke2+ ve Kh2) **Ke2+ 6. Şd3 Kh2 7. h6 Şa5 8. Ff8 Kf2!** ve kovalanan Fil hem Piyadeyi hem kaleyi tutamaz.

II. **3. h6 Ka2+ 4. Şd3 Kf2** aynı sonuç. Demek ki kazanç bu yolla değil. Etüdü son derece ilginç yapan, çözümün köktenci olması. Hapsedilmiş Kale kendini feda ediyor. **1. K×b5! K×b5**

Elbette 1... Ka2+ 2. Şc3 K×h2 3. K×b7 (hatta K×d5+) Beyaza çok kolay kazanç.

2. Fc5! b6

İncelik Siyahın 2... Ka5 oynayamayışında. Şimdi hapsolan Siyahın Kalesi. Eğer 2... Şc7 3. b4 b6 4. Ff8 ve h Piyadesi Şahın desteğiyle Vezir çıkar.

3. Fb4!!

Doruk noktası. Kale fili almaz da Şah geçer Piyadeyi almaya giderse, Beyaz Şb2-a3-a4 ile kırışmayı zorunlu kılar ve Şah+Piyade finalini rahat kazanır.

3... K×b4
4. Şc3 Kb5
5. b4

Artık kazanç parmak hesabıdır.

Nisan sayımızdaki problemin çözümü. (T.R. Dawson) Beyaz hamledeyse rok yapar ve Kf1-d1 mata Siyahın çaresi yoktur. Siyah hamledeyse Kc6-a6 oynar ve Ka6-a1 mata Beyazın çaresi yoktur. Beyaz şimdi rok yapamaz çünkü "Beyazın diyagramdaki durumdan bir önceki hamlesi neydi?" sorusuna kurala uygun cevap verilemez. Beyaz Piyadeler yerlerinde durduklarına göre, bir önceki hamle ya Şah tarafından (örn. Şd1-e1) ya da Kale tarafından (örn. Kh2-h1) yapılmıştır. Öyleyşe Beyaz rok yapma hakkını kaybetmiştir. Mardin'den sayın Ali Gündüz'e ilgisinden dolayı teşekkür ederim.

Mayıs sayımızdaki Abu'n-na'am'ın problemine çözüm: önce At fedası, sonra Kale fedası, sonunda mat!

BRİÇ

♠ A 5
♥ A 9 7 6 4
♦ 6 5 3
♣ A 8 6

K

G

♠ R D V 10 8 6 3
♥ R
♦ A R 2
♣ V 5

Güneysiniz ve pikten büyük şlem ilan ettiniz. Batı kör Dam çıktı, Doğu ikiliyi verdi. Planınızı nasıl kurarsınız?

Herkese Nice Nice Festivaller

Baştarafı 79. sayfada

yalnızca bir tek kez programa alınabildiği ve birçok kişi için "o" gösterilere gidememek "olacak şey olmadığı" için "Yersizlik". Sonra bakacaksınız, hayatında Hudacek'in adını duymamış yüzlerce kişi sıraları dolduruyor, binlerce müzik meraklısı ise TRT'nin iyi tarafına gelsin de konseri TV'den kuşa çevirmeden yayınlasın diye bildiği duaları sıralıyor... Ve geldik TRT'ye dayandık!

Evet, konunun zorluklarını biliyorum. Ama İstanbul Festivali'ni gerçekleştirmek de, bu yaşa getirmek de zordu. Nasıl başarıldı, neler çekildi, bunlar göz ardı edilemez. Bunca zorluğu geride bırakan İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı'nın gayretli ekibi, insanlarımızı hem hazımsızlıktan hem de mide kramplarından kurtarmak için, Festival-TRT ilişkilerini biraz daha yakınlaştırıp TV'nin yayın programını genişletemez mi?

Yıl boyunca Hudacek'lerin, Powell'ların, Gencer'lerin dinlenip, tadını unutamayacağımız gösterilerin izleneceği, ya da TRT'nin birkaç (!) kanaldan Festival etkinliklerini bol keseden verebileceği günlerin yakınlaşıyor olması dileğiyle, herkese nice nice Festivaller...□

bizim belde

TOPLUM **DÜŞÜN** SANAT

İlk 24 sayımız 4 cilt halinde satışa sunuldu.

Bedeli: Yurt içi 10.000 TL., yurt dışı 15.000 TL.

Ciltler, **Düşün Dergisi** Nuruosmaniye Cad. Atay Ap. No. 5 Kat 3, Cağaloğlu-İstanbul adresinden ödemeli olarak, ya da De Basım Yayım Ltd. Şti. Yapı Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi, hesap no. 2558.5'e bedeli gönderilerek temin edilebilir. Beşinci cildin sonunda ek olarak konu dizini verilecektir.

GERÇEKÇİLİK ÜZERİNE

- **Gerçekçilik Estetiği** (yeni çıktı)
  Aziz Çalışlar
- **Gerçekçi Düşüncenin Gelişimi** (yeni çıktı)
  Afşar Timuçin
- **Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları**
  Afşar Timuçin
- **Gerçekçiliğin Evrensel Mirası**
  Anna Seghers / Ahmet Cemal
- **Gerçekçiliğin Boyutları**
  Louis Aragon/Erdoğan Alkan
- **Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi: Estetik**
  Avner Ziss/Yakup Şahan